

152.140

Иванъ Франко.

Збирникъ творивъ

Ивана Франка.

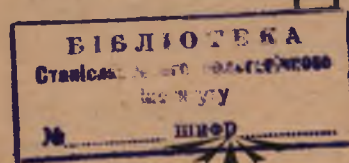
Томъ третій.

У Києви, 1905.

БОРЫСЛАВСЬКИ
ОПОВИДАННЯ.

152140

Чайківський Юліян
проф. ім.

У КИЙВИ, 1905.

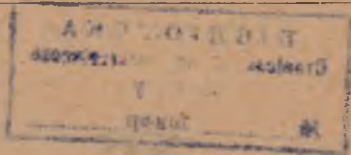
Зъ друкарни Петра Барського, Хрещатикъ, № 40.

НБ ПНУС

152140

Дозволено цензурою С.-Петербургъ, 28 Апрелья 1904 года.

Р и п ц ы к ъ.

I.

— ване, Иваночку, соколе мій дорогой!

— Чого хочешъ?

— Та бо ты такой теперь гострый, непрывитный якыйсь...

— Говоры, чого потребуешъ?

Осинній витерь шумивъ и свистивъ по вузькихъ вулычкахъ Борыслава*) и розкыдавъ мокру глыну, свиже за дня выдобуту зъ ямы. Ничъ була темна.

— Ну, докы тутъ буду чекаты на твою бесиду? Говоры, чого выкыкала мене сюды, на вулицю, въ такой витерь?

*) *Борыславъ*—село Дрогобыцкого повиту въ Галичыни, славне своими копальнями земного воску (озокериту) та нафты. *Рипныками* звуться тамъ робитныкы; *ропа* або *кыпячка*—нафта; *яма*—шахта.

— Я хотила поговорыты зъ тобою такъ... якъ давнише бывало... знаешь, у сели...

— Отто! Знайшла часть и мисце! Говоры швыдче, чого тоби треба! Не бачышь, я весь промерзъ!

— Бачу, бачу!—Ии голосъ тремтивъ и вся вона промерзла далеко гирше видъ Ивана.—Иване... ты, бачу, вже не любышь мене... бодай не такъ, якъ давнише...

— Га, га, га! По чимъ такъ миркуешъ?

— А та Ганка круглольша... Ты зъ нею що вечиръ водышся...

— Цу на тебе! Я зъ нею!... Сама за мною бигае. Хиба жъ їй забороню, колы сама тягається за мною?

— А мени жъ на що заборонюешъ?

— Е, ты все себе сунешъ напередъ! Чого тоби треба? Хыбуе тоби чого? Скажы, ты знаешь, я николы не видмовлявъ тоби помочи въ нужди.

Дивчына зитхнула.

— Въ нужди! Боже, якъ бы ты бачывъ мою нужду!... Та що тамъ... Одного мени бракуе, Иваночку...

— Чого?

— Тебе.

— Адже ось бачышь мене.

— Та що зъ того! Колы сердце твое до мене не горнеться! Колы ты забувъ мене, не любышь мене! Зъ тобою я бъ ніякои нужды не боялася. Для тебе бъ усяке лыхо перенесла...

— Етъ, дурна ты,—перебывъ їи Иванъ,—дурна та й годи! Гадаешъ, що я за Ганкою гыну, а мени Ганка й не въ голови!...

Потимъ зблизывшыся до неї и прыгортаючи їи до себе, винъ додавъ мякшымъ, тыхишымъ голосомъ:

— Не бійся, Фрузю! Я тебе не забуду! Тямышъ, якъ я прысягався тоби—тамъ, пидъ лыпоку? Панъ Бигъ се чувъ и винъ мени свидокъ. Ще трохи потерпимо обое... Хиба жъ я не знаю, що тоби важко? Але жъ бо й мени не легко. Ще пару недиль... Але теперь заспокойся. Часть до хаты. Ты вся трусышся, ты промерзла... Ходы зо мною сюды, до шынку. Ходы обигрешся. Адже тоби далеко до-дому!...

— Та бо я...

— Ничого не балакай, ходы!

И винъ майже сыломиць затыгъ їи до шынку, де було повно народу, робитныкывъ та робитныць, повно гамору, задухы, сопуху видъ заропленихъ сорочокъ та полотнянокъ, голосного реготу й горилчаного духу. Нихто не звертавъ на ныхъ увагы. Обое силы коло стола, близько печи, а Фрузя цикаво поводыла очыма довкола, чы нема въ шынку Ганки, їи найтяжшого во-рога, їи супротивныци въ Ивановимъ серци. Ганки не було, й вона видитхнула вильнише. Выпившы чарку вышнивкы й обигрившыся, вона говорила весело, згадувала село и знайомыхъ, а въ кинци, прыхлывышы Иванову голову до себе, прошепотила:

— А въ мене новына.

— Яка новына?

— Сподиваюся гостя.

— Гостя?... Якого?

— А ну вгадай.

— Я? Видкы я маю знаты, хто до тебе въ гости наладывся?

— Повыненъ знаты!

— Повыненъ? Тѣфу, а се що за гисть такый?

— Ахъ ты недогадливый!...

И вона поторгала його за вухо, всмихаючысь.

— Се жь дытына! Твоя дытына, Иване!

Вона сылкувалася вымовыты ти слова звычайно, весело, але їй не стало духу, ани голосу. Серце забылося, затрипалося въ грудяхъ. Вона знала, що видь того, якъ прыйме Иванъ сю звистку, залежыть дуже багато, може навить циле жыття їи. И вона видколы почула себе матир'ю, найдужче боялася сеи хвыли, колы їй доведеться сказаты про се Иванови. Що то скаже винь? А теперь, колы слово зирвалося зъ усть, вона сыдила блида, залакана, мовъ вынувала якымъ тяжкымъ грихомъ, мовъ ждала видь нього якогось страшного прысуду.

А Иванови немовъ зовсимъ-зовсимъ байдуже. Винь одвернувъ голову, пиднявъ очи до стели й почавъ потыхеньку свыстаты, а потимъ, зырнувши на Фрузю, запытавъ їи мовъ з-нехотя:

— Ну що, вып'єшь ише порцыйку?

— Ни, не хочу,—видповила дивчына ледви чутно.

Иванъ замовывъ соби склянку пыва й не говорывъ ничего. Вона сыдила, мовъ нежива. „Все пропало! Все пропало!“ вертилося въ їи голови. „Винь не любыть мене! Ось тутъ покыне въ тимъ пекли, въ тій баяри!“

Въ шынку гудило и клетотило. Їй зрбылося душно, немовъ щось стыскало груди. Вона встала.

— Идешъ уже?

— Иду.

Винь не рушывся зъ мисця, не просывъ їи пидожлаты, а все ще вдывлявся чогось у стелю. У Фрузи закрутылися слезы въ очахъ, але вона сыломиць проковтнула ихъ.

— Добраничь тоби.

— Добраничь.

На вулици витерьъ ухопывъ їи въ свои холодни обіймы, торгавъ полы їи свыткы, сыпавъ їй у лыце грудкамы глыны, але вона не чула ничего. Въ їи серци було ще холоднише, ще темнише, якъ по борыславськихъ закуткахъ.

II.

На самимъ кинци Борыслава, на порожній голотечи, стоявъ великый магазынь, де складалы земный вискъ, выдобутый зъ ямъ, власнисть жыда Линденбаума. Се будынокъ великый, деревляный. Довкола нього повно ямъ, а по-пидъ стинамы навалено купы „лепу“—сырого мулу, выдобутого зъ ямъ. Тилькы вузьки стежки, попротырани тачкамы, снуються зъ усихъ бокивъ помижъ тымы горбамы до брамы магазыну.

Позаду, напроты брамы магазыну, живъ сторожъ у двохъ добудованыхъ цюпкахъ*). Ся добудова майже зовсимъ була схована мижъ высокымы купамы лепу, такъ, що сонце ридко колы й заглядало кризь вузьки виконця до середины. Сторожъ бувъ удовецъ, диты, яки мавъ, пороздававъ людямъ на выховокъ, а бажаяю-

*) Цюпа, цюпка—конура

чы заробыты по-надъ те, що платывъ йому Линденбаумъ, наймавъ одну цюпку на ночивлю робитныцямъ, а самъ вдоволявся одною,—и такъ винъ мало що й спавъ у-ночи, мусивъ вартуваты, бо полиціи въ Бору-слави тоди ще не було.

Вже пизно вночи. Тисна, брудна и душна цюпка наповнена робитныцямы. Стины голи, ледви побилени вапномъ по дошкахъ, на одній налиплено якыйсь образокъ и кавалокъ дзеркала, въ однимъ кутку тапчанъ, збытый зъ трьохъ дощокъ и прикритый синнымъ та плахтою, а край викна маленький столычокъ на трьохъ высокыхъ ногахъ—бо викно высоко. Ось и все, що можна було добачыты въ хати. Ани печи, ани кухонной посуды, ани постели, ани скрыни. На тапчани не було никого, та за те на помости набыто, мовъ оселедцивъ у бочци, якыхось людськихъ истотъ, що голосно, важко дыхають, але въ сутинку, якый стоить у хати, подибни до одной простеленои по доливицци версты брудного шмаття, свытокъ, хустокъ та чобить. Се—ничлигъ робитныць. Бабы, дивчата, молодыци, котрыхъ изъ далекихъ сторинъ прыганяе сюды недоля, натомывшы черезъ день груди й руки пры корби або пры выбиранню лепу зъ кыблывъ*) та воску зъ помижъ глины, теперь лежать покотомъ на холодній, деревляній пидлози, кулакъ пидъ головою, стулени одна до одной, разъ за-для недостачи мисця, а по-друге—такъ буде теплише.

*) Кыбель—бляшане ведро, що нымъ вытягають изъ ямъ той лепъ.

Ихъ лыця пожовкы зъ нужды, ихъ руки немовъ оброслы глиною й земнымъ воскомъ, ихъ одижъ—то позшыване лахмачня, що ледви-ледви держыться на тили. Стари, недугамы та грызотою поорани лыця лежать побичъ молодыхъ, що ще не стратылы слидивъ красы, хоча звялыла вже ихъ передчасна тяжка праця, нужда й розпушта. Въ хати тыхо, тилькы десь-колысь котра сонна скрыкне й розмахне руками, инша пробуркоче якесь прокляття, або кризь сонъ обійме сусидку,—й певно сныться, що обіймае коханця. Та найрухльвише спыть ота стара бабуса—колысь перша господыня въ сели, а ныни мало що видминна видъ жебрачки. За дня зъ неи роботы не багато, сылы въ старыхъ кисткахъ нема й за дытыну, отъ хйба сыдыть у кутку кошары та перебирае лепъ, выдобутый зъ ямы. За те й платяты тры шисткы*) денно, вона й за се Богу дякуе. Але за те вночи вона немовъ оживае. Здаеться, що тоди воскресае въ йи души циле жыття, проведене въ кращыхъ обставынахъ. Вона захрыплымъ голосомъ муркоче свои дивочи, давно забути спиванкы, потимъ торгоае на соби курманья, немовъ поправляе свои вборы передъ дзеркаломъ; потимъ пышно похытуе головою, немовъ розмовляе зъ давнымы сусидкамы и хвалыться новымы коралямы; то зновъ пощмокуе губамы—смакуе григу зъ медомъ горилку. А тамъ пидуть якисъ прокльоны, важке хлыпанья, стогнанья и зновъ урывкы писень—и такъ цилу ничъ. Не разъ йи сусидка збудыться видъ тыхъ йи снивъ, закльне и шттовхне стару

*) Шистка—10 крейцаривъ, 8 кошыокъ.

въ бикъ, щобъ спала тихо, але се не помагає ничего. Стара проснувшись ничогисинько не тямьт, шо їй спалося, а тихо спаты не може.

На маленькимъ столыку пидъ викномъ палахкотить свичечка, злиплена зъ жовтого, нечыщеного земного воску. Мыгтять їи свитло и блымає неривно, кыдаючи непевни блыскы на сонныхъ робитныцъ. Край столыка сидыть похылена дивчына—одынока людына въ цилимъ будынку, котрой не береться сонъ. Їи сумне, тужлыве око слидыть за быстрымы рухамы голкы. Вона шыє сорочыну—малесеньку-малесеньку,—шыє шыльно но вочахъ, бо вдень инша робота.

— Мовывъ, шо Ганка йому не въ голови,—снуге вона невесели думкы.—Може се й правда. Ба, але жъ того не мовывъ, чы любыть мене, чы ни. Тай на шо мовыты? Хиба я сама не бачу? Ни, не любыть винъ мене, не думає про мене! Винъ забудь свою прысягу, хочъ словамы й згадує їи. Шо слова? Витеръ тай годи. А панъ Бигъ зъ неба не злизе, пальцею быты не буде. Такъ винъ думає соби, певно въ кулакъ сміється зъ мене. Сміється зъ дурной, шо за-для нього покынула батька, матирь, хату, шо виддала йому свою добру славу... Все, все виддала я йому, покынула за-для нього! А теперъ, колы вже нема шо бильше взяты зъ мене, я йому непотрибна, ненавысна!

И въ їи очахъ зновъ закрутылися слезы, та теперъ вона не зупыняла, не ковтала ихъ и вони полылися ряснымы капкамы на їи шытво.

— Боже, Боже! за яки грихы ты такъ тяжко покаравъ мене?—простогнало їи змучене серце.

Голка зупынылася. Фрузя, сама не знаючы—чого,

вдвлялася въ полум'я нафтивкы. Сяній дымъ пиднимався поверхъ полум'я и стоявъ густымъ туманомъ пидъ стелею. У неи болила голова. На двори свыставъ витеръ, вявъ кризь шпары до хаты й обдувавъ їи холодомъ.

Фрузя выплакалася и їи зробылося лекше.

— Ни, винъ любыть мене. Я бъ умерла, якъ бы винъ переставъ мене любыты. И шо жъ я йому зробыла такого, щобъ мавъ забыты мене? Та й шо я зробыла бъ безъ нього зъ маленькою дытною, шо не за довго прыйде на свить, зъ тымъ непрошенымъ гостемъ, передъ якимъ не можна замкнуты дверей?

Правда, Фрузя не знала такожъ, шо буде робыты зъ нымъ, зъ Иваномъ, колы появыться дытна. Адже жъ бачыла, якъ винъ сквасывся й видвернувся, почувшы, шо вона сподивається дытны. Знала, шо грошей у нього нема, шо винъ день-у-день на работи и для неи самой ничего не лышається, кримвъ шыталою. Вона бачыла се вже ясно ше передъ годыною, колы скулывшись и зубамы цокочучы, йшла зъ шынку до сеи хаты. Але теперъ вона не думала про се. Їй було страшно думаты про се и якъ той, шо топыться, хапается за прутыкъ, за стебелыну—такъ вона вхопылася за ту думку: колы бъ винъ любывъ мене, колы бъ винъ бувъ пры мени! Зъ нымъ мени ничего не страшно, винъ на все знайде раду!

Вона самохить дурыла себе тою думкою, вмовляла їи въ себе и теперъ була майже певна, шо все воно такъ и буде. Мусыть буты! Хиба бы Бога надъ нымы не було! Адже жъ вона не даромъ покынула за-для нього батька и матирь, не даромъ набидувалася такъ

багато! Адже жъ винъ не даромъ обипявъ їй, що ще трохи побидують, а потимъ усе буде добре, все лыхо мынется. Що винъ задумує зробити? Вона не могла догадатися, але чула, що їй на серци робитися весело, легко, мовъ тїй травуци, що на весну з-пидъ снугу выколкуются на свить...

Вона вдвлялася въ нафтивку, що вже ось-ось догорала и не свитьла, а дымлася й наповнювала всю хатыну чадомъ. Серце Фрузине былося живо-живо. Й здавалося, що голка въ їи рукахъ литає швидко—корба крутыться легко, скоро. Втомы, холоду—ани слиду. Музыка грає, блыщытья щось мовъ довгый, соняшний пляхъ посередъ зеленого жыта. Лоскоче щось, мовъ лотыкъ мя'кыхъ, любыхъ рукъ... Їи голова похыллася на стиль, и вона заснула.

А здалека, видъ Борыслава, доносывъ витерь глухи окрыкы та спивы. То крычали и спивалы рипныкы, выйшовшы зъ шынку. А мижъ усима голосамы найсыльнишый голосъ Иванивъ выводывъ:

А я тебе, моя мыла, не покыну,
Положу ты на лижечко, якъ дытыну!...

III.

Вранци Фрузя прокынулася швыдче видъ иншыхъ робитныць. У неи болила голова, їи выдало въ холодъ, млоило въ середныи, але вона й не думала про ее. Умывшыся швыденько, вона побигла до шынку, де мала заплачене за цилый тыждень напередъ снидання—горнятко гарячого молока и хлиба шматокъ. Але йижа не йшла їй у горло. Насылу выпывшы молоко, вона взя-

ла хлибъ за пазуху й побигла. Куды? Вона й сама не тямыла гараздъ. На роботу ще було завчасно. Їй хотилось побачыты Ивана, але вона знала, що ледви чы знайде його на вулыци, а де винъ ночувавъ самы-днямы, того не знала. И ось вона йшла на-вгадъ, чалапачучы по густимъ, лыпкимъ болоти, кулячысь одъ витру, бажачучы втомую й рухомъ заглушыты неспокой, що бушувавъ у їи серци.

Борыславъ почынавъ оживлюватися. Зъ темныхъ норъ, изъ затхлыхъ, душныхъ та тисныхъ халабудъ вылизалы брудны, заспаны люде. Вони почынали день прокльонамы и сваркою; не мывшыся й не хрестывшыся, тяглыся до шынкивъ, а видсы, выпывшы по келишкови горилкы, закусывшы сухымъ хлибомъ и взявшы за пазуху такожь сухого хлиба, трохи ковбасы або голловку часныку, йшли на роботу. Въ кошарахъ*) де-де теленькалы дзвоныкы, крычалы кассыры, скрипили корбы. Середыною вулыци тяглыся возы зъ дровамы, зъ мишкамы бульбы, зъ хлибомъ та иншою поживою. А по надъ усимъ тымъ сире, насуплене небо думало якусь понуру думу, а здалека зеленивъ высокый смерековый биръ по схылахъ Дила**).

Чалапачучы вулыцею, Фрузя бигала очыма по всихъ закутынахъ, заглядала въ одчынены двери шынкивъ, у знайоми кошары, але Ивана не було нигде. На закрукы, не далеко гостынныци Кырныцького, що була голловнымъ осередкомъ робитныцького жыття й ничныхъ

*) Кошара—будивля надъ ямою.

***) Диль - передгир'я Карпативъ; смерека—дерево зъ породы ялынъ.

гулянокъ, вона здыбала Ганку. Се була дивчына зъ того самого села, шо Фрузя й Иванъ! Здорова, червонолиця, зъ вытрищеными очыма й грубыми губамы, вона была правдывымъ сылачемъ супроти худои, помарнилои Фрузи. Несучы на коромысли коновкы зъ водою, вона твердо ступала по розмоклій глыни босымы, червонымы ногамы. Їи чорни косы были обвыти довкола головы, а чорни, блискучи очи сміялися здоров'ямъ и сылою, котрои, видно, николи не пидгрызавъ червякъ ніякои внутришньої грызоты. Се була одна зъ тыхъ грубыхъ натуръ, у якихъ души не доколупаешся. Хочъ у бидности и въ тяжкій праці, вони не знаютъ властвыво биды, не знаютъ того горя, яке плыве зъ несповненыхъ бажанъ, зъ незаспокоеного чуття, зъ незгоды мижъ волею и сылою. Вони, здається, сотворени для тяжкои праці, якъ виль до ярма; ихъ горе починається ажъ тоди, колы не стане ихъ звычайно зализного здоровля.

Фрузя ще здавна не любила Ганкы, а теперъ, колы бачыла, якъ Иванъ пры ній робыться веселымъ, жартуе, танцюе зъ нею, вона ненавидила їи зъ цилого сердца. Вчорашни Иванови слова, що Ганка сама тягається за нымъ, мовъ окрипъ заклекотили въ їи серци.

— Слухай ты, Ганко!—сказала вона, не витаючыся й пидходячы близько до неи.

— А чого тобі видъ мене треба?

— Ты у Кырныцького на служби?

— А такъ... вже четвертый день.

— А бувъ тамъ мій Иванъ учора?

— Твій Иванъ? Якый твій Иванъ?—зъ наругою промовыла Ганка.

— Сама знаешъ, якый!—мовыла Фрузя, душачы въ соби злисть.

— Такой винъ твій, якъ мій. Навить мій бильше, бо тебе не хоче й на очи бачыты, а зо мною йому весело.

— Брешышь, помыйныце! — крыкнула Фрузя. — Брешышь, брешышь! Не смій мени волочытыся за нымъ! Винъ самъ казавъ, що ты за нымъ волочышся. Слухай, колы я тебе ще разъ побачу зъ нымъ, то тобі очи выдеру.

— Дерся по стинахъ ты, опудало! Чого ты мене чипаешъ?

— Не смій! Не смій!—крычала Фрузя, ледви дышучы.—Не смій мени баламутыты його!

— Отже жъ посмію, и шо ты мени зробишь? И вчора я була зъ нымъ, и сьогодни буду, и колы мени схочеться, то буду. А ты хочъ трисны зо злосты, то мени байдуже!

Фрузя, не тямлючы сама себе, кынулася на Ганку зъ кулакамы, але ся лышь разъ замахнула коновкою й обилляла їи цилымъ валомъ воды.

Зареготалыся рипныкы, шо купою стоялы на вулицы и слухалы сеи голосной розмовы двохъ супротивныхъ:

— Добре, Ганко! Скупай їи! Нехай не буде така гаряча!—крычали одни.

— А ну, Фрузько, вхопы їи за косы! Якъ вона тобі смеіе парубка видбываты?—пиддратовувалы други.

Фрузя сама себе не тямыла зо стыду и зъ пересердя. Вона была вся мокра и тряслася зъ холоду, але проте пересердя подужало. Вона кынулася на Ганку и, вхопывши їи за косы, почала торгаты й быты. Ганка,

все ще держачи коромысло зъ коновками на плечахъ, хвилью була безпомична й не знала, чы держаты коромысло, чы бороняться. Та швидко надумалася, пустила коромысло й вильною рукою вдарила Фрузю въ груди такъ сыльно, що ся видразу звалылася зъ нигъ и пустила їи косы.

— Га, га, га!—реготалыся рипныкы.—Отъ дивка, якъ жовнярь! От-такъ їи!

— Иване,—крычалы инши на Ивана, що власне йшовъ изъ шинку.—А ходы-но сюды! Побачышь комедію.

— Та що тамъ?—мовывъ Иванъ.

— Ходы, тутъ дви дивчыны черезъ тебе мало соби видку не вкоротять!... Ходы, хочъ подывыся! От-то шасливый парубокъ, що дивкы за нього б'ються!

Иванъ наблизывся й заразы порозумивъ, що діється.

— Ганко,—мовывъ винъ гризно,—що ты робышь?

— Ады,—закрычала Ганка.—Отсе опудало чогось мене чипае. На дорози мене перейшла тай поблику зъ мене робыть.

Фрузя, ледви дыхаючы, пиднялася зъ земли. У неи болило въ грудяхъ, духъ запирало.

— Иване,—промовыла вона.

— А йды соби до дидька,—буркнувъ Иванъ.—Чого ты лизещъ до мене, ще й на вулицы публику выробляещъ? Отъ иды та переберыся,—ады, ты вся мокра.

— Се я їи хлюпнула, щобъ їи заляты оту шыроку хавку!—глузувала Ганка.—Нехай на другый разъ знае, якъ мене зачипаты.

И схопывши коновкы на коромысло, вона побигла геть. Такъ само Иванъ, плюнувши зъ пересердя, видвернувся й пишовъ разомъ зъ иншымы рипныками до

своєи роботы. Фрузя лышылася сама. Вона вся тремтила, чула себе безсылою, нещасною, самою на всимъ свити. На що їй жыты? Адже теперь їй усе ясно; теперь нема ніякого сумниву, ніякои надїи. Не знаючы, якъ и колы, вона зайшла до своєи кватыри, скинула зъ себе мокру одижъ, передяглася, але замистъ того, щобъ иты на роботу, лягла на своимъ тапчани й лежала, злегка стогнучы. Въ будынку не було никого. Вона чула страшенный биль у голови, страшенну втому въ цилимъ тили. Ии палыла спрага, вона ледви-ледви зволиклася зъ постели, прынесла соби воды, напылася й обвыла голову мокрымъ рушныкомъ. Лягла потимъ и заснула.

IV.

Вечери того жъ такы дня Иванъ вступывъ до Кырныцького на склянку пыва. Ганка поставыла передъ нымъ замовлене пыво и пишла, не кажучы й слова. Иванъ такожъ не зважавъ на неи и, п'ючы пыво, звильна сыдивъ и не то дримавъ, не то думавъ шось. Ганка килька разивъ проходила поузь нього, зыркала з-пидъ лоба, видно було, що хотила бъ зачепыты його, але не зачипала. Ажъ колы Иванъ замовывъ другу склянку, вона, ставлячы їи на столи, промовыла йидко, з-нехотя:

— Ну, а де жъ твоя ота?

— Яка ота?

— Ну, твоя наречена?

— Моя наречена? Не маю ніякои.

— Говоры, брешы! А Фрузька що? Вона поводитыся

вже не якъ наречена, а якъ твоя жинка. „Не смій мени мойого Ивана баламутити“!

— Ха, ха, ха!—засміявся Иванъ, але сылувано, якъ то кажуть, на кутни зуби.

— Скажи їй,—говорила Ганка швидко и гнивно,—нехай мене не зачипає. Я не їи помійныця! Я не їи пидвладна. А якъ мене ще разъ зачепить, то я не буду дывитися на їи писну фигуру, але розпосочу, зуби выб'ю,—нехай знає!... Розумієшъ?

— Та видчепься ты видъ мєне!—мовивъ Иванъ.—Говори їй сама, що їй маєшъ сказати. Се мижъ вами рахунокъ, а мени дайте чысту годину!

Ганка видійшла. Иванъ сядивъ и пивъ пиво. Та ось до шынку прійшла цила ватага рипныкивъ. Побачывши Ивана, вони почали жартувати зъ нього:

— А! Иване! Чуємо, що покидаєшъ Бориславъ.

— Я? Ани мени снитъся!

— Шо женишся зъ Фрузею и йдешъ на їи отцезію.

— Чы вы подурили?

— Та ты самъ, выдно, вдуривъ, колы хочешъ вильне борыславське жыття проминяти на жыття вола въ ярми!

— Хлопци!—скрыкнувъ Иванъ, роздратованый сымы словами, и гримнувъ склячкою объ стиль.—Гунцвотъ*), хто мени се говорить!

— Та мы не видъ себе говоримо. Намъ такъ оповидали ти дивки, що ночують зъ твоею Фрузею. А имъ вона говорила, будимъ то все вже мижъ вами умовлено.

*) Гунцвотъ—зъ нїмецького Hundstöff—собака.

— Чы стеклася дивка? Шо мижъ нами умовлено? То правда, що вона килька разивъ товкла мени, щобъ я покинувъ Борыславъ, а я, щобъ спекатыся їи, сказавъ їй разъ: та добре, добре, ще пару недиль заждимо, а потимъ якось то буде. Тай тилькы всеи розмовы було!

— Га, га, га!—реготалыся рипныкы.—Добре ты сказавъ їй!... Пару недиль заждимо, а потимъ якось то буде... Отъ такъ, то й але! А за пару недиль буде те саме святе, що й теперь е!...

— Ну, та певно! Адже панъ Бигъ не прійде та не зробить чуда ани для мене, ани для неи. Адже знаєте, що у мене своихъ статкивъ-маєткивъ нема: що зароблю, те й маю

— Ну, Иване, а було колысь,—закынувъ хтось изъ купы, що бльжче знавъ Иванови видносны.

— Е-е-е! Чы одно то було тай зъ водою поплыло!—мовивъ Иванъ, махнувшы рукою.—Шо мени зъ того, що батько бувъ багачъ на все село? Я зъ того нини що маю?

— Хиба оскомыну?—крыкнувъ хтось зъ гурту.

— Рация! Хиба оскомыну. Але оскомыною ни хто сытый не буде. Ну, а Фрузя що має? Вона то нибы говорить, що вона за-для мене покинула батька и прійшла сюды, але я то знаю липше. Покинула, бо мусила, бо дома тисно, у батька ще дви дивкы, треба ихъ замижъ виддавати, а тутъ нема зъ чого. Всього маєтку—два пруты поля та й ота хатчына. То ще зъ прутомъ поля дивку хто-будъ визьме, у кого є свойого трохы; та й ще колы дивка здорова и добра до роботы. А вже якъ на трьохъ дилгы, то на таке ни хто й не подывытвся. А ще колы дивка—якъ гусяче пови-

тря: ни до охоты, ни до роботы, якъ ота Фрузя. Ну, що зъ неи за робитниця? Десь пры багацтви, якъ бы ото вбравъ, якъ бы на то хухавъ, якъ на дытну, то може бъ и було до людей подибне; а пры бидности, на зарибни руки взяты та оженытыя зъ такымъ, то лише прыв'язаты соби каминь до цни та въ вырѣ зъ берега!

— Та то правда, правда,—говорылы рипныкы, вже не жартуючы.

Въ тій хвилі з-за великой печи, що стояла въ кути шынковой кимнаты, высунулася блида, скулена постать, що сядила тамъ вже килька хвиль, всунувшыся до шынку затыльнымы двермы зъ синей и не спостережена никымъ середъ гамору й п'ятыкы. Се була Фрузя. Вона тряслася въ пропасныци, їи очи блищали, уста були майже зовсимъ били и потрыскани видъ гарячкы. Непевнымъ крокомъ вона, протыскаючыся помижъ рипныкывъ, выйшла на середьну шынку й, зупынившыся передъ Иваномъ, уклонилася йому, досягаючы рукою земли. Все затыхлы и ззыралыся на неи.

— Дякую тобі, Иване,—промовыла вона,—дякую за те, що ты хочъ разъ сказавъ шыро й по правди те, що думаешъ. Теперъ я знаю, яка передо мною дорога. Не бійся, я тобі бильше не перейду дороги, не докучу тобі, ани докорю. Жый соби, якъ самъ знаешъ и нехай тобі Богъ помагае...

И вона ще разъ уклонилася йому. Иванъ сядивъ за столомъ, мовъ на терню.

— А те, що ты клявся та прысягався мени, що визьмешъ мене, видкупышъ свій грунтъ, будешъ зновъ господаремъ,—нехай се Богъ забуде. Я теперъ знаю, що

ты брехавъ—але до ныни я вирыла тобі. Тилькы те ты неправду сказавъ, що мій тато самъ нагнавъ мене до Борыслава. Се ты брешышъ,небоже!... Тато навить не знавъ, де я подилася. Нихто не знавъ. Тилькы я знала тай Богъ, що подавъ мени сю думку, певно за якись тяжкы грихы. Але колы я почула, що ты тутъ хорый, що лежышъ у пустій, холодній буди, що черезъ день нема тобі кому разъ воды податы,—тоди щось шибло мени въ серце: „Адже жъ мы любылыся обое. Адже жъ то мій нареченый передъ Богомъ, хочъ не передъ людьмы“. И я зибралася й пишла сюды; Богъ, видно, потребувавъ на щось моеи муку, бо видмирывъ мени їи повну мирку. А ты ныни досыпавъ зъ чубкомъ, пересыпавъ черезъ край... Дякую тобі ще разъ. Бувай здоровъ!

И вона втрете вклонилася йому й выйшла.

Рипныкы мовчало хвилью писля сеи несподиваной прыгоды. Але швыдко отряслыся видъ зворушення. Посыпалыся груби, цинични жарты.

— Ады, оса—якъ жалыть!

— Та то холера, не дивка!

— Въ роботы чоловикови не поможе, а своимъ языкомъ и своимы сльозамы серце злоточыть!

— Ну, оженыся зъ такою, то маешъ готовый шпыталь дома!

Тилькы Иванъ мовчавъ и сядивъ, понурывшы голуву.

V.

Выйшовшы видъ Кырныцького, Фрузя не зупынячыся почалапкала вулицею, сама не знаючы, куды й по

що. Було холодно, темно, дрибний дощ і сикъ їй просто въ очи, вулиця, розмокла и розталапана, була швидше одною великою баурою, нижъ вулицею. Фрузя йшла, на-сылу вытягаючи чоботы зъ лыпкого болота, на-сылу переводячы духъ. И пекло шось у грудяхъ, але на очахъ не було слизъ, ани въ голови думокъ. Тильки неясне та непереможне почуття—геть видсы! тикаты! сховатися!—гнало їи напередъ. Сховатися, але де? передъ кимъ? Вона не розумила того, що їй хотилось сховатися передъ самою собою, передъ власнымъ бодемъ...

Не пройшла вона й сто крокивъ, колы обикъ неи де не взялася Ганка. Видкы вона взялася? Мабуть чувшы Фрузяну бесиду й бачучы, якъ вона сама вийшла зъ шинку, Ганка зибралася непомитно й непомитно выбигла їй на здогинъ. Вона такъ несподивано опынылася обикъ Фрузи, що ся, зырнувши въ бикъ, ажъ злякалася побачывши їи, скрыкнула й перехрестылася. Ганка засміялася стыха.

— Злякалася?—мовыла вона.—Не бійся, се я, Ганка..

— Чого ты хочешъ видъ мене?—ледви промовыла Фрузя...

— Ничого... Йду соби вулицею. Хиба не вильно йты обикъ тебе?

— Але тоби не сюды дорога?

— И тоби ни. Адже до своєї кватыри ты повинна була йты въ противный бикъ.

— Мени все одно,—мовыла Фрузя.

— Ну, а мени туды треба,—мовыла Ганка. Хвилью обыдвѣ йшли мовчки. Кругомъ було пусто, тилькы зъ шинкивъ чуты було крыкы и спивы та чорный велытень Диль шумивъ и стогнавъ пидъ осинню негоду.

— А що, напштыкавъ тоби пидъ нись твій Иванъ? промовыла злистно Ганка.

— А ты тому й рада!

— Я? Мени байдуже. Я се давно знала.

— Що знала?

— Те, що ты почула теперь. Що Иванъ не любить тебе. Що винъ дурить тебе й не думаетъ женытыся зъ тобою.

— Винъ самъ тоби се говоривъ?

— Ну, а хто жъ бы иншый?

— Значыть, винъ любить тебе?

— Мене? Або я знаю. Мени байдуже.

— А по що жъ ты заскакуешъ коло нього, чипляешся його, якъ реп'яхъ кожуха?

— Ха, ха, ха! Ани мени снытсья! Винъ самъ пидлещується до мене, говорыть мени всячину, але я розумію се все дуже добре!

— Обое розуміється, якъ лыси кони,—зъ погордою мовыла Фрузя.

— Се й найлипше. Я знаю, що колы винъ пидлещується до мене, то мае въ тимъ свій интѣресъ, а винъ знае, колы я до нього зубы сушу, то се не зъ великои любви, а такожъ за-для якогось интѣресу.

— Гьфу!—зъ обуреннямъ сплюнула Фрузя.

— Плюй, не плюй, а я кажу, що такъ липше. Ты зъ великои любви дійшла до того, що теперь идешъ кудысь на зламану голову, а я соби сыта, здорова и вдоволенна. Йому такожъ не зле зъ тымъ.

— Йому?

— Ну, певно. Адже ты сама бачышь, що зо мною

винъ веселый, розмовляе, жартуе, спивае, а зъ тобою все квасяться и сердяться.

— Ты вчарувала його. Дала йому якась дання.

— Ни, небого! Не я вчарувала його, але ты дурна та нерозумна. Отъ що! Не вмієшь обходиться зъ парубками. Ты прычепылася до одного та й думаєшь, що лышь тилькы свита, що въ викни! Ха, ха, ха! Якъ бы ты знала, якъ инши жыють! Якъ соби дають раду!... Щобъ я сохла та плакала за нымъ? О, не диждавъ бы винъ сього! Нехай винъ сохне за мною!

— Коля жъ бо я не можу.

— А не можешъ, то сама на себе нарикай, а не говори, що я вчарувала його. На що мени чаривъ? Винъ и безъ чаривъ сеи ночи буде ночуваты у мене...

Фрузя пры сыхъ словахъ навить не скрыкнула, тилькы вхопылася рукою за сердце, захыталася и впала була бъ на землю, якъ бы Ганка не вхопыла їи въ свои обіймы.

— А тоби що?—скрыкнула вона въ першій хвилі.— Фрузю! Фрузю!

Але Фрузя не озывалася. Їи голова звысала черезъ Ганчynu руку; вона була мовъ нежыва.

— Отъ тоби на!—пробуркотила Ганка, держачы зомлилу дивчыну на своихъ рукахъ, мовъ снопкъ соломы.—Чы зомлила, чы зовсимъ по ній?

Вона прыхлыла голову вынзъ и слухала.

— Не дыхае бидочка! И що тутъ робыты зъ нею? Чы крычаты, може бъ хто прыйшовъ та помигъ отвезыты їи?

И Ганка кинула окомъ довокола себе. Було темно, хочъ око выколы. Воны зайшлы въ якусь бокову ву-

лычку. Довкола не було ни хаты, ни шынку, ни навить кошаръ, тилькы высоки горбы лепу по обохъ бокахъ. Вытрищывшы добре очи, Ганка признала, де воны. Се було мисце, де колысь почалы были першый разъ копаты ямы. Але вычерпавшы кыпячку, позакыдувалы ти ямы; работа перенеслася въ иншый кутъ, а тутъ полышались тилькы купы лепу та пусти ямы, одни позабывани дошками, инши такъ такы й полышени або наповнени водою.

— И якый дидько почуе мене тутъ пры витри?—муркотила Ганка, все ще держачы Фрузю на рукахъ.— Та й що я, вдурила, щобъ тверезыты їи? Кыну биду ось тутъ насередъ дороги, нехай сама тверезыться! Ады, яка прудка! „Помыйныце!“—каже до мене. За косы чипае! Ахъ, ты гусяче повитря! Я тоби покажу, зъ кымъ ты заходышь соби!

Скажена злисть запылила видразу въ Ганчынимъ серци. Вона ще разъ озырнулася, надставыла вуха, та не бачучы никого, наразъ мовъ собака скочыла зъ до-рогы, вылизла на купу глыны, все ще несучы напередъ себе зомлилу Фрузю, потимъ ще разъ озырнулася; обережно злила вынзъ, у лйковату долынку, якои осередкомъ була яма. Мацаючы ногамы, вона дійшла до цямрыны. Яма була забыта двома дошками, але одну хтось видломывъ. Ганка налапала рукамы диру, шарпнула сыльно другу, давно перегнылу дошку, прыбыту до цямрыны двома цвяхамы, виддерла їи, а потимъ уставывшыся добре ногамы на краю цямрыны, похылылася, спустыла легенько зомлилу Фрузю зъ своєї руки й комить головою впустила їи въ темну пащу ямы. Яма була майже до самого верху повна воды,

такъ що Фрузя не дуже й бовтнулася и тыхо, безъ голосу, мовъ грудка глины, пишла на дно...

VI.

— И де ты, Ганко, волочышся стильки часу?—грымала пани Кырницька, колы Ганка за якои пивъ годины, вся мокра, заталапана и блида, якъ трупъ, прышла до кухни.

— Та де волочуся? Отъ ходыла по воду.

— Та брешышь, бо коновки булы въ синяхъ!

Ганка не пробувала дали брехаты, але выбигла зъ кухни, вхопыла коновки й побига по воду. Пани ще трохи поворкотила та й перестала сердытыся. Що їй тамъ до того, куды волочытыся Ганка! Вона знала, що сякъ чы такъ, а служныця въ Борислави не вытрымае, щобъ не волочытыся.

Було вже геть по пивночи, колы рипныкы, п'яни й весели, выходылы видъ Кырницького. Вони йшли лавою посередъ вулицы, регочучысь, говорячы голосно, спиваючы. Тилькы Иванъ бувъ якыйсь не свій. Винъ мало пивъ сього вечора, все сыдивъ насовывшысь, нибы думавъ щось, а властыво туманивъ. У його серци пиднималося щось мовъ жаль за змарнованымы молодымы литамы та страченою батькивщиною, яку винъ прогайнувавъ, закоштувавъшы ледачого борыславського жыття. Фрузыни слова тремтили въ його серци важкымъ докоромъ и видибралы йому охоту до йиды и до пыття, до жартивъ и до писень.

— Иванъ стратывъ смакъ сьогодни,—жартувалы зъ нього товаришы й видсторонылыся видъ нього.

И теперъ винъ самъ, мовъ безъ тямы, йшовъ позаду иншыхъ, колы наразъ Ганка вхопыла його за руку. Иванъ ажъ здригнувся, тымъ бильше, що въ питьми не мигъ розпизнаты, хто се прысыкався до нього.

— Агій! А се хто?—скрыкнувъ винъ.

— Се я, Иване!—прошепотила Ганка.

— Ты? А тоби чого треба?

— Ты гниваешся на мене?

— Я? на тебе? За що?

— Бигме, я ничего невынна,—швыдко, зъ якымсь горячковымъ поспихомъ шепотила Ганка, не выпускаючы його руки зъ своеи.—Та по що бъ я зачипала їи? Вона сама зачепыла мене, розпочала сварку, а дали кынулася на мене. Ну, кажы самъ, що я мала робыты?

— Та чы я тоби що говорю?—нерадо видповивъ Иванъ.

— Иваночку,—говорыла дали Ганка скоро, задыхавшысь,—який ты добрый! Такъ ты не гниваешся? А чого жъ ты такый сумный? Такый у шынку сыдивъ, якъ самъ не свій? Ну, скажы мени?

Вона йшла обикъ нього, держачы його за руку, тулячысь до нього, мовъ боялася самоты и питьмы.

— Етъ, що тамъ балакагы!—видповивъ Иванъ и хотивъ видняты видъ неи руку.

— Ни, ни! Почекай! Куды йдешъ?—мовыла Ганка.

— Та йду до себе, спаты.

— Ходы до мене. У мене тоби буде липше.

— Не хочу.

— Та ходы! Не бійся, у мене безпечно.

— Не хочу.

Иванъ разъ вже ночувавъ у Ганки. Вона спала окремо, въ присинку коморы, що служыла Кырницькому за складъ товаривъ. Тамъ середъ пакъ и михивъ стоявъ шырокый тапчанъ; Ганка мала пару своихъ подушокъ и теплу дергу, и хоча въ присинку не топылося, та все-таки тамъ було теплише, нижъ у тій шопи, де ночувавъ Иванъ зъ иншымы рипныками. Але теперь, сьгодні, йому чогось не хотилося йти до Ганки. Помарниле, блиде Фрузыне облыччя немовъ стояло передъ нымъ, їи очи немовъ благали його, немовъ жалувалыся на щось.

Але Ганка не выпускала його руки, другою рукою обійняла його станъ, тягла його, просыла и благала, щобъ ишовъ зъ нею.

— Иваночку! Голубчыку! Зробы мени се? Лышь сьгодні! Не знаю, що мени, але боюся, страшенно боюся буты сама. Та ни, я не пушу тебе, не лышуся сама! Ходы, ходы!

Вона тремтила, мовъ у пропасныци, видъ самои згадки про самоту.

— Цу на тебе!—мовывъ Иванъ.—Та що ты, дытына чы що! Боишся сама ночуваты! От-то!

— Ой боюся! Ой боюся! Ни за що въ свити сеи ночи не лышуся сама. Хочъ бый мене, хочъ рижъ мене, а я 'не лышуся безъ тебе. Колы не хочешъ до мене, то я пиду зъ тобою туды, де ты ночуешъ.

— Чы ты здурила? Тамъ купа хлопивъ!

— А що мене те обходыть! Я ихъ не боюся, тилькы самоты боюся... питымы боюся... тои боюся...

— Кого?

— Тои... твои... Якъ вона кланялася тоби! Ты бачывъ їи лыце, колы выходыла зъ шынку?

Згадка про Фрузю въ Ганчыныхъ устахъ уразыла Ивана въ саме сердце, мовъ грубый дотыкъ до наболилого мисця.

— Дай спокій! Не згадуй мени про неи!—мовывъ винъ и, пиддаючысь їи намовамъ, пишовъ зъ нею до їи комиркы. Ганка не то вела, не то тягла його, не выпускаючы зъ рукъ, не перестаючы балакаты и трястися.

— Та що тоби, дивко?—мовывъ нарешти Иванъ.— Чы ты промокла, чы застудылася? Чы тебе зимныця б'є, чы ты й зовсимъ хора? Трясешся якъ рыба, руки зимни якъ лидъ, а голова гаряча и говорышь, якъ сама не своя.

— То ничего, Иваночку, ничего! Ходы лыше, ляжемо спаты, проспымося, то все мыне.

Але воно не мынулося, бодай не такъ швыдко, якъ хотилося Ганци. Даремно вона тулылася до Ивана. Скоро тилькы винъ засыплявъ, їи робылося страшно й вона будыла його.

— Иваночку, не спы! Говоры що до мене!—шепотила вона, зажмурюючы очи, щобъ не дывытыся въ гризну питьму.

— Чы ты казылася?—лаявся Иванъ.—Я втомлений, хочу спаты. Що я буду говорыты тоби?

— Що-будь! Що-будь! Тилькы не спы! Мени такъ страшно!...

— Чого тоби страшно?

— Не знаю чого. Боюсь... не знаю чого. Не могу заснуты.

Вона розплакалася. Їй хотилось усе сказаты Ива-

нови, але щось спыняло їй і вона закусювала зуби, до крові грызла свої уста і не сказала нічого. Ажъ надъ ранкомъ, колы на двори почало сириты, вона заснула.

VII.

Мынуло килька днівъ. Иванъ працювавъ, пивъ та спивавъ у шинку, ночувавъ у Ганки, не думаючи про Фрузю. Ганка заспокоилась и не боялася вже вночи, але не виджувалася спати сама и для того що ввечора всякими способами пидлещувалася до Ивана, щобъ затягты його до себе на ничъ. Иванъ, що давнише самъ не разъ напрошувався до неї, теперъ ишовъ нерадо, почувавъ якусь обрыдження до неї. Винъ злостявся, колы вона тулылася до нього, клявъ, якъ вона почынала дрочытись зъ нимъ або пестытись и зъ видразою видсувався видъ неї, колы вона спала обикъ нього. Та швыдко ти ничлигы ще гирише остогыдлы йому. Ганка засыпляла швыдко, але вночи почынала стогнаты, йойкаты або скрыкуваты такъ страшно, що Иванъ прокыдався зо сну і почынавъ почуваты якусь глуху тривогу.

— Що їй таке снытсья? Чого вона такъ крычыть?— думавъ винъ, прыслухаючысь до їй важкого виддыху писля такого крыку. Але вона дали спала тыхо, ажъ колы Иванъ, перемучывшысь якои пивъ годыны, зновъ почынавъ дриматы, надъ ухомъ у нього зновъ розлягався страшный крыкъ и будывъ його на-ново.

— Ганко, що за дидько мучыть тебе у сні, що ты такъ страшно крычышь?

— Я?— мовыла здригаючысь Ганка и закусювала зубы.— Я нічого не знаю.

— Ну, то нехай на другый разъ песь у тебе ночує, не я!— бурчавъ винъ злистно.— Якъ крыкнешъ отакъ несвицькимъ голосомъ, то зовсимъ выб'єшь мене зи сну.

Ганка реготалася.

— Га, га, га! Несвицькимъ голосомъ! Ну, ну, Ивануню, ну скажы, якъ я крычу?

— Такъ наче бъ тебе зъ шкуры дерлы.

— Ну, и що говорю?

— А хйба можна щось розибраты? Рычышь якъ худобныа.

— Та то я такъ зроду.

— Ну, брешешъ! Я давнише не чувъ у тебе такого крыку.

— Та то такъ часомъ находыть таке на мене, а по тимъ мынає. Але ты не бійся, Иваночку, се мыне.

— Нехай соби мынає або не мынає, але мене не завадышь бильше на ничъ до своєї проклятої коморы.

— Ну, выдышь, ты вже і гниваєшся. Фе, Иване!— говорыла Ганка, а ввечери зновъ пидлещувалася до нього, просыла, купувала йому пыва та горилкы, докы оп'янилий Иванъ не згоджувався зновъ иты ночуваты до неї. Колы бувъ добре п'яный, винъ спавъ твердше і не будывся пры їй окрыкахъ. Отъ тымъ то Ганка взяла соби звычай що-ввечора обпоюваты його добре і навить изъ собою до коморы брала пляшку горилкы и клала їй Иванови пидъ подушку: колы збудытсья, нехай тилькы сягне пидъ подушку—нап'єтсья і нічого, засне зновъ. Правда писля такого ничлигу Иванъ уста-

вавъ блідый, майже зелений, зъ болямъ головы, але Ганци се було байдуже, та й винъ самъ не мавъ часу дивитися въ дзеркало, але похнюпывшысь ишовъ до своей работы. Тилькы одно выдно було по нимъ: винъ зробився сумный, його веселисть пропала, йому видхотилося спиваты й жартуваты.

— Овъ, Иване, ты щось самъ не свій,—говорылы товариши.

— Та щось такъ,—нерадо мовывъ Иванъ.

— Що тобі? Чы не хорый ты?

— Здається, ни. Ранками голова болыть, але то мабыть видъ горилкы.

— Е ни, видъ самой горилкы не буде болиты. А отъ якъ ты пыво мишаешъ зъ горилкою, то се зле. Видъ сього найборше биль головы береться.

— И справди, може воно й видъ того. Видъ ныни не буду мишаты.

VIII.

Одного дня въ полудне, колы Ивана вытягли зъ ямы й винъ, ледви живый видъ сопуху, лежавъ у кошари на купи лепу, важко дыхавъ и часъ видъ часу тверезывся чаркою горилкы, до кошары увійшла баба Орына, та сама робитныця, що ночувала разомъ зъ Фрузею й за дня немовъ дримала, а оживлявалася вночи, у снi. Вона знала Фрузыну исторію, знала и Ивана; тымъ то, поздоровкавшыся зъ робитныками, пишла просто до нього.

— Слухай, Иване,—мовыла вона.—Ты не знаешъ, де обертається твоя Фруза?

— Моя?—буркнувъ Иванъ.—Яка вона моя?

— Та вже, яка не яка. Певно бильше твоя, ніжъ моя. Але я хотила запытаты тебе, де вона є?

— Хиба я ходжу за нею назырцемъ.

— Е, якый бо ты! Я тебе пытаю, якъ доброго чоловіка... Та ты повиненъ баби гречно видповисты, ще й горилкою бабу потракуваты...

Иванъ, не мовлячы ничего, налявъ чарку й подавъ баби. Вона выпыла, скрывыла зив'яли губы, обтерла ихъ бруднымъ рукавомъ и, присидаючы бльжче до Ивана, мовыла стыха.

— Отъ за се, то спасыби! Ажъ у саму душу пишло. Але що я хотила сказаты... Ага, про Фрузю. Знаешъ, вже дви недили, якъ вона не ночує у насъ. То я гадала, може вы вже спровадылыся де разомъ, тай хотила переказаты їй, щобъ забрала свое шмаття. Тамъ у неи скрынька зо шматтямъ—замкнена, не бійся. И ништо їй ничего не рушывъ, ховай Боже! То нехай прийде й забере соби...

Иванъ сыдивъ мовъ прыголомшений. Чы то нафтовый сопухъ у ями такъ заглушывъ його, чы ранишній биль головы, чы те, що винъ почувъ видъ бабы,—досыть, винъ зразу немовъ не розумивъ и слухавъ бабыного балакання, мовъ якоись казкы.

— Ага, ага!—буркнувъ винъ, хытаючы головою.—Та певно, нехай бы забрала соби. Але де жъ вона?

— То ты не знаешъ?

— Я не бачывъ їи вже дви недили.

— И не знаешъ, куды вона пишла?

— Куды пишла? Чекайте! То було ввечери... у Кырныцького... мы трохи перемовылыся... вона пишла на двиръ и я вже бильше не бачывъ їи.

— А которого жъ то дня було?

Иванъ не мигъ прыгалаты соби дня.

— Ну, колы вы перемовылися, то може вона вгнивалася й де инде стала на роботу, щобъ тоби не показуваться на очи. И де инде ночуе, щобъ ты не знавъ, де вона. Але ты бѣ, небоже, такы пошукавъ їи, бо тамъ сторожъ, що мы у нього ночуемо, допымається платы за неи. А мы жъ за неи платыты не будемо. То щобъ винъ не схотивъ заграбуваты їи шмаття.

— Добре, добре, я буду пытаты... Навидаюся тамъ до вась.

Баба пишла, а Иванъ довгу хвильку ще сьдивъ, не то миркуючы щось, не то такъ соби туманіючы. Потимъ узався йисты, бо швидко треба було лизты зновъ до ямы.

Ввечери винъ запытавъ у Ганки, чы не знае, де подилася Фрузя. Ганка выдывылася на нього своїмы выбалуженымы очыма, поблидла страшенно й, немовъ давячыся тымъ словомъ, промырыла:

— Ни, не знаю.

Иванъ не допытувавсь у неи бильше; допыты у иншыхъ рипныкывъ не довели такожъ ни до чого. Видъ того дня, колы Фрузя побылася зъ Ганкою на вулицы, нихто бильшъ не бачывъ Фрузи. Ся згядка торкнула Ивана. Справди того самого дня ввечери винъ „перемовывся“ зъ Фрузею въ шынку. Винъ ще разъ запытавъ у Ганки.

— Чуешъ, Ганко, ты сварылася зъ Фрузею на вулицы, тямышъ?

— Ну, такъ. Вона перша вчепылася мене.

— Ввечери того дня була у Кырныцького...

— Я не бачыла їи.

— Не бачыла? Ей, скажи по правди!...

Ганка зновъ поблидла, але живо перемогла себе.

— Чого ты чипляешся до мене?

— Та бо бачышъ, десь дивчынысько щезла видъ того вечора.

— А ты безъ неи не можешъ дыхаты?

— Та що мени до неи! Але...

— Ну, щезла, то й слава Богу! Не бійся, дидько їи не вхопывъ. Побачыла, що тоби на шыю не повисытыся, та й пишла соби до-дому.

— Але вси свои ричи польшала.

— Ну, та що! Килька тамъ тыхъ ричей! Усе варто нивторы шисткы*).

— Е, ни, тамъ їи убрання е.

— Ну, то певно зголосытыся по свое.

Иванъ заспокоився трохи. Справди, дуже можлына ричъ, що Фрузя розгнивылася й того такы вечора, вийшовшы видъ Кырныцького, покинула Борыславъ и пишла до-дому. Винъ не допытувавъ дали за нею, а въ недилу пишовъ до сторожа, де була їи кватыра, й заплатывши що йому належалося, взявъ Фрузыни ричи до себе. Винъ постановывъ соби на риздвяни свята питы до ридного села й виднесты їй ти ричи. Винъ не то, щобъ бажавъ бачыты їи або поеднатыся зъ нею, але тыхъ килька день, колы розпытувавъ про неи, почувавъ якыйсь жалъ и неспокій, немовъ бы справди бувъ у чомусь вынуватній. Борыславське жыття швид-

*) Шистка—10 крейцаривъ, близько 8 копійокъ.

ко заглушыло сей хвильный порывъ. Ани Ганка, ани ившый хто не згадувавъ николи про Фрузю й Иванъ такожь забувъ про неи. Але проте шось немовъ млоило його. Винъ ходивъ якийсь самъ не свій, стративъ охоту до пыття, до гулятыкъ, до нисень и—нечувана ричь у рипныка—почавъ чыслыться зъ гришмы. Заразъ першого тыжня винъ выдавъ лышь половину свойого заробитку; цила п'ятка лышылася йому въ кышени. Вона мовъ якийсь хробакъ почала мулыты та лоточыты його уяву. Носячы ту п'ятку пры соби зав'язану въ шматыни, винъ почавъ снуваты пляны. Бориславське жыття—правда, вильне воно, але хиба жъ се людське, господарське жыття? Та й яке вильне? Тилькы твоєи й воли, шо въ недилю, та въ свято! А въ будный день ты робочый вилъ—ни гирше! Ты повный невольныкъ жыда, властытеля ямы, або його кассыра. Пидъ землею ты кожнои хвыли небезпечный свойого жыття, а поверхъ земли кожнои хвыли лайка, поштуркуванья, понукуванья. И вично той сморидъ, той брудъ, та духота, та п'ятыка, той одурь! Невже таке мало буты бъ його жыття до смерты, до старосты? У нього пробигавъ морозъ по-за плечыма видъ такои думкы. Йому прыгадалыся зелени нывы, цвистыи лугы, сыви воли, чысто побилени хаткы й роскишни садкы його ридного села, почулося меканья овецъ, фивканья гусенячь, скрыпъ журавля, й винъ мало не заплакавъ зъ наглого зворушення. Невже винъ мигъ такъ легкодумно проминяты такой рай на отсе пекло? И пышлы въ його уяви довгымъ рядомъ сцены зъ сельського жыття: гейкають плугатыри, скрыплять возы, навантажени снопамы, блыскають косы на синожа-

ти и зъ легкымъ шумомъ стелыться росыста трава въ перекосы... сим'я засидае до вечери на святой вечиръ на пахучому сини... чуты стреляння, весели голоса „Хрыстось воскресъ!“... церковни спивы... „Пасха красная, Пасха Господня“—се паскы святяты коло церкви... дитвора бавытыся пысанкамы... парубкы скупчылыся пры нихъ, шо стреляють зъ моздыривъ.

И непосредно видъ тыхъ спомынивъ душа його шарескакувала до думкы про Фрузю. Адже вона была такожь одною зъ прынадъ и прыкрасъ того його сельського жыття. Колы скрыпъ журавля надъ крыныцею такъ любо озывается теперь въ його тямци, то се тому, шо пидъ тымъ журавлемъ винъ зъ нею стоявъ нечорамы, лобо розмовляючы. А въ часи косовыци, носичы батькови полуденокъ, хиба жъ вона не выщукувала соби найдалышой стежки, шо бъ тилькы переходыты черезъ ту луку, де винъ косывъ, шо бъ сказаты йому своимъ любимъ голосомъ „Боже помагай!“ шо бъ податы йому зъ сирого, глыняного збанка холодной поды напытыся! А въ часи коляды... Невгамовна уява насувала йому сотни, тысячы хвыльнъ, колы Фрузя была невидлучною частыною радощивъ його сельського жыття, и въ його серци шемило шось, ворущывся жалъ, пиднималася туга. Вона мала рацію. Я повиненъ якъ найскорише покынуты Бориславъ и вертаты на пидъ, на село! Правда, винъ у нещаснымъ заслипленню шарнувавъ свою батькывщыну, розтренькавъ свій тыкий рай, видипхнувъ видъ себе Фрузю. Але жъ винъ молодой, сыльный, здоровый и все ще може здобуты мизадъ. Ось теперь винъ за тыждень ошадывъ п'ятку.

Адже мигъ ошадты висимъ рынськихъ*)! А се значть за рикъ щили чотыри соткы. А за чотыри соткы можна купыты чотыри моргы ґрунту! И винъ постано-вывъ соби, не кажучы никому ничего, початы нове жыття, не марнуваты грошей, а складаты зароблене до купы, а тамъ—якось то буде...

IX.

Пидь часъ риздвяныхъ святъ Иванъ справди вьбрався до ридного села. Винъ нисъ у пазуси 50 рынськихъ зав'язаныхъ у шматыни, а въ голови готовый плянъ—видкупыты хочъ частыну своей батькившыны.

Зайшовъ просто до жыда, якому продавъ бувъ батькивську хату зъ городомъ, садомъ и трьома морґамы прымежного поля. Жыдъ закупывъ се добро не на те, щобъ господарюваты, але мавъ думку завести въ хати шынокъ, а до того ще занятыся лыхвою та иншымъ жыдивськымъ ремесломъ. Але якось йому се не вдалося. Въ сели було вже чотыри шынкы и на п'ятой годи було дистаты концесіи. Зъ лыхвою такожъ ишло кепсько, бо було вже килька иншыхъ п'явокъ, що „псували интересъ“. Въ додатку жыда обикралы, такъ що винъ замистъ запомогтыся, зовсимъ скащпанивъ на тимъ обійстю. „Нешаслыве мисце!“—говорывъ винъ и носывся зъ думкою видпродаты се мисце й перенестыся на якесь инше. То й не диво, що Иванъ зъ своимъ пляномъ—видкупыты батькившыну бувъ

*) П'ятка—п'ять рынськихъ: рынський або гульдень—блызько 80 копійокъ.

йому дуже мылымъ гостемъ, особливо колы прыйшовъ не голиручъ. Вони й згодылыся, що Иванъ за щиле обійстя, продане жыдови за 300 рынськихъ, заплатыть 400 рынськихъ протягомъ найдали пивтора року й докы не заплатыть усього, жыдъ буде сыдиты на ґрунти. Иванъ другого дня пойихавъ зъ жыдомъ до миста, зробылы контрактъ у нотаря й Иванъ давъ жыдови заразы першу частку грошей—50 рынськихъ, и ажъ тоди видитхнувъ вильготнише. Винъ мавъ теґеръ мету передъ собою й чувъ у соби охоту до пращи, почувавъ якусь нову сылу.

Про Фрузю винъ сымъ днямы мало думавъ. Видъ жыда винъ довидався, що їи въ сели нема й не було и що їи батько, довидавшыся недавно, що їи нема и въ Борислави, ходывъ до жандармеріи, щобъ шукала їи, але доси немае нїякои видповиди. Иванови було прыкро, винъ не мавъ охоты стричатыся зъ старымъ и не вертаючы до своего села, винъ такы зъ миста просто рушывъ назадъ до Борислава, передавшы старому Фрузыне шмаття.

X.

Ишлы дни за днямы, тыжни за тыжнямы. Жандармы про Фрузю розпытувалы и Йвана, и Ганку, й иншыхъ робитныкывъ и робитныць, вывидалы все, що було ажъ до пам'ятного вечора, але дали не могли дызнатыся ничего й по килькохъ дняхъ усе затыхло. Не знаты, хто пустывъ поголоску, що Фрузя пишла десь на службу: одни бачылы їи у мисти у якогось жыда, инши чулы, що вона десь у горахъ у якійсь

швабській колоніи, ще инши говорылы, що вийхала зъ якимсь панствомъ до Стрыя чы до Станиславова. На тимъ якось и заспокоилося.

Зъ Ганкою Иванъ розійшовся ще передъ Риздомъ. Не то, щобъ посварылыся, але такъ якось вона обрыдла йому, знелюбылася й винъ не мигъ дывытыся на неи. Вона зразу и байдуже соби. „Овва, не хоче йи Иванъ—не вельке свято! Менше клопоту на мою голову. Сама жыла и заходылася доси, то й дали потраплю.“ Але по килькохъ тыжняхъ вона поблидла, пожовкла, змарнила. До неи зновъ учепылыся страхи, вона не могла сама спаты, зрывалася вночи та крычала. Въ кинци одного разу вона попросыла бабу Орыну, ту саму, що жыла разомъ зъ Фрузею, щобъ видилляла йи перелякъ. Стару славлено ворожкою и знахаркою. Вона згодылася зробыты се й почала обережно выпытываты Ганку, видколы у неи той перелякъ, видъ чого, якъ? Ганка зразу прызналася, що видъ Покровы (въ тимъ часи пропала Фрузя), але дали не хотила сказаты ничего. Стара почала шептаты надъ водою, розтопыла кавалокъ олова й вылляла його надъ Ганчыною головою въ мыску зъ водою, а потимъ заглянувши въ мыску скрыкнула:

— Ой, дивонько! Несчастлива ты, сырото! Нихто тоби не поможе!

Ганка одеревила зъ остраху.

— Або що таке?

— Ады, небого! Олово розскочылося въ води на дрибный писокъ!

— А що жъ то значыть?

— Етъ, що то говорыты! Най ся пречъ каже*), не годытыся й згадуваты пры хати.

Ганка не допытувалася дали, а стара не йшла, а все прыдывлялася до мыскы зъ водою та розпрысканымъ оловомъ, похытувала головою та рушала зив'ялымы губамы, немовъ розмовляючы зъ кымсь безъ голосу. Дывлячыся на неи, Ганка почула въ серци холодный перелякъ; йи здавалося, що стара розмовляє зъ якоюсь марою, що зазырае йи у душу своими на пивъ погаслымы очыма й чытае тамъ йи страшну тайну. Вона вхопыла з-передъ бабы мыску зъ водою й выкынула йи черезъ викно геть на смитныкъ. Баба спокійно дывылася на неи и всмихалася такъ само безъ смиху.

— Не добре зъ тобою, дивонько, не добре!—мовыла вона.—То въ тебе не перелякъ, небого, ей ни!

— А що жъ таке?

— Шось у тебе на серци лежыть, дивонько. Ой, такъ, такъ. Я се знаю. И не буде тоби лекше, погы не прызнаешся.

Ганка спалахнула.

— Що вы, бабо, говорыте! До чого мени прызнаватыся? Що я—вбыла кого, чы обикрала, чы шо?

— Або я знаю,—мовыла баба, здвыгаючы плечыма.— Не моя ричъ, сырото, не моя ричъ. Я тоби не зъ своего розуму говорю, а зъ того, що водыня свята показуе. А ты соби якъ знаешъ, такъ и робы.

Баба почала збиратыся до видходу. Ганка чула, що теперь, писля тои ворожбы, йи неспокій ще по-

*) Бодай не казаты.

бильшавъ и що теперъ вона ни за що не засне сама. И вона надумалася попросити бабу, щобъ перебралася до неи (вона мала вже свою окрему комирку зъ печею й тапчаномъ) и ночувала зъ нею разомъ. Стара почала дорожитися, але Ганка не пускалася їи и въ кинци стара згодилася ще того самого дня перебраться до неи.

XI.

Не инакше, якъ тильки чары хтось наславъ на Ивана. И не пизнаты хлопа. Ни зъ нього мовы, ни розмовы. Жые якъ той ведмидь у норі, до шинку не ходять, пыты не п'е, все щось думає, щось муркоче, а скупый такый! Самъ соби жалує. Жые якъ собака, не товаришує ни зъ кымъ, самъ у соби засклепився, мовъ слымакъ у шкаралющи. Шо бувъ упередъ охочый до гулянокъ, до писень, до дивчатъ, то теперъ ани знаку. Не инакше, тильки чары якись!

Такъ гуторылы мижъ собою рипныкы. Вже вони усяко пидступалы до Ивана—и щыристю, и насмихамы, и жартамы, й на правду—ничого не помагало.

— Еть, дайте мени спокій! Шо вы знаєє! Вамъ свое въ голови, а мени свое,—тильки й усеи було видповиди, яку чулы вони видъ нього.

И видходылы, здвигаючы плечыма. Одни казалы, що винъ задумавъ женитися, други говорылы, що винъ запысавъ бувъ душу нечыстому, а теперъ кається, але Иванови се все було байдуже.

Врешти видкысь дизналысь, що винъ задумавъ видкупыты свою батькившыну. Самъ Иванъ никому не го-

ворывъ про се, але хтось изъ його сторинъ прынись сю висть до Борыслава.

— Ага, ось на що винъ гроши складає! Чекай же ты! А передъ нами ховається, мовъ не знаты зъ якимъ секретомъ!

За килька день зъ Иваномъ „пожартувалы“: у нього вночи вкралы гроши. Не багато тамъ тыхъ и грошей було, щось зъ висимъ рынськихъ, а проте шкода. Иванъ наробывъ крыку, але гроши пропалы.

— Ивануню, чую, що васъ обикралы,—мовывъ до нього кассыръ *).

— Еть,—буркнувъ Иванъ.

— Чую, що вы складаете гроши, хочете купуваты грунтець,—говорывъ кассыръ дали.

— Та хочу.

— То дуже добре! Най вамъ Богъ помагає! Я то бачу, що вы порядный чоловикъ. Гроши—то велька ричь. Заробыты ихъ тяжко, а пустыты легко. А заробляты на те, щобъ пускаты на витерь, то дуже дурна работа. То такъ, якъ бы хто свое жыття, свою сылу пускавъ на витерь. По що то? Адже потимъ прыйде старість, прыйде слабисть—гроши все здадутся...

Розумно говорывъ кассыръ, щырый бувъ чоловикъ, хочъ и жидъ, и Иванъ въ кинци звирывся йому зъ своими думкамы. Кассыръ хвалывъ його дуже, а дали мовывъ:

*) Кассыръ—той, що доглядає роботы коло ямы.

— Я вамъ щось скажу, Ивануню. На що вамъ носыты гроши пры соби, щобъ у васъ п'яницы видкрадали? Вы ихъ лышайте у мене. Зладьте соби кныжечку. Пры кожній выплаты я вамъ дамъ, килька вамъ треба, а решту лышайте въ касси: я запишу у себе, а вы у себе, абы не було обмылкъ, а колы вамъ треба буде платыты за грунтъ, скажить мени, то я вамъ заразъ дамъ. Маете безпечно, никто вамъ не вкраде.

Иванъ трохи надумувався. Хочъ то жыдъ розумно говорыть, але жыдъ жыдомъ, вирыты йому не можна. Але зъ другого боку нема иншой рады. Вкрады разъ гроши, вкрадутъ и другый разъ. Липше зробыты такъ, якъ радывъ кассыръ. И Иванъ прыставъ.

Ховай Боже, не мавъ чого жалуватыся. Скоро на-збиралося 50 рынськыхъ, винъ заразъ узывъ ихъ, ще й кассыръ нарадывъ йому пислаты гроши почтовымъ переказомъ и не до жыда, а на руки нотаря, у якого зроблено контрактъ.

Иванъ бувъ задоволенный зъ себе и зъ кассыра, бувъ майже певный, що все пиде йому добре. Адже ще тилькы пушання, а винъ уже сплатывъ четверту частыну цины!

Винъ жывъ теперъ думкамы майже выключно въ своимъ сели. Чы то крутячы корбою, чы копаючы землю въ глыбокій ями або въ темній штольні, винъ у думци купався въ яснимъ, соняшнимъ свитли, оравъ, косывъ, звозывъ снопы, молотывъ на току, чувъ себе господаремъ. Борыславське жыття—се було щось мовъ темни сини, зъ якихъ ось ось выйде винъ на шыроке ясне подвир'я, де зеленіе пахуча мурава, цвитутъ яблунькы, фивкають гусята й мекають ягнята.

На першимъ тыжни велького посту прыйихавъ до Борыслава Фрузынъ батько. Винъ довидався, де працюе Иванъ и пишовъ до нього.

— Иване, де моя донька?—зъ такымы словамы винъ обернувся до нього. Винъ дуже подався видъ того часу, якъ Иванъ бачывъ його, змарнивъ, посывивъ. Иванови зробылося дуже жаль старого.

— Не знаю,—видповивъ винъ.

— Не знаешъ? Мусышь знаты. Ты пидмовывъ їи, щобъ пишла за тобою до Борыслава—ты мусышь знаты, де вона.

— Поки була въ Борыслави, то я й знавъ, а видколы пишла, то я не знаю.

— Куды пишла?

— Не знаю, куды пишла. Я гадавъ, що пишла до васъ. А може де стала на службу?

— Нигде не стала. Я вже розпытувавъ. Жандары шукалы, талиграфувалы и до Стрыя, й до Станыславова. У Дрогобычи я дававъ вытрублюваты. Нигде нема їи. Теперъ прышовъ до тебе: виддай мени мою дытynu.

— Я їи не сховавъ,—видповивъ спокійно Иванъ.

— Не сховавъ, але поховавъ,—гризно крыкнувъ батько.—Ты вбывъ їи. Вона, кажуть, була пры надїи видъ тебе. Ты хотивъ позбутыся. Ты вбывъ їи!

— Богъ мени свидокъ, що ни,—мовывъ Иванъ и поблidy, якъ стина.

— Хочъ ты й стома чортамы свидчыся, то я тоби не повирю.

— Га, то робить, що хочете. Хочь мене й вишайте, а я вамь усе одно скажу: не знаю, де вона подилася.

Старый помалу змякь, почавь плакаты й торгаты на соби волосся. Посходьлыся рипныкы, кассыры, почалы вговорюваты його.

Йому оповидали про той вечерь у Кырныцького, колы то останній разь бачылы Фрузю, про їи розмову зь Иваномь, про те, якь вона просто зь шынку пишла кудысь и якь Ивань довго ще, до самои пивночи, сьдивь у шынку. Кассырь хвалывь Ивана, якь порядного робитныка, що не п'е, не гайнуе, и старый вь кинци не знавь, що мае думаты. Винь у Дрогобичи домагався у жандаривь, щобь заразь арештувалы Ивана, але теперь почавь миркуваты инакше. Не штука арештуваты парубка, але чы то буде по правди? Ану жь Фрузя, розсердывшысь, справди пишла десь у горы, стала на службу й не дае про себе чуткы навмысне, бо стыдається? Все це може буты й самы шандары говорылы йому, щобь не тратывь надїи. Кыдаты на когось пидозриння за душогубство—то не жарть. Иншаричь, колы бь знайшовся який найменшый слидь, шо Фрузю справди вбыто. Але такого слиду доси не було.

Зь тымь Фрузынь батько й пойихавь до-дому, здаючи цилу справу на Бога.

XIII.

Мынули велькодни свята. Потеплило. На долахь цвила й пахла ти пышалася весна, хоча зь Дила ще подыхало холодомь. Борыславь выглядавь, якь одна бездонна баюра розмоклой глыны, розталабованого боло-

та, змишаного зь ропою, якь озеро броду и смороду середь зеленого Пидгиря.

Була субота. Сонце сміялося середь чыстого безхмарного неба. По сухій, безлюдній толоци, по-мижь Борыславомь и Котивською Банею, ходылы стежкой два кассыры, вь шабасовыхь бекешахь и куньцьовыхь „штрамеле“ на головахь и балакалы по-жыдивськый.

— Клопить маю, Мендель, такый клопить, шо ажь мозокь сохне вь голови,—мовывь одынь кассырь.

— Черезь того гоя, шо влавь у яму?

— И се такожь. Дидько його понись п'яного до кошары! Дидько йому веливь сидаты надь ямою! И дидько його пхнувь до середины!

— Була комиссія?

— Була.

— Ну, и шо жь?

— Назначылы мени 20 рынськыхь кары.

— За шо, Хаимь, за шо?

— За необережність. Я—необережный! Я не допыльнувавь гоя! Чы чувавь ты таке? Я мавь пыльнуваты його, якь малу дытуну!... Та ще щастя, шо такь сталося. Щастя, шо инши гои присвидчылы, шо винь самь полизь до ямы й самь упавь. Якь бы не було свидкивь, готовь бы бувь ад'юнкть сказаты, шо то хтось навмысне кынувь його до ямы.

— Гострый ад'юнкть?

— Тамь такый пурець гострый, шо крый Боже! Вже мавь охоту замыкаты яму й арештуваты когось.

— Се той новый пурець?

— Новый. Я вже тремтивь, Мендель, такь тремтивь! И Богу молывся, щобь видвернувь видь мене напасть!

— Охъ, охъ! Богъ ласкавъ, Хаимъ! За шо мавъ бы наводты таку напастъ на невинного чоловіка?

— Охъ, не кажы такъ, Мендель! Бога не змиркуешъ. А за шо наславъ на мене таку шкоду? Ты чувъ? У мене въ магазыни—адже се 50 рынськихъ шо найменше! А хто выненъ? Не знаты. А хто мусыть заплатиты? Хаимъ!

— Ни, я не чувъ ничего. Шо сталося?

— А фрасъ на його бебехы, мойого балабусты! Купывъ дви нови лынвы й передавъ мени до магазыну разомъ зъ иншымы ричамы. Ну, я поклавъ ихъ на мисце. И чортъ його бачывъ, шо тамъ на тій самій польци стояла бутля зъ витріолемъ. Знаешъ, винъ до дестылярни потребуе витріолю... То бильшу частыну зъ бутли давъ туды, а решта була въ магазыни. Не багато його було, може дви кватыркы, а може й то ни. Стоить соби бутля заткана скляною затычкою—дидько їи бачывъ. Колысь то треба було лынвы до ямы. Я йду до магазыну, беру лынву зъ польци и якось не добачывшы зачепывъ рукавомъ ту бутлю. Вона й перевернулася. Ой, якъ я перелякався! Схопывъ бутлю голою рукою—ады, два пальци попикъ! Але покы я поставывъ їи, затычка видскочыла и дрибка того дидьчого квасу, може дви-тры краплыны, брызнули на лынву. Пиднявъ я затычку, заткнувъ бутлю й поставывъ у кути. Тутъ мене пальци печуть мовъ огонь. Я заразъ обложывъ ихъ мокрою глыною, завывнувъ хусткою. Выношу лынву на двиръ, дывлюся, а въ тимъ мисци, де брызнувъ квасъ, мою лынву мовъ ножемъ перекроивъ. Таки въ пальцяхъ мени цилый звій розломався на два кусни.

— Ай, ай!—скрыкнувъ Мендель.

— Щобъ я такъ живъ! Уже никому й не кажу ничего. Прийдеться самому заплатиты за лынву, та й по всьому.

Мендель цмокавъ и охавъ, показуючы Хаимови свое спивчуття. Колы зайшли до Борислава, винъ умысне пишовъ зъ Хаимомъ до магазыну, щобъ оглянуты перепалену вотріолемъ лынву. Винъ довго прывлявся до неи, цмокавъ и крутивъ головою, а колы Хаимъ десь видвернувся, винъ у маленьку пляшечку взявъ соби зъ бутли пару крапель витріолю—не багато, оттакъ зъ наперстокъ. Хаимъ не бачывъ сього. Вони вийшли зъ магазыну, Хаимъ замкнувъ двери на колодку й обыдва прыятели, побажавшы соби щаслывого шабасу, розійшыся.

XIV.

Мынуло ще зо два мисяци. На свити довкола Борислава вже почалыся жывы. Стояла литня спека. Иванъ живъ весь часъ мовъ у горячци. Зъ кожнымъ днемъ йому робылося тяжче въ Борыслави. Земля горила пидъ нымъ. Його душыло шось, перло, гнало геть изъ Борислава. Винъ ни про шо не думавъ, тилькы про те, щобъ якъ найшвидче вырватися звидты. Думка, шо йому треба ще працюваты въ ямахъ до осени або й до зимы, щобъ выплатиты жыдови вси гроши, наповняла його якымсь дыкымъ страхомъ. „Ни, я не вытрымаю!“—казавъ винъ не разъ и личывъ дни й годыны. У нього було вже зложеныхъ новыхъ двести рынськихъ; вони лежалы у кассыра й винъ думавъ на Илли взяты ихъ и навидатися „до-дому“ та виддаты

ихъ жыдови. Але що бльжче було до Илли, тымъ частише винъ зупынявся на иншій думци, хапався за неи, мовъ той, що тоне, за колоду. „Сто рынськихъ уже заплачено,—думавъ винъ.—Двисти заплачу теперъ—и покыну Бориславъ. Пиду й не вернуся бильше сюды. Четверту сотку на сплату жыдови якъ-будь зароблю, або позычу, а тутъ не буду довше!“ Ся думка, зразу далека мрія, прыймала въ його души що разъ выразниши формы. Винъ закъдавъ на рижни боки: „Оженюся. Вже абы зъ якою бидною, то сотку вина буде маты. А може ще й грунту де-що дистану“. Иншымъ разомъ винъ думавъ купыты пару коней и пустытыся на фурманку або найнятыся въ двори, або йты до камерального лису рубаты дерево. Де будь и якъ будь, абы тилькы заробыты гроши, сплатыты решту жыдови и статы господаремъ—хочъ биднымъ, хочъ останнимъ, а все-таки своимъ господаремъ, у свой хати, на свой п'яди земли! Иванъ никому не звирювався зъ своимы думками. Тилькы тыждень передъ Иллею винъ у вечери мовывъ кассырови:

— Слухайте, Мендель, будете могли мени за тыждень выплатыты вси мои гроши?

— Чому ни?—мовывъ Мендель.—А що, хочете выслаты?

— Ни, хочу на Илли питы самъ.

— Чого вамъ ходыты самому? Можна выслаты.

— Якосъ тягне побачыты свое село. Не знаю, може й зовсимъ лышуся тамъ.

— Якъ то, хочете покынуты насъ?

— Хотивъ бы, та не знаю... Якъ бы тамъ де трапывся якый заробокъ, щобъ сплатыты отому жыдови...

— Ну, якъ соби знаете,—мовывъ Мендель перерываючы сю розмову.—Я вамъ гроши выплачу въ п'ятницю. Колы вашего Илли?

— Въ недилю.

— Ну, то й добре. Въ суботу можете йты по роботы.

На тымъ и стало. Бильше розмовы мижъ Иваномъ и Менделемъ про сю справу не було.

XV.

Въ пятницю ввечери Иванъ мавъ робыты ничну шахту. Се мала буты його остання гостына пидъ землею, въ царстви заморокы. У нього було легко, радисно на души, але одынъ несподиваний випадокъ мусивъ попсуваты його радисть.

Винъ власне йшовъ до кошары, выпывшы кватирку горилкы й закусуячы булкою, колы до нього наблызылась баба Орына, та сама, що колысь перша прынесли йому видомисть про те, що нема Фрузи. Вона йшла якось немовъ скрадаючыся, а колы Иванъ не пизнавъ її, вона ззаду простягла свою суху, чорну руку и вхопыла його за плече.

— Агій, а то що!—стрепенувся Иванъ, шо йшовъ у задуми й теперъ прокынувся зъ неи, мовъ зо сну. Озырнувшыся, винъ побачывъ проты себе страшне, жовте, поморщене бабыне лице, шо якось холодно всмихалося до нього, широко розтягнувшы сини уста й вышкирившы беззуби ясна. Иванъ перехрестывся. Його перша, мямовильна думка була: „Се смерть заглядае мени въ вичи“. И його проняла холодна, забобонна тривога.

— О, ты хрестышся!—обрушылася баба и зъ їи лья щезъ усмихъ, а натомасть на ньому завьсь якыйсь понурый, гнивный выразъ.—Що жъ то я мара яка, чы шо? Нехрещена душа, чы шо? Ну, дывиться на нього! Хрестыться, мовъ видъ злого! Немовъ никола їи не бачывъ мене!

Иванъ пизнавъ бабу їи почавъ перепрохуваты їи.

— Та выбачайте, бабо! Я не пизнавъ васъ. Иду такый задуманый, а тутъ вы наразъ... Та їи абысте хочъ слово сказали...

— Ага! А выдышь! А щобъ самому на бабу окомъ скинуты та вклоньтись, та баби порцью горилки купыты—де тоби! Най баба здыхае, якъ сама не мае за шо купыты соби.

— Ну, ну, та ще не здыхае!—всмихнувшись мовывъ Иванъ.—Ну, але вы, здається, малы якесь дило до мене?

— Та маю, небоже, маю! Та їи не дило, а такъ... Або я знаю, якъ тоби се сказаты. Але миркую соби, ты зъ одного села зъ нею, то може тоби буде найлише знаты се.

— Зъ одного села—зъ кымъ?

— Та зъ Ганкою. Знаешъ, я у Ганки ночую. А теперъ вона їи зовсимъ розхорувалася, то вже и днюю, їи ночую коло неи.

— Розхорувалася? Що жъ їи таке?

— Або я знаю, сыночку! Я гадала зразу, чы то не яка жиноча слабисть, але жъ бо ни. То шось инше. Я їи сама не знаю, що то таке,—якесь покаяные.

— Що за покаяные? Крычыть по ночахъ?

— Е, теперъ уже крычыть не тилькы по ночахъ, але и въ день. Скоро тилькы трохи засне, шось таке їи привьджується—якъ не верескне, ажъ кризь уха прохапується. И заразы зрывається зъ постели, десь-кудысь бижить, утикае, ажъ по стинахъ дереться. Я вже гадала, шо то нечыстый—Духъ святой пры насъ—прыступывъ до дивкы...

— Ну, и не пробували вы де-чымъ личыты їи?

— Ще бъ не пробувала! Пробувала, сынку! Все, шо знаю, все я робыла їи, колы жъ бо ничего не помагае. Ну, та їи не могло помогты, бо у неи зовсимъ шо инше на души. Я то заразы зъ початку догадувалася, тилькы, по правди кажучы, я въ иншой бикъ стріяла. Гадаю соби: дивка—въ Борьслави найпростиша ричъ—мала дытну и стратыла, а теперъ їи дытяча душа на сонъ набывае, спокою не дае. Вона божылася, духъ-тило кляла, шо ни. Ну, то я вже їи не знала, шо думаты. Не разъ я пробувала вночи прыслухуваться, шо вона таке крычыть, колы жъ бо годи розибраты. Отакъ одно-друге слово зрозуміешъ: „Онъ тамъ у ями! У воли! У калюжи! Лизе, лизе, лизе!“—а хто, де, видкы—ничого не знаты. Вже я допытувала їи—затята душа: не хоче ничего сказаты! Зсохла, якъ скипка, почорнила. якъ головня, тилькы пушка духу въ нїй—а яка дивка була ще въ зими—якъ гармата! И бачыть сама, шо їи не довго жыты, шо ничего зъ неи не буде а мовчыть.

— То вы гадаете, шо у неи справди шось таке е на души, шо вона крыється зъ чымось?

— Ну, гадаю! Теперъ уже не потребую гадаты. Теперъ уже знаю напевно.

— Ну, що жъ вы знаєте?

— Та що, небоже, то вона вбыла твою Фрузю.

— Фрузю? Вона? Господы! Та колы? якъ? за що?

— А говоры, за що! Не шо, лышь дидько до неи прыступывъ. Уже винъ, бодай моцы не мавъ, видно давно на неи нагостривъ зубы. Слухай же, якъ то було.

Стара йшла обикъ Ивана вулицею, але тутъ уже не могла додержаты йому кроку и, вхопывши його рукою за полу, зупыныла на мисци.

— Та постій же! Бачышь, шо я задыхалася. Не квапся до роботы! Не багато втратышь. Стань отутъ, тай послухай.

— Колы жъ бо мени часъ до роботы. Адить, уже въ кошарахъ дзвоняты на ничну шахту.

— Наплюй на ту ничну шахту! Не йды сьогодни до роботы, а ходы зо мною до Ганкы. Тутъ справа важниша.

Иванъ вагувався хвыльну.

— Ни, бабо! Теперь вже пизній вечиръ. Чого мени до Ганкы? А завтра я, скоро по роботы, прыйду й помиркуемо, шд робыты дали. Ну, але скажить, якъ и шо вы дизналыся видъ неи.

— Та що,—мовыла баба,—вчорашньои ночи вона не могла заснуты ани на волосокъ. Мучылася такъ, шо не дай Господы. А ныни рано, дывлюся на неи—лежыть якъ изъ хреста знята, тилькы очи свитятыся.

— Ганко,—кажу йй,—може тоби поклыкаты попа?

Вона ажъ видкынулася, мовъ бы шо вкусыло йи.

— Попа? По шо?

— Та по шо, небого! Адже бачышь сама, шо тоби не довго на свити гуляты. Треба душу очыстыты.

— Ни, не хочю,—мовыла вона.—Мени буде липше, я выйду зъ того.

— Ей, дивонько, не жартуй зъ Богомъ! Не говоры такъ и не дуры себе. Я бачу, шо не довго вже твоейого на свити. Пиду, поклычу егомостя.

— Ни, не треба,—видповила вона.—Якъ буде треба, то я сама скажу. Не выходьте никуды, я засну трохи.

Тилькы шо вона задримала—якъ не завершыты, якъ не кынетъся!

— Ой лизе, лизе! Ой простягае руку! Ой ловыть мене! Держыты! Не пускае! Ой, ой, ой! Ратуйте! Бабо, ратуйте!

И выскочыла зъ постели, прычепылася до мене, вся тремтыть, якъ трепетивъ лысть, а все озыраеться по-за себе и крычыть, выщыть, мовъ перелякана дитына.

— Та Духъ святий зъ тобою!—кажу йй та й хрещу,—та хто тамъ лизе? хто тебе держыть?

— Та вона, вона! Хиба не бачыте! Адить, рука зовсимъ обигныла зъ мяса, сама кисть, а держыть мовъ у клисахъ!

— Богъ зъ тобою, Ганко! Шо тоби? Кого ты бачышь?

— Та вона, вона! Фрузька!

— Шо за Фрузька?

Але вона вже затылася. Тремтыть уся, тулытья до мене, але слова бильше зъ неи не выдобудешъ. Якосъ я заспокоила йи, положила на постиль, розго-

ворюю, балакаю, а тутъ у мене въ голови починають мовъ якись нитки нав'язуваться, починає робитися ясно. Вже я їй и сюды, й туды прыговорюю. Зварыла їй трохи м'яса, нагодувала. Лежить вона й не пускає мене видъ себе.

— Сидить! Не покидайте мене! Говорить, щобъ я не заснула, бо боюся, що скоро засну, то зновъ вона тутъ буде.

— Та чымъ вона тобі така страшна?—пытаю їи.—
Що вона може зробити тобі?

— Ой бабонько! Ой голубонько! Якъ бы вы знали, яка вона страшна! Вся кровь у мене льодомъ стынається! Не можу дивитися на неї, а мушу. Щось мовъ прыковує мои очи до неї.

— Значить, ты їи маєшь на души, Ганко?
Мовчыть.

— Признайся, небоже!—кажу гостро.—Выдышь, ты гадала, що утаишь усе. И що тобі зъ того, що утаила передъ людьмы, колы жъ бо Богъ усе знає. Бачышь, винъ диткнувъ тебе своимъ пальцемъ, и що зъ тебе ныни? Адже жъ хочъ бы тебе були повисылы на шыбеныци, то не було бъ и десятои часты той муки, що ты перетерпила доси.

Вона слухала, слухала, а дали якъ не розплачеться! Якъ мала дытына, рыдала.

— Ой, бабонько, правда ваша! Ой, я окаянна! Ой, я проклята! Я їи збавыла вику. Вона ослабла, впала на мои руки, а я їи безпам'ятну кинула въ яму. Я думала, що ниhto не буде знаты про се, що Иванъ визьме мене за жинку... Ой, бабусенько, радьте, що мени робити!...

У Ивана морозъ пишовъ по-за шкурою пры сыхъ бабыныхъ словахъ. Винъ бувъ мовъ розбитый. У його тямци живо ставалы подїи того вечера, розстання зъ Фрузю, ничъ проведена зъ Ганкою въ комори, и тодишній неспокой. Винъ прыгадавъ соби навить Ганчыни слова, що вона „боиться їи“, и тилькы теперь йому зробылося ясно. Прыгнобленный важкымы почуттямы винъ зитхавъ и шепотивъ раз-по-разу: „Боже, Боже!“

А баба оповидала дали Ганчыни признання: въ котримъ мисци вона вкынула Фрузю въ яму, якъ потимъ щось гоныло їи на се мисце затыраты слиды и якъ пры тимъ мало не доглянувъ їи хтось изъ рипныкивъ, якъ їи Фрузя почала на сонъ набываться, якъ ты, Иване, зробывся їй немылымъ и ненавыснымъ.

— Ну, и що жъ вона робить теперь?—перерывавъ Иванъ бабыне оповидання.

— Выплакавшыся заснула. И вже не зрывалася зо сну, спыть спокойно. Я посидила коло неї, а теперь подумала, що добре буде сказаты тобі се все. Порадь мене, небоже, що робити дали?

Иванъ слухавъ мовъ остовпилый. У його въ середьни переверталося щось, рвалося щось, крычало щось, мовъ жаль, мовъ тяжкы докоры, мовъ почуття якоись выны.

— Або я знаю, що робити,—промовивъ винъ глухо.—Треба бъ комуся даты знаты. Адже то страшна ричъ!

— То може бъ питы до вїята?

— Пидить, пидить!—мовивъ Иванъ живо, хапаючыся за бабыни слова.

— Та може бь ты пишовь зо мною? Я чоґось боюся.

— А чоґо жь мени зь вами йты? Ще на мене пи-дозриння кынуть. Ни, йдигь самы. Я тамь нави-даюся завтра, скоро тилькы выйду зь роботы. Идигь, идигь!

Баба не мовыла ничего бильше, перехрестылася й пишла.

XVI.

Наблыжаючыся до кошары, вь котрй робывь, Ивань здыбавь кассыра Менделя. Сей ишовь ку-дысь, розмовляючы зь якымсь рипныкомь изь чужой кошары.

— Добрый вечерь, Иване!—мовывь Мендель.—Идете до роботы?

— Иду,—мовывь Ивань ледви тямлячы, хто и чо говорыть до нього.

— А завтра видходыте?

— Видхожу.

— Ну, ну, якь соби знаете. Гроши маете готови.

Ивань, не мовлячы ничего бильше, пишовь до кошары. Мендель розмовлявь дали зь рипныкомь, чо видь завтра мавь статы до роботы вь тйй самйй ями замисть Ивана.

— Туть вамь буде добре!—говорывь Мендель.—Я не такйй жьдь, щобь хотивь чьеись кывды. Спытайте оть сього самого Ивана. Винь пару разивь навить грошей пры выплатахь не бравь видь мене, а складавь, покы не набереться чы 50 чы 100 рынськыхь, а потимь

бравь разомь. Ады, винь завтра видходыть. Знаете, куды? На свое власне господарство!...

— На свое власне?—дывувався рипныкь.—Та де у нього господарство? Давно пропуствывь!

— Давно пропуствывь, а теерь видкупывь. Власне вчора взявь сотку, щобь заплатыты останню частку жьдови, а завтра вертае до свойого села, покыдае нась на завше. А хто його наравывь на се? Спытайте його самого! Мендель, не хто иншйй!

Вь тйй хвыли зь кошары почувся крыкь, потимь гуання крокивь. Робитныкь, чо бувь пры корби, над-бигь вульчкою и крычавь задыхавшысь:

— Пана кассыр! Пана кассыр!

— Що тамь таке?—оклыкнувся Мендель.

— Ходигь до кошары! Борше! Борше!

— Та чо тамь таке?—ледви промовывь Мендель и, не чекаючы видповиди, почавь бигты до кошары. Свижо наняты рипныкь побигь за нымь.

— Ну, чо сталося?—не то пошенкы, не то захрып-лымь голосомь запытавь Мендель робитныка, колы по-ривнявся зь нымь.

— Якесь нещастя!

— Що за нещастя?

— Ой, самь не знаю! Ходигь до кошары, самы поды-виться! Ой Господы, души вь мени нема! Ще такого й не чувавь, и не выдавь.

Не розпытуючы дали, вси тры побиглы до ко-шары. Тамь було зовсимь темно, тилькы одна дротяна лямпа слабо освичувала середьну дошанои буды. Ро-битныкь видь млынка стоявь надь ямою й торгавь лыву, чо зовсимь вильно звысала зь валу.

— Ну, що таке сталося? Говори!—промовивъ Мендель, озираючыся довкола, немовъ шукаючи того, що такъ перестрашило робитниківъ.

— Лытва увалася.

— Що? Якъ то може бути?

— Або я знаю! Дивитесь сами!

Робитникъ, що стоявъ надъ ямою, зновъ поторгавъ за лытву, замахавъ нею й вона мовъ батигъ былася объ дощани стины ями.

— Ну, а Иванъ? Де Иванъ?

— У ями.

— Якъ то въ ями? Спустився на мисце?

— Ну, та певно, що на мисци, але неживый. Адить, ледви десять метривъ лытвы розкрутились.

— Та якъ же то було? Що? Куды? Говори за порядкомъ!—говоривъ Мендель, усе ще не можучы зрозумити, що сталося.

— Ой Господи! Та хіба жъ я знаю й розумію, якъ се сталося? Иванъ прийшовъ, привязався й я почавъ спускати його въ долину. Кручу, кручу, ажъ наразъ на десятихъ метри чую—оттакъ якъ бы въ пальци трисъ—и на корби зробилося легко. И въ тій самій хвиліни въ ями тилькы гурь-гурь-гурь! И одиный страшный крикъ—и тихо. Ось и все. Увалася лытва, а Иванъ гримнувъ ажъ на дно, на 40 сажень!

Мендель, не мовлячы ничего, почавъ рвати на собі пейсы й бигаты по кошари, мовъ божевильный.

— Ай вай! Ай вай! Отъ клопить! Отъ клопить! Отъ пуресь! Але ша! Може винъ ще живый! Слушайте, Мытруню,—винъ обернувся до новонаятого рипника,—якъ гадаете, може винъ ще живый?

— Та то може бути. Адже жъ на дни каминня нема?

— Ни, глына.

— Ну, колы не впавъ на дзюбакъ*) або не розбывъ соби головы по дорози, то ще може бути живый.

— Але чуты було бъ крикъ, стогнання,—закынувъ робитникъ видъ корбы.

— Мигъ зомлиты, заглушытыся,—мовивъ Мытро.

— Лизьте, Мытруню! Бодай вы здорови булы! Лизьте, може ще выратуете його.

— Та я бъ полизъ,—мовивъ Мытро,—але що жъ то за лытва у васъ, що увалася пидъ нымъ?

Винъ наблизывся до ямы, взявъ за лытву, котрой кинецъ звысавъ на яки два метры внызь у ями, пиднявъ його й почавъ оглядаты пры свитли лампы. Се бувъ старый рипникъ и розумився на роботы, але тутъ винъ ставъ мовъ теля передъ новыми воротами. Такой штуки винъ ще не бачывъ! Винъ довго озывавъ лытву въ тимъ мисци, де вона перервалася, мацавъ пальцями, прызырався їй до свитла и все хытавъ головою, немовъ не мигъ зрозумити чогось. Мендель тривожными очыма, весь блидый и зъ завмерлымъ сердцемъ, слидывъ за кожнымъ його рухомъ.

— Не розумію! Ніякъ не розумію, що сталося тій лытви. Якъ могла вона перерватися?

— Може проржавила?—несмило мовивъ Мендель.

*) Дзюбакъ—кирка.

— Та на се воно мусать вийты, бо якъ бы навмысно була протята, то було бь видно, бувъ бы гладкый перекрїй. Мусила проржавиты.

— Ай вай! Стара лыва. Треба було переминыты,—сквапльво пидхопывъ Мендель.—Ой, Господы! Такъ мене щось ныни рано мовъ за плече торкало: „Мендель, перемины сю лыву!“ Та потимъ я подумавъ соби: „Ну, въ пятницю не буду переминыты. Прийде неделя, то переминымо! А тутъ на тоби! Ну, хто жь його знавъ, що вона не выдержитъ!“

Але Мытро все ще оглядавъ лыву й хытавъ головою.

— Слушайте, Мендель! То не може бути! Вона якось не з-проста перержавила. Дидько їй перержавіе. У мене въ сели оборигъ*) онъ уже п'ять литъ на такій лыви держитъся. И дощъ їи мочыть, и снигъ на неи йде, и ржавіе не такъ, якъ тутъ, а протє держитъся доси. Та й то оборигъ—не те, що одынъ хлопъ!...

— Ну, Мытруню, але тамъ вона стоить соби спокійно, а тутъ день и ничъ то скручується, то розкручується. А видъ того дритъ найборше трискає.

— Та се правда,—мовывъ, подумавшы, Мытро.—Але була бь трискала потрохы, одынъ скрутєць, другый, третій... А тутъ уси наразъ. Не гладко, а такъ мовъ бы—просты Господы—мыша перегрызла. Агїй! Ще чоловикъ якъ жые, не выдавъ такого!...

*) Оборигъ—чотыри стовбы зъ дашкомъ, пидъ якый кладуть сино.

Тымъ часомъ Мендель прынесъ изъ магазына свижу лыву, їи навынуды на валь и Мытро, прылагодывшыся до спуску, пишовъ до ямы. За якои пивъ годыны вытяглы обохъ—Мытра й Ивана. Иванъ мавъ поламани обыдвы ноги й голову розбыту обь цямрыну. Винъ мабутъ и не долетивъ живый на дно.

XVII.

Другого дня до свита бориславський вийтъ—тоди ще вийтомъ бувъ селянынъ—зъ присяжнымъ и двома шандарамы прыйшлы до тои комиркы, де жыла Ганка. Вона ще спала,—по довгихъ безсонныхъ дняхъ и ночахъ першый разъ спала глыбокымъ, майже мертвенькымъ сномъ. Баба видчынула двери, вси ввійшлы, та зырнувшы на трупяче, высохле Ганчыне лыце, зиссанє страшною внутришньою мукою, не малы серця будыты їи.

— Ну, ну, нехай спыть,—мовывъ стыха вийтъ.—Мы пидождемо на двори.

— Ну, їй не багато належитъся видъ людей,—мовывъ одынъ шандаръ.

— Панъ Бигъ не ждавъ на людський судъ. Самъ осудывъ и самъ покаравъ їи.—додавъ другый.

Скоро вони вийшлы, Ганка збудылася.

— Вы тутъ, бабо?—мовыла вона.

— Тутъ, небого, тутъ.

— Чы мени снылося, чы тутъ бувъ хтось?

— Та хто бь мавъ буты.

- Мени здавалося, що якісь хлопці... шандары.
- Та булы, сирото...
- За мною?—мовыла Ганка, пиднимаючыся.
- За тобою.
- Знають усе?
- Знають.

Ганка довгимъ поглядомъ зырнула на бабу, а потимъ простягла до неї свою суху руку.

— Дякую вамъ, бабо,—мовыла вона.—Я вже сто разъ—не разъ хотила зібратися, пити и признатися до всього, та николи не могла здобутися на видвагу. А теперъ уже по всьому. Теперъ я спокійна.

И вона зъ тяжкою бидою зволиклася зъ постели. Баба помогла їй убраться.

— Ну, а теперъ покличте ихъ.

Увійшовъ вїтть зъ присяжнымъ, увійшли шандары.

— Ну, що ты, небого,—мовывъ вїтть,—хора?

— Хора.

— Маєшь сказати намъ щось?

— Маю.

И вона спокійно оповила подїи того вечора. Одинъ шандаръ записувавъ. Потимъ їи повели на мисце злочину. Гаками повытягали зъ ямы по кусныку розгниле тило нещасной Фрузи й перенесли його до трупарни, а Ганку посадили на визъ и видвезли до Дрогобыча, до судового арешту. Тамъ вона не дождалася навіть першого протоколу.

А шандары по тимъ однимъ випадку малы заразы другий. Имъ донесли, що въ недалекій кошари урва-

лася лыва пидъ робитникомъ, сей упавъ у яму й забився. Треба було оглянуты мисце, оглянуты трупа, переслухаты свідкивъ...

— Щось мени не подобається сей випадокъ,—мовывъ одинъ шандаръ, молодий, до старшого.

— Жыдивська необережність. Лыва перержавила.

— Чы нема тутъ чогось гиршого? Те, що говорить Мытро про ти гроши...

— То що жъ думаєшь, що тутъ якийсь злочинъ? Що се навмысне хтось перервавъ лыву?

— Дуже може буты. Ти гроши—се може буты причына. Кассыръ каже, що винъ узявъ видъ нього гроши, а ихъ пры нимъ нема.

— Пошукаемо въ його помешканню.

Але въ помешканню, то бъ то въ тимъ шынку, де ночувавъ Иванъ разомъ зъ килькома иншымы рипныками, ни хто ни про яки гроши не знавъ и не чувъ. Зъ допытивъ дизналыся шандары, що разъ давнише у Ивана вкрадено гроши й видтоди винъ не носывъ ихъ пры соби и ховавъ такъ, щобъ ни хто не знавъ де. Зъ другого боку Менделеву зизнання про те, що Иванъ пославъ гроши за куплений грунтъ нотареву до Дрогобыча, потвердивъ нотаръ телеграфично, а друге зизнання, що остатнихъ 100 рынськихъ Иванъ узявъ ще день передъ тимъ, потвердивъ Мытро на стильки, що чувъ, якъ Мендель мовывъ Иванови: „Гроши маєте готови“, а Иванъ на се потакнувъ головою. Значыть, узявши гроши, Иванъ мусивъ сховати ихъ десь, щобъ забрати зъ собою. А

колы такъ, то яку хто мавъ причину дѣбаты на його жыття?

На тимъ справу й закинчено, тильки Менделя за недоглядъ и вживання перержавилои лынвы покарано 20 гульденами грошовою кары.

Ивана поховали въ одній ями зъ останками тила його Фрузи.

Навернений гришныкъ.

I.

Василь Пивторакъ бувъ свого часу одынь изъ найзаможнишыхъ газдивъ*) на весь Бориславъ. Поля у нього було достаткомъ, худобы и хлеба и шмаття, ба й грошенячь готовыхъ дещо трохи найшлося. Працьовытый, ошадный, любывъ порядокъ,—тожъ и все йшло у нього порядкомъ и статкомъ.

Було у Васыля тры сыны,—парубкы, шо макивь цвить. Здорови, крипки,—обычаемъ та вдачею капля въ каплю у батька вдалься. Батька-матирь любылы, старшыхъ поважалы, а до роботы, абы й до якои, рукъ не полинували. И колы бь жыття людське могло обійтыся безъ прыпадкивъ, колы бь обставыны навкругу нась не зминялыся, бувъ бы живь Васыль Пивторакъ

*) Газда—хазяинь.

и до нини щасливо, сумырно, Бога славлючы та вну-
кивъ у запичку колышучы.

Та не такъ воно на свити йде. Те, що давнише
не зминувалося й у сто литъ, теперъ черезъ десять
мовъ переродилось. Теперъ не те, що въ давнину.
Жыття прудко тече, змины швидко настають. Треба
пыльно слидкуваты, куды быстра несе,—треба й соби
туды пробираться. А не спостережешся, застоишся
на мисци, то того й гляды, що перша-липша хвыля
наскочыть, перша-липша змина настане—звалыть тебе,
зиб'е зъ нигъ—и ты погыбъ. Теперъ жыты тяжко.
Жыття—боротьба вична, безупынна. Ворогъ зъ усихъ
бокивъ чыгае. Не прыстережи одного боку, зъ другого
наскочыть—и ты пропавъ.

Таке сталося и зъ Васылемъ Пивторакомъ.

Було се саме въ ту пору, якъ у Борыслави поча-
лы копаты кыпячку. Жыдова перлася у Борыславъ,
мовъ мухы до меду. Роямы цилымы воны глотылися*)
по селу, швендялы по полю, по хатахъ. До кожного
газды прыставалы, мовъ реп'яхы до кожуха. „Продавай
грунтъ, газдо, та продавай! Ось я тобі за частку
стилькы... а я стилькы... а я ще бильше!... Не треба
намъ усього—часткы зъ насъ буде!“ Выймають гроши,
кладуть на руку, горилку ставлять и пидмовы не жа-
люють. И не одного пидмовылы, не одного бидолаху
заманулы. Та не дався на пидмову Васыль Пивторакъ.
Винъ любывъ свою землю, що його родына зъ дида-
прадида злывала своимъ потомъ. А ще до того думавъ

*) Глотытыся—до купы збираться, тыснутыся.

соби: „Та що? Гроши возьму—а воны круглы, розко-
тяться. То на се, то на те—тай нема. А земляця свя-
та останеться!“

Ну,—скажете,—добре зробывъ Васыль. Розумно
гадкувавъ.

Добре, та не найлиппше! Розумно, та не зовсимъ!

Почалы жыды робитныкивъ найматы, почалы копа-
ты ямы. Кыпячка*) показується, гроши плынуть у жы-
дивськы кышени. Де дали, бильше ихъ наплывае; де
дали бильша глота-тиснота у Борыслави. Продають
газды частку за часткою; день-у-день выдымо бидниють.
Дали якось разъ у недилю сталы раду радыты. Що
робыты, що діяты? Каже Васыль Пивторакъ:

— А що, панове газды! Копають жыды—копаймо й
мы! Тыснуть воны гроши за кыпячку—будемо й мы
тыснуты!

Ну,—скажете,—хиба не розумно радывъ Васыль?
Розумно, та не зовсимъ!

Почалы наши Борыславци рыты-копаты свои пы-
томи грунты. Та не було въ нихъ готового грошѧ,
щобъ найняты робитныкивъ. Прыходылося самимъ ко-
паты. Не скоро йшла робота, не живо зыскъ наплы-
вавъ. А газдивство за той часъ пидупадало; поле пе-
рерыте не родыло. Не ставало хлиба. А кыпячки якъ
нема, такъ нема. Що було робыты? Продаваты жыдамъ
зновъ частку за часткою, щобъ зъ голоду не згynu-
ты—отъ що!

Сто ихъ взялося видразу до копанья. Лышь

*) Кыпячка—те саме, що й ропа,—нафта нечыщена.

шисть-симъ доробылося до чогось. А други? Други описля копали зновъ на своихъ грунтахъ ямы, выдобували кыпачку й вискъ—для жыдивъ.

Чому жъ воно такъ пишло? Чому шастыло жыдамъ, а не шастыло газдамъ? Вгадайте, колы мудри.

II.

Василь Пивтораць, якъ давъ таку мудру раду громадянамъ, почавъ и соби миркувати. „А що, думае, вь мене тры сыны. Я четвертый. Теперь у поли роботы такой пыльной нема. Зачнимо й мы копаты. До одной ямы бильшъ двохъ не треба: одынъ копае, другый пры корби. У мене онъ на загуминку частка скошена: зачнемо тамъ два закопы*) разомъ. Не буде вь однымъ, то буде вь другимъ!...

Якъ вымиркувавъ, такъ и зробывъ. Лышывъ стару на газдивстви, а самъ изъ сынамы гайда на загуминокъ. Позабиралы рыскали, цебра дваушни та вужыща, наладылы корбы, тай гайда копаты. Ну, ничего. Копаютъ день, копаютъ и другый. Коло закопивъ горбки глыны растутъ у-гору, тай растутъ. Найменшый сынъ, Михайло, у однимъ закопи, а батько пры корби. Найстаршый Сень у другимъ закопи, а середущый Иванъ пры другий корби. Прокопалы сажень, ба й другый, ба й третій, и дали. Натрапывъ Сень на писковату верству, помала вода показуваться. Ну, черпай воду цебромъ тай черпай, а воды все бильше тай бильше.

*) Закипъ—те саме, що й яма,—шахта.

— Тату,—каже Сень,—покыну я сей закипъ: вода пидходить,

— Етъ, то що?—каже Василь,—прочерпай воду тай копай!

Мучыться Сень тыждень, мучыться й другый. Все воду вычирпуе, норы забывае й дали копае. Тай копаты жъ то не тяжко. Звычайно—писокъ.

Ажъ якось одного дня Иванъ надъ ямою наробывъ страшного крыку. Прыбигъ батько, позбигалыся й деяки сторонни: „Що таке? що таке?“...

— Писокъ засунувся, привалывъ Сеня!...

Василь Пивтораць стоявъ, мовъ громомъ прыбытый, почувшы ти страшни слова.

— Заразь у яму, хлопци,—пробираты писокъ!—крыкнувъ не-своимъ голосомъ.

Метнулыся, пробралы писокъ, та не духомъ. Выдобулы Сеня, та вже не жывого.

Господы, що та бидна маты не назаводыла, не навывалася! И плаче, и батька проклынае, що, мовлявъ, погубывъ їи дитыну. А батько бидный стоить, мовъ осуженый, блидый-блидый, не заплаче, ни сливця не промовыть ни до кого.

Похоронъ надійшовъ. Треба було справляты „якъ Богъ прыказавъ“. А панотець сказалы: „У васъ, Васылю, ще й поля и диточокъ зарибныхъ и статку, що Богъ пиславъ,—дасте двайцять золотыхъ за погрибъ. Се дило Богу мыле,—не пожалуй за упокій душенькы усопшого!“ Що було робыты? Видмовыты—годи. Торгуваться, якъ за худобыну, колы сумъ тяженькый на сердце налгъ—ще гирше годи. А грошъ готового Бигъ мае. Продавай частку, а то пивъ часткы,—оту поло-

вину, на которій той закипъ несчастливый. Купецъ швидко найшовся, гроши швидко виплативъ, миръ хрыстьянськый не мало наохкався й нагостывся на похорони, а панотець сумно та жаливно прыспивувалъ зъ дякомъ: „Господы помылуй“ та „Слава тобі Господы“.

Розійшлися добри люде, минулись гроши, Василь остався безъ Сеня, якъ безъ правой руки. Стара грызеться, плаче; сыны ходять, якъ потроени. Та не часъ бидному хлиборобови довго въ смутокъ-тугу вбиватыся. Робота жде,—десять робить жде на нього. За роботою й туга забувається, й горе зъ серця счезае.

Поволи, невесело сходьлы жныва; лито пройшло. Настала осинь,—урожай бувъ плохенькый. Не зародивъ Господь. Ну, а все жъ що було, то було,—и коло того треба походыты, помотыкатыся. Звизъ Василь изъ сынамы даръ Божый на тикъ.

Ну, теперъ пора трошки й спочыты.. Пры вильнишій годьни й минуле горе въ серци виджывае. Зновъ сумно стало въ хати у Василя. Стара маты ще не вси слёзы проплакала за своимъ сыночкомъ любымъ.

III.

Лыха доля не спыть. Треба було Василеви ходыты повзъ той кусныкъ луку, що продавъ жыдови пидъ законы? Ни, не треба! А такы пишовъ,—не знаты, чы отъ-такъ соби, не маючы що лишого робыты, чы може зъ цикавосты, що то тамъ жыдъ робыть? Досыть, що пишовъ.

А жыдъ не дармувавъ черезъ лито. Нанявъ двоухъ

робитныкывъ, такы борыславськыхъ парубкывъ, шо зъ бидности вже пустылись на заробокъ,—тай ну копаты. Та ще яку, собака, штуку выдумавъ! Каже: „О,—туть пискова верства: тамтого писокъ засыпавъ. А я отъ шо: скажу выгородыты кишъ изъ хворосту, колыкы файни*),—обставлю тымъ плотомъ стинкы, ныбы цямыною,—то чорта зйисть писокъ, шо обсунеться!“ Ну, що? Розумно прыдумано? „Якъ бы въ мене разумъ не дурный та грошей бильшенько (а то ни за шо купыты хворосту й килля!), я бъ и соби спробувавъ. Дывытыся—воно безпечно, чога й хотыты! Не обсунеться! А теперъ жыдога-злодій пискову верству прорывъ, докопався до глынкы, тай кыпячку добувъ!“

Такъ миркувавъ Василь, стоячы надъ ямою. Задрымъ окомъ прыдывлявся, неборакъ, до жыдивської работы.

— Ехъ, ехъ, Господы ласкавый! Мій пытомый грунтець,—а теперъ нехрыстови тысячи въ кышеню вганяе! Онъ якъ, поганецъ, засакае, якъ радие, якъ руки засукае зъ утихы! Шо то,—маетокъ! Кыбель за кыблемъ тягнуть изъ ямы, ажъ руки соби врывають,—а все для нього! Якъ бы не такый прыпадокъ тяженькый Господь на мене спустывъ—хто знае, може бы и я бувъ теперъ грошыкы бравъ та долони засукувавъ!

Довго стоявъ Василь надъ ямою, прыдывлявся до работы, глядивъ та завывувавъ. Дали пишовъ и свій закипъ дывытыся. Видъ всны никто въ нимъ не робывъ. Стопкы видъ корбы стремилы надъ нымъ; кор-

*) Файный—добрый, гарный.

бу знято. Для безпечности казавъ Васыль ще въ литку заложиты яму дошками, щобъ никто въ неи не впавъ по-ночи. Якось дивно забылося въ нимъ сердце, колы оглянувъ горбокъ выкопаной глыны, обстукавъ дошки, покладени на отвірѣ ямы.

— Хто знае,—гадкувавъ соби,—може тутъ маєтокъ жеде на мене! Може бѣ, якъ отъ сяжннкъ-другий покопавъ, то й нафта бѣ показалася! Хто знае! Господь карає, Господь и мылує!

— А хто знає,—шепотивъ йому другий якийсь голось,—може тутъ ще бильше нещастя жеде на тебе! Може Богъ прогнивъся за те, що самъ псуєшь та ворущышь святу земельку,—та ще тяжче буде караты, колы не опам'ятаєшься писля першой кары?...

День за днемъ збигавъ,—тыждень за тыжнемъ мывавъ. Васыль все ходивъ, все думавъ. Миркувавъ билдолаха, грызся самъ въ соби, не знавъ, на яку ступыты и що початы. Выдымо марнивъ на лыци, а боявся чы вагався сказаты, що йому въ голови. „Отъ, заразы и стара почне плакаты, спомынаты небижчыка,—видраджуваты“,—думавъ соби. Але спокуса все стояла йому передъ очыма. „Отъ панъ-Бигъ не зародивъ хлибця—ничымъ дыхаты. Сино выгныло—ничымъ худибку прогудуваты до весны. Що вдієшь? Грошыкы бѣ здалыся, и то такъ якъ умираты... И податокъ не заплачений! А може воно лышь трошкы прорыты, тай заразы и кыпячка жбухне? Хто знае!... Онъ жывивъ закипъ не багато глыбый! Ехъ, дійся божа воля, спробую... Игій,—най жинка й поплаче трохи! На то вона й жинка. А мени головы не зирве. А я вже теперъ добре

возьмуся на розумъ: всю яму плотомъ обгороджу для обезпекы!“

Такъ прыдумавшы, Васыль рившыся нарешти прыступыты до дила. Насампередъ обговоривъ, що треба, зъ сынамы. Михайло не видмовлявся видѣ роботы въ закопи. „А шо,—каже,—тату! Я й самъ бачу, що намъ сю зиму изъ самого господарства не перезимуваты. Попробуймо! Чень дасть Бигъ,—намъ теперъ пошастыть! А для обезпекы зробимъ такъ, якъ ось кажете: городимъ коши!“

Шо за добра душа той Михайлыкъ! Николы винъ не перечивъ батькамъ ни въ чимъ! Дай йому Боже таланъ-долю золоту й викъ довгий!

Але тутъ же насунулося друге пытання: видкы взыты грошей на лыны, на хворость та на иншы пытребы? Батько зъ сынамы рада въ раду. „Ничого роботы, кажуть, заставмо частку поля жыдови,—не продаваймо, заставмо до часу,—а прыйде гришь, то й виддамо, выкупымо поле назадъ!“

Якъ урадылы, такъ и зробылы. Стара маты ажъ тоди про все дызналася, якъ распочалы роботу. Нешаслыва не мала сердца ни клясты, ни выговорюваты батькови. Заплакала важенько. Ии сердце стыслось, немовъ лыхо якесь выщувало, колы заглянула въ темну пашечку, въ яку спускавъ на лыны батько ридну дытну.

— Ей, Васылю, Васылю,—сказала вона килька день описля.—Пишовъ ты на жыдивську дорогу, шукаєшь ты зыскывъ по гробахъ. Гляды, небоже, щобъ не закопавъ свое шастыя й свою душу въ оти ямы!

— Ей, яка жъ бо ты дывна, стара!—сказавъ Васыль,

махнувши рукою. Тильки й усеи бесиды було межы ными.

Тымъ часомъ робота йшла не скоро. Хворосту годи було й докупытыся. Шо навезуть изъ сусиднихъ силъ, то жыдова духомъ розкупыть. У-двохъ взялыся дали копаты—а шо выкопають, то заразы и кошемъ обгородять. Тягнеться робота тыждень, ба й два. Михайло вже докопався до твердой, псковатой глынкы. Покорыты годи було. Рыскаль тутъ не прыдасться, треба дзюбака. Иванъ тымъ часомъ то збижжя въ сто-доли молотыть, то коши городыть, а маты пряде у хати, сама-самисинька, и не разъ тяженько сплаче, вызраючи въ виконце, чы не йдутъ сыны обидаты.

IV.

Поволи йде робота у ями. Шо глыбше Михайло прокопуе, то якось йому невыгиднише, якось нибы душно у ями. „Але се ничего“—думае винъ. А Васыль жде тай жде: от-отъ покажется кыпячка, може ныни, може завтра. Хочъ корба руки урывае, хочъ на двори де дали холоднише стае, хочъ грошей за заставлену нывку шо-день меншае—винъ не турбується ничымъ. Ось-ось кыпячка наплыне, всій биди кинецъ буде!

И дійсно наплыла!...

Одного дня почувъ Васыль изъ ямы якыйсь крыкъ. Крыкъ бувъ дивный,—разу веселый, дали тривожный. Вкинци урвався глыбокымъ, глухымъ зойкомъ розпуки. Все трывало не довше двоухъ хвылынъ. Васыль заглянувъ до ямы. Морозомъ проняло його наскрызъ, винъ

натремтивъ, якъ у пропасныци, видъ дожыдання й не-певности. Въ ями було темно, якъ у комыни.

— Шо тамъ, Михайло, шо тамъ?—крыкнувъ батько до ямы.

Замість видповиди, Михайло зашарпавъ лынвою, але дуже слабо.

Батько не знавъ, шо сталося,—чого треба Михайлови й чому не видповидае.

Шарпанья почувлося вдруге. Батько догадався, шо може се сынъ дае знакъ, щобъ його вытягаты.

— Але чому винъ затыхъ, чому не каже, шо сталося?—думавъ соби батько, працюючи зъ усеи сылы пры корби.

Ухъ, якъ тяжко корба йде! Тяжче чомусь, якъ звичайно. Чы то його руки стари знемогли видъ до-вгой роботы, чы видъ непевного й тривожного дожы-дання? Поволи пидходить тягаръ до-горы, поволи вы-рынае зъ непроглядной питымы, шо залягла въ споду. Крутячы Васыль нахылывся надъ яму... Господы! Се шо? Густый, нафтовый сопухъ ударивъ його, мовъ обухомъ! „Давъ Богъ! Давъ Богъ!“—скрыкнувъ Ва-сыль. Тіеи хвылыны почувъ таку радисть, таку си-лу!... Його око поглянуло въ глыбинь... А се зновъ шо?... У кыбли сыдыть його Михайло,—не оперезаный лынвою, якъ звичайно,—а лышь одною рукою за неи держыться. Друга звысла до-нызу. Голова безсыло спа-дае на груди, якись корчи пидкыдають їи до-горы... Але корчи шо разу слабши, ридши... Ось уже голова зовсимъ до долу звысла... хвыля страшной непевности... Друга рука пустыла лынву, кыбель похытнувся—и Ми-хайло зъ страшнымъ глухымъ зойкомъ повалывся въ

безодню и счезъ у густій питьми. Изъ глыбны чуты лышь, якъ бовтнувъ, мовъ, колода, у кыпячку. А тамъ не чуты ничего бильше...

И все це сталося такъ прудко, такъ несподивано, що Васыл довгый часть стовпивъ, нахылений надъ ямоу, не знаючи, що воно значыться. Стоявъ, мовъ у якомусь запамороченню, не выпускаючи изъ рукъ держална корбы. Ничого не думавъ, ничого не тямивъ, не чувъ, не бачывъ... Ажъ ось протверезивъ його густый нафтовый сопухъ, що садивъ изъ ямы, мовъ изъ комына. Тяжка поволи верталася, а зъ нею й страшна певнисть. „Пропавъ хлопце! Отто щастя!“ булы перши його слова.

Але колы зовсимъ опам'ятався, напала його пропасныця. Бачылося йому, що якась сыльна, невыдыма рука пхае його въ глыбны, що якыйсь голосъ крычыть йому надъ ухомъ: „Скачы й ты и гынъ зъ нымъ разомъ! Яке твое жыття буде теперь? Скачы, скачы!“ И несчастный батько чувъ у соби скажену охоту скочыты въ ту темну, пекельну безодню й загнуты вразъ изъ сыномъ. Ажъ колы вже зовсимъ бувъ нахылывся надъ ямоу, видипхнула його видъ неи друга якась сыла—рука прыроды, що раз-у-разъ и всюды береже свого жыття.

Нарешти несчастный батько надумався. „Шо враджу самъ?“ Се одно пытання проясныло йому все. Мовъ божевильный кынувся городомъ до хаты, гукаючи що сылы: „Ратуйте! Ратуйте!“

Збиглыся на крыкъ и свои, й сусиды. Нихто не знавъ, шо сталося, кого ратуваты. Лышь матерыне сердце прочуло заразы, шо воно е. Несчастлива маты заломы-

ла руки надъ головою, йойкнула и впала безъ пам'яты тамъ, де стояла.

Шо було робыты? Якъ ратуваты несчастного? Спочатку никто не хотивъ лизты въ яму. Боялыся задухы. Лышь батько напирался: „Пустить мене тай пустить! Выратую його, выратую, а ни, то най же й самъ изъ нымъ пропаду!“ Ледви здержалы бидного Василя.

— Тату, татунцю!—говорывъ Иванъ.—Де вамъ лизты? И йому не поможете, и самы задушытесъ! Волю я. У мене голова мицниша, швидче вытрымаю!

На тимъ и стало. Двохъ найсылнышыхъ прыстало до корбы. Ивана оперезалы добре лынвою й спустылы до долу. Задуха въ ями була велька, але хлопцы пыльно справлялыся, и незабаромъ Иванъ крыкнувъ зи споду,—знакъ, шо найшовъ брата. Вони теперь взялыся ше швидче пидтягаты кыбель у-гору.

А покы се діялось, други тверезылы матирь. Згодомъ-перегодомъ вона прышла до пам'яты.

— Мій сыну, мій Михайлыку! Шо зъ нымъ? Де вынъ?—булы перши йи слова.

Бидна маты! Волышь не допытуватесъ! Лежыть твій сынъ страшный-страшный,—весь облытый выдралывымъ густымъ пльномъ, мовъ смолоу. А те лыце, ще передъ хвылею таке хороше та привитне и любе, теперь посынило й надулося въ страшныхъ смертельныхъ мукахъ! Бидна маты! Тикай выдъ того проклятого мисця не озыраючыся! Не поглядай на того, шо ще передъ годыною звался твоимъ сыномъ! Його, сердешна, не поратуешъ,—лышь сердцю жалю завдасы! .

Якось-якось обмыли бідного Михайлыка тай положили на лаву підъ викномъ у старій хати батьківській. Лежить бідный парубокъ,—пышный та рослый, якъ явиръ широколытый. Лышь приязне лычко, сыне-сыне мовъ бузь, свидчыть про страшну муку, яку терпивъ умираючи.

А де жъ ненька-старенька? Чому не заводять, не голосять по покійнику, слизоньками обмываючи поморщене, добре лыце свое? Чы вона жъ його менше, нижь другихъ любила? Чы жалю по нимъ не чуе? Ой, не менше видъ другихъ любила вона свого Михайлыка,—и жалъ їи, лышь Богъ знае, якый тяжевькый. Лежить стара ненька у комори на постели, не може й головы звесты, не може й рукою повернуты! Останне нещастя добыло їи. Якъ побачыла свого сыночка неживого, тай ще такого, якымъ його зъ ямы выдобулы, впала безъ зойку, безъ голосу, якъ былына підкошена. А Васыль Пивтораць, гляючи на неи, якъ лежала мовъ нежива коло неживого Михайла, вышептавъ лышь отси слова: „Отъ щастя! Ще доведеться два похороны вразъ исправляты!“

Видтерлы Васылыху й занесли до коморы. Лежить нещасна маты, якъ дерева колода,—худа, нужденна, безсыла. Пожовкле й поморщене лыце безъ усякого выразу; очи мутни й запали, мовъ каганецъ, що догорае, свитяться; сыни уста легко ворущаться... „Михайлыку мій!“ шепоче бідна маты тай захлыпае, якъ дытна. А бильшь ничего...

А їи Михайлыкъ лежить у свитлыци—спокійный, незатурбований. Баїдуже йому тяжка грызота батька, яку той, мовъ змію, у серци крѣе; байдуже йому й немичъ та розпука матерына; дарма сумни шепты й молитвы людей, що товпляться у синяхъ, головами похытують, руками помахують та словами стыха перемовляються: „Ну, й хто бъ того бувъ сподивався! Добре то той казавъ: Гримъ щастя обь хату, тай хата розпадеться! Тай що за парубокъ! Господы, твоя воля надъ нами гришнымы!“

А Васыль Пивтораць, мовъ прыголомшений, поволылся до панотця.

— Слава Ісусу, панотчыку!

— Слава на выки! А що тамъ, Васылю? Чувъ я, що нафту добувъ?

— Та такъ, егомостуню!... Але нещастя—сына мени задушыло...

— Ага! Такъ, такъ! Ну, бачышь, якый ты необережный!... Чому жъ ты млынка де не роздобувъ та свижого повитря не намлынкувавъ до ямы? Бачышь!

— А бачу, панотче, бачу на свое лыхо!

— Ну, и що жъ у тебе чуваты?

— Та ничего, егомостуню... Я прийшовъ, щобы-сте гришне тило земленьци виддали.

— А, такъ, такъ! Святый обовязокъ,—слухняна дытна була... Знаю, знаю! Ну, Васылю, але ты теперъ багаць!...

— Та якый, егомость?

— А, якый? Отъ кыпячка добулася... бачышь—Господь благословывъ.

— Ой, егомость, не говорить—благословывъ! Воливъ бы мене бувъ такъ никола не благословыты! Що мени зъ тои ропы поганой, колы мій сыночокъ у ній смертоньку найшовъ?

— Такъ, такъ, ая! Добре ты говоришь! Ну, небоже, ты теперь можешь и церковци Божій чьмосъ запомогты. Бо ти гроши однакъ тоби не мыли. Правду я кажу?

— Та правду, панотчыку.

— А бачышь, небоже! А мени за похоронъ п'ять-десять золотыхъ. Ну, га, шо? Се тоби теперь—нишо!

— Ей, егомость, то за-багато! Бійтеса Бога, у мене теперь така грызота, де мени ще зъ жыдамы торгуваться?

— То байка, небоже! Але шо треба, то треба! Не поможе!

— А ще онъ и моя стара, бидна, догорае, ледви-ледви. Кто знае, чы ще тыждень продыхае. Зновъ выдатокъ, а готового, панотчыку, нема!

— Га, то згодимся за обыдва похороны разомъ. Дасы висимдесять золотыхъ, небоже!

— А пекъ-за-пекъ, егомость! А вы що говорите!—скрыкнувъ бидолаха Васыль, враженный до глыбыны сердца такую бесидою.—Абы я для живого хрыстьянына напередъ похоронъ торгувавъ?

Винъ не мигъ дали говорыты. Щось бучимъ здавыло його въ горли, и винъ схылявся й пиднявъ капелюхъ, шо лежавъ на пидлози.

— Ну, ну, то я жартувавъ,—сказавъ усмихаючысь панотець.—Нема въ тимъ ничего злого. Ну, ну, йды,

небоже, а я вже тамъ завтра надійду. Бачъ, треба зъ честію тило поховаты, треба ще зъ Попелівъ панотця запросыты. Уважъ же й ты мене. А тоби п'ять-десять золотыхъ теперь, то такъ нибы въ пальци триснуты, небоже!

— Въ ласци Божій оставайтеся здорови!—ледви промовывъ Васыль выходячы.

— Ходы здоровъ, небоже! Гмъ, гмъ,—ая!...

VI.

— Куме Васылю! Богъ давъ, Богъ и взявъ, його воля свята!

— Свята воля божа, кумцю солодкый, на шо въ тугу вбываться?

— Нибы то шось поможе! Сталося, то вже не вид-станеться!

— Журбою поля не перейдешъ, говорылы мои татуньо небижчыкъ!

— Дай, Боже, душенькамъ змерлнмъ рай свитлый, блаженный, а намъ гришнымъ прожытокъ щасливый.

— Не сумуйте, куме Васылю! Отъ дывить, ваша стара небога такожъ уже догорае! Шо буде зъ газдивства, зъ усього? Змагайтеся на сылу! На ваше здоровля!

Такъ потишала сусиды, щыри души, Васыля Пивторака, сыдячы за столомъ пры горилци. Васыль ничего не говорывъ, лышь сыдивъ, пидпершы важку видъ грызоты голову рукамы.

— Ей, кумцю солодкый! дайте-бо спокой, не сумуйте! Та жъ намъ усимъ туды дорога, чы скорисе чы

пизнише. Отъ выпийте зъ намы ще трохи, забудеться лыхо. Адить, незадовго егомость надійдуть зъ парастасомъ. Годи жъ вамъ туманиты, треба ладъ у хати робыты.

— Гей, гей, моцный Боже! Чому ты мени вику не вкоротывъ, якъ мавъ його взяти? На що теперь я на свити здався?—промывъ глухымъ, прыбытымъ голосомъ Васыль.

— Ей, кумцю, не гришити! Най Господь все зле видвертае! Най ось на тимъ станеться! На що вовка зъ лиса выкыкаты? Лыха доля не спыты!

— Ой, не спыты, не спыты!—простогнавъ Васыль.—И мени не давала спаты. Все мени шепотила: А йды жъ, копай, а побачышь, що тамъ буде! Я, дурный, послухавъ, пишовъ, тай отъ до якого прыпадочку докопався!.. Мыхайлыку мій мылый, сыночку мій солодкый! Чы на те жъ я тебе ховавъ, годувавъ, якъ соколыка, щобъ тебе ныни до такого шлюбу выражаты?..

Груби слезы покотылыся доли Васылевымъ лыцемъ и звыслы на шпаковатыхъ, стрыженихъ вусахъ. Сусиды, прыятелы зновъ почалы потишаты його, прыговорюваты, прыохуваты... Васыль поволи трохи розговорывся въ ихъ кружку, выпывъ одну порцыйку*) гритои зъ медомъ горилкы, дали й другу, третю... Кровь непомитно жывише закружила въ жылахъ, гадкы непомитно плуталыся, товпылыся, одна другу вытыскала й морочыла, а на серци якось тепло робылося, биль менче докучавъ, жаль швыдче распывався

*) Порція—чарка.

въ слезахъ, грызота роставала видъ того тепла, мовъ снигъ видъ весняного сонця.

— Ей, Мыхайлыку мій, сыночку мій!—прыговорювавъ зъ натыскомъ, мовъ шпотаючыся, бидолаха батько, спорожняючы одну порцію за другою. Слезы де дали, частише капалы на дубовый стиль. Сусиды розмовлялы все стыха, повагомъ, а въ ухахъ Васылевыхъ ихъ розмова де дали, то невыразнише отдавалася, мовъ плескитъ воды на броди, мовъ шелестъ лыстя в-осены. Його рука мымовильно наливала червоный, гарячий напій и выливала його зъ порции въ горло, мовъ розжарене вугля, що все дужче збурывало въ нимъ кровь, зворушувало гадкы.

— Ей, Мыхайлыку мій, сыночку мій!—лепетавъ винъ мовъ у нестями, втыраючы слезы рукавомъ.

— Куме Васылю, встаньте, перестаньте плакаты!—загомонила сусиды.—Отъ глядитъ, егомистъ прышлы парастасъ правыты! Ходитъ до хаты!

— Вичный упокой його душеньци! Ходимъ! Мыхайлыку, сыночку!...—лепече Васыль, шкандыбаючы до хаты.

Въ хати свитло палае кругъ покійныка, и миру повно и два попы парастасъ правляты, и два дякы хрыпляютъ та бегечуть священни писни. А Васыль ставъ край одвирка та дывтыся та прыслухаеться, а якось не може розибраты, шо воно се й до чого? Свитло якось непевно мыгтыты йому по-передъ очи, посныли лыце покійныка шо хвыли миньтыся, скоро хоче до його батько прыдывытыся довше, а на серци йому якось легко, мовъ справди выражае сына до шлюбу, а не на „вичну дорогу.“ Лышь чуе добре, шо слезы

ще й доси не перестали капаты, а люды сумно на нього зыраються та шепочуть: „Бидный батько! сердце йому крається! Де жь бо то—двохъ сынивъ, якъ соколивъ до року поховаты! Ше добре, що третій лышывся, а то бидолаха бь зовсимъ пропавь!“

Василь чувъ оти слова, але самъ знавъ, що йому якось не такъ дуже жаль, якъ упредь було, що його гадкы, блукаючи манизьямы, де дали, все ридше нагадують про Михайла. Але слъзы самы плылы й плылы зь його очей, хочъ гадкы не знать куды блукалы.

Скинчывся парастась и панотець веливъ прынесты домовину та зложыты въ ней мерця. Василь прыдывлявся зачудований до двохъ парубкивъ, що прыдывгали тяжку труну, збыту зь грубыхъ дощокъ, и заметушылысь коло покійныка. Свичкы повидставлялы, хрестъ, що стоявъ у головахъ умерлого, взяли на бикъ, зняли полотно, котрымъ бувъ накрытый, а дали здвыгнулы тило та вложылы у деревыше. Василь, що доси стоявъ тыхо й непринятно, почувъ теперь, що нобы його щось вколело глыбоко у сердце и скрыкнувъ голосно:

— Михайлыку мій! Сыночку мій!

Голось той вырвався такъ несподивано й ризко середъ загальнои понурои тыши, що въ одній хвыли цилый тыскъ людей, жинокъ и чоловикивъ, скупчылося кругъ нього, потишаючи та розважаючи його смутокъ. Парубкы тымъ часомъ закрылы вико труны, взяли свого товариша й понесли зь хаты, ударывшы на обохъ порогахъ труною по тры поклоны. Труна глухо задуднила, немовъ говорила:

— Бувайте здорови! Забудьте про мене, най моя пам'ять не труе вамъ сумомъ щаслывыхъ хвыль жыття! Бувайте здорови, щаслыви, весели!...

Ажъ на цвынтарь тисна громада людей проводыла Васыля, потишаючи та розважаючи його смутокъ. Але Василь не мливъ, не плакавъ, не говоривъ ничего, а йшовъ, мовъ дерев'яный, мовъ ничего не тямывъ. Лышь часомъ уста його ворушылыся трошкы, щось перелитало по його лыци, що одначе бильше скидалося на смихъ, якъ на жаль. А колы по похорони добри люде назадъ прывели його до-дому, винъ усе ще рушався, мовъ дерев'яный, не говоривъ, не плакавъ, не зитхавъ, тилькы очи його нерухомо дывылыся передъ себе. А колы дома сказаны йому, що й його жинка виддала Богу духа въ тій самій хвыли, колы выносилы зь хаты йи сердешного Михайлыка, винъ стоявъ, мовъ дерев'яный, не говоривъ, не плакавъ, не зитхавъ, тилькы очи його нерухомо дывылыся передъ себе.

Сусидкы й сусиды зновъ потишають, зновъ розмовляють, зновъ частуються. Василь сыдыть межы нымы,—порція кружачы не мынае й його,—а що бильше п'е, то помитнише оживае. Вже й говорить, и плаче, и очыма навкругы поводитъ... Ничъ настала. Василь, хлыпаючи, упавъ на постиль и твердо заснувъ. На другой день прокынувся, мовъ потовченый и не мало зачудувався, побачывшы зновъ труну на лави. А йому жь мерещылося въ голови, мовъ кризь сыто, що вчора у нього бувъ похоронъ. Навить той биль гострый почувъ зновъ у серци, що пронявъ його бувъ

учора, якъ брали трупа зъ лавы. Чы то може сонъ бувъ? Видкы жъ сей мрещь?...

VII.

И зновъ у Васылевій хати тискъ народу, гоминъ та охкання и шепты кумочокъ. И зновъ до нього бидного тиснуться зъ усихъ бокивъ жадани й нежадани прыятели, потишаючы, жалуючы та прыговорюючы. И зновъ чарка кружляе и спивы попивъ та дякивъ розлягаються въ хати, въ синяхъ, на обори; клубы дыму сунуть изъ кадыльницъ и в'ються по-пидъ стелею надъ людськымы головами. Васыль не тямывъ добре, якъ увесь той тискъ и гоминъ провалывъ мимо нього, а на другий день по похорони, колы прокынувся, й оглянувшись по хати, побачывъ, що винъ самъ одынъ, мовъ середъ вымерлои пусткы, то подумавъ на хвилью, що се все бувъ сонъ поганый. Ажъ згодомъ, продрухавшыся добре й оглядаючы по всихъ закуткахъ слиды вчорашнои окази, переконався, що се правда достотна, що винъ—сырота, круглый сырота на свити.

Сырота? А у нього жъ ще одынъ сынъ зостався, Иванъ. Де винъ, що зъ нымъ? Чому батько, свое сырицтво згадуючы, не згадавъ про нього, про свою едну теперь потиху?

Дивно не разъ буває мижъ людьмы. Отъ, лучыться, у батькивъ диточокъ килька—и добри вси, слухняни, робучи, покирлыви. Казавъ бы, чого й бажаты? Любовь батькивська, якъ сонце, всимъ ривно свитыть. Та ни, не такъ воно. Отъ поглянь, то побачышь. Бать-

ко найлиппше полюбыть найстаршого, маты найменчого, або якъ тамъ, а середуще межы нымы жне й робыть и все, а ни тато, ни мама його не помичають, ни попестяты, ни похваляты ни за шо. И росте воно у хати, мовъ чуже; прывичне до самоты й мовчанья, а батькы дывляться на нього, колы переходыть мимо нихъ, а ихъ гадкы бачуть другу, бильше люблену дытну передъ собою.

Таке було и зъ Иваномъ. Отакъ колы-небудъ спытаты було Васыля про Ивана,—„Иванъ,—каже Васыль,—мій Иванъ? А, винъ у мене дытна тыха. Але подывиться, що воно зъ того Михайлыка за дужый парубика! Золото—не хлопець!“ А спытаты було небижкы Васылыхы: „А що, Васылыхо, вашъ Иванъ поробляе?“—„Та що бъ мавъ поробляты? Десь певно щось у стодоли пыпнае. А Михайлыкъ онъ пишовъ до сина, тай не знаю, чы верне, биднятко до обиду? Ей, то-то хлопець зъ нього зробывся, якъ квитка! То моя потиха, то мій сыночокъ!“... И такъ усюды й усе бувало. Чы батька, чы матирь спытаты про Ивана—все на Михайлыка звернуть. Иванъ бувъ середущый межы ихъ дитымы, и хочъ слухняный, тихый, батькамъ покирный,—все проходывъ мимо нихъ майже непомиченый. И браты хочъ увесь викъ у злагоди и прыязни жылы, та все-таки за прыкладомъ батькивъ и соби почалы мымоволи зъ горы дывытыся на Ивана, вважаты його за слугу дома, за щось ныжче видъ себе. Иванови не разъ гирко прыходилося слухаты наказивъ молодшого брата й не разъ за-для того доходило у нихъ и до маленькыхъ передырокъ. Але николы не прыходило й на думку бидному хлопцеву оглядатыся за глыбшою

самимъ мисци, де такъ часто выдавъ свою небижку, чы зъ мотовыломъ, чы зъ якою-будь другою роботою въ рукахъ.

Сумно, поволи, важко воликся часть у посыротилій хати. Не було кому ложку стравы зварыты. Василь не-наче зовсимъ стратывъ голову, ходывъ по всихъ за-камаркахъ, мовъ загорилій, не робывъ ничего, не го-ворывъ ничего,—все лышь у думкахъ та въ думкахъ. Иванъ зновъ усе пры роботы,—все господарство взявъ на себе. Не мавъ бидный хлопечь сердца, ни видвагы заклькаты й батька до якои-будь роботы, бо бачывъ його сумъ тяжкый. Не знавъ винъ, шо работа—то ликъ на сердечный биль и тугу, и дававъ тому болеви де дали—бильше росты въ сердци у старого батька. Але частенько, вертаючысь у-вечери до хаты, застававъ Васыля незвычайно плачлывымъ та говиркымъ,—знакъ, шо старый сырота зъ нуды та тугы почавъ напываты-ся, шобъ залыты „хробака въ сердци“. Не мавъ Иванъ смилосты вымовляты за те батькови, лышь повечеряв-шы шо тамъ було, лягавъ спаты й засыпльавъ скоро твердымъ сномъ, не слухаючы, якъ Василь не разъ до пивночи пендычывъ: то плакавъ, то зновъ говорывъ.

И сусидкы та своячки частенько навидувалыся до Васыля, безъ увагы на його надокучаючы йому розва-жаньямъ та порадамы, непокоячы його своимъ терко-тлывымъ гаморомъ, хочъ иноди де-шо й допомагалы въ хатній роботы. Але не разъ не заставалы Васыля въ хати и йшлы шукаты його до коморы. Тутъ стоя-ла ще незаймана смертельна постиль його небижки, въ другимъ зновъ кути, въ засици, стояла звычайно боклажка зъ горилкою, шо нею бидолаха Василь сьл-

кувався прыглушуваты свій биль та свою нудоту. И не разъ сусидкы чулы, якъ ходывъ винъ по комори тяжкымы крокамы, хлыпавъ, мовъ дытна або голосно говорывъ шось, обертаючысь до кутка, хочъ сливъ його кризь стины не можна було розибраты. И сусид-кы кывалы головами та перешептувалыся межы собою, шо, мовлявъ, „се певно небижка ходыть“. И небаромъ, мовъ у дзвоны вдарывъ, на весь Бориславъ стала чут-ка, шо Васыльха ночамы навидується до свого чолови-ка за кару, шо самъ самохить згубывъ марне своихъ двоохъ сынивъ изъ билого свиту.

Але Васыль не чувъ и не догадувався ничего, шо про нього въ сели говорылы.

VIII.

Иванъ, роблячы контрактъ изъ жыдамы, скилькы мусыть постачыты до певного часу кпячкы, помылься надто шо до багацтва ямы. Немало спрычнылыся до того й самы жыды, зъ якымы винъ годывся. Вони йому, говорылы, шо яма багата, шо кпячка буде раз-у-разъ пидпльваты, такъ шо за день ледви встыгне вычерпа-ты те, шо за ничъ пидйде. А тымъ часомъ не мыну-ло й тыжня, а кпячкы не стало въ ями, а нова не хотила пидпльваты. До контракту ще треба було не мало, а тутъ годи було добуты бильше. Иванъ ждавъ день, ба й другый и третій—кпячка не пидпльвала. Треба було або копаты глыбше, або шо; а ни—то би-да, бо жыды день-у-день налягають, чому не довозыть решты. Бидному Иванови прыйшлося круто, хочъ гынь. Грошей батько взявъ половину зъ того, за шо згода

була; поплативъ довгы,—ну й не лышылося пры души й стилькы, щобъ можна була копаты дали. Знавъ Иванъ се добре, тому й не заходывъ зъ батькомъ никола въ розмову про ти дила, а ждавъ нетерпелыво, поky кыпячка такы пидйде.

Але кыпячки годи було дождаться.

А тымъ часомъ швыдко надходывъ часъ, колы Иванъ мусивъ додержаты контракту. Мало не до розпуку доведеный тымъ, що надіи вично дурылы його, зважывся нарешти парубокъ такы поговорыты зъ батькомъ про все. Одного вечора, колы на двори витеръ вывъ и сикъ у вичи дрибнымъ, холоднымъ дощемъ, Иванъ, увійшовшы зъ стодолы, повисывъ шапку на килоть, розложывъ огонь у печи й наладывъ мыску бульбы, щобъ пекты їи въ грани на вечерю батькови й соби.

Василь, якому ноги видъ надмирного вживання горилкы не статкувалы, а лице горило—сивъ на прыпичокъ, и не кажучы й слова, наставывъ руки до вогню.

— Тату,—почавъ Иванъ несмило,—отъ знаете, лыхо зъ нами...

— Ой, чы не ще! Певно, що лыхо,—маты вмерла!—лепетавъ Василь, пидносячы рукавъ до очей.

— Не те, татуню! Вмерлы мама,—ну, дай имъ, Господы, душеньци легко! Що врадять чоловикъ проты Божой воли? Але тутъ ще инша беда. Жыды кыпячки допымаються, а тутъ въ ями ни крапли.

— Дай имъ! Дай имъ усю, що е! И яму и все, най соби беруть! То кровь мого Михайлыка бидного!

— Ну, а що жъ намъ робыты? Зъ чого будемо дыхаты?

— Що робыты? Бога хвалыты!—сказавъ Василь твердо й замовкъ. Дарма Иванъ пробувавъ договорытысь зъ нымъ до чогось та порадытыся. Василь мовчавъ и мовчавъ, лышь хвыля видъ хвыли хлыпавъ, мовъ дытына, хочъ слизь не було выдно на його лыци.

На двори почулося чалапкання, немовъ хто пробывався по глыбокимъ, глынястимъ болоти; синешни двери рыпнули, и въ хату увійшовъ высоченный, худый, каправоокий жыдъ Шмило. Довга його бекеша, прогныла зъ долу въ болоти, выторочылася сподомъ и высила, якъ довге дрантя, та былась объ худи, заталапани лыткы. Руде волосся ледви декуды выказувалося з-пидъ пом'ятого капелюха, а червона якъ жаръ борода стрымила доли—остра, мовъ огненный кльнь.

— Дай Боже!—сказавъ винъ коротко, входячы до хаты й доторкачысь своею сухою, заропленою рукою капелюха.

— Дай, Боже, здоровля!—видказавъ понуро Иванъ.

Василь стрепенувся, побачывшы жыда; обернувшы проты нього помарниле лице, блукаючы поглядомъ, винъ вдывлявся въ Шмила зъ выразомъ якогось несвидомого, дытынячого переляку.

— Ну, що?—спытавъ жыдъ, пидступаючы до Ивана.

— А що жъ бы? Лыхо!

— Якъ лыхо? Чому лыхо?

— А, не пидпылае кыпячка, тай годи. Що враджу? Я гадавъ копаты дали, та отъ грошей нема.

— Ну, а що жъ буде зъ нами? Вы знаете, контрактъ позавтру выходыть...

— Га, знаю, але що жь я можу зробити? Отъ хйба такъ... Вы дали татови половину грошей, то-нибы за 500 кыблывъ... такъ, чы ни?

— Ну, такъ,—сказавъ жьдъ и кывнувъ головою, а його довга шыя вытянулася, мовъ у ката, що простягається вздовжъ, готуючысь упасть несподиванымъ скокомъ на мышу.

— А я вамъ доставывъ уже 800 кыблывъ, то-нибы до контракту ще лышь двисти бракуе. Знаете що, заплатитъ вы мени за тыхъ трыста кыблывъ, я зъ тымъ гришмы розночну дали роботу й достачу вамъ рещту.

Жьдъ лукаво усмихнувся.

— Ге, ге, ге, яки вы, Ивануню, мудри, дай вамъ Боже здоровья!—сказавъ винъ и поклепавъ Ивана по плечи.—Але воно такъ не пиде! У насъ не таке право. Позавтру ваши трыста кыблывъ пропало, бо вы не додержали згоды. А я ще зъ миста звезду панивъ и пошукаю соби на васъ рещты. Знаете вы таке? Га?

— Жартуйте здорови!—сказавъ Иванъ, усмихаючысь черезъ сылу, хочъ справди жьдови слова вкололы його глыбоко въ сердце, и якыйсь непевный холодъ пробигъ йому по-за спыною, мовъ видъ дотыку гадюкы.

— Я не жартую, бигме, що ни! По що мени жартуваты? Мое гроши пропадае, мени не до жартивъ!—говорывъ жьдъ, а бидный парубокъ вдывлюався тымъ часомъ въ його сухе, костысте й выжовкле лыце, иначе не мигъ зрозумиты тыхъ сливъ, або сподивався, що ось-ось лагиднише чуття заблысне на тымъ пожовклимъ выди, що такъ немьлостыво всмихався.

Але выдъ Шмила не зминявся. Иванъ одвернувся видъ нього й поглянувъ на батька, що за часъ ихъ розмовы сперся бувъ чоломъ обь коминь, зложывъ руки на пидигнутыхъ колинахъ и задримавъ.

— Тату!—мовывъ Иванъ, торкаючы його злегка рукою за плече,—тату!... Чы вы чуєте? Ось Шмило прыйшовъ, допымається кыпячки. Шо робыты? Порайте мене?

— Все йому виддай, все, най соби бере!—пробурмовывъ на пивъ сонный Васыль.—То проклята работа! Два сыны мени згыблы пры ній, стара вмерла!... Проклята работа! Шастя не прынесе...

Лыце Шмила заяснило блидою искрою радости.

— О, бачыте, Ивануню, шо ваши татуньо не такы дуже уперты, якъ вы! Знаете шо? На шо вамъ клопитъ на голову? Продайте мени закипъ! Винъ вамъ и такъ теперь не несе пожитку, а станете копаты, гроши пидуть, а хто знае, чы шо буде! А такъ липше. Я вамъ ще доплачу сто рынськихъ! Ну, шо вамъ треба?

— Ни, жьде, того не буде,—промовывъ твердо Иванъ.—Робы, шо хочешъ, а продаты часткы—не продамъ.

— Ни, то я соби самъ куплю, безъ васъ.. Гадаете, шо, якъ панивъ звезду, то ваша правда буде? Побачыте, шо й кыпячку стратыте й закипъ мій буде. А такъ—вольте взяты сто рынськихъ и позбутыся клопоту. Ни?

Иванъ не знавъ, шо робыты. Винъ тямывъ добре, шо Шмило не дуже то й багато перехвалюється, говорячы про панивъ и про ихъ правду; винъ здавна, змалечку, звычайемъ усихъ селянъ, чувъ великий страхъ

передь тыми страшнымы людьмы, що мають право (и Бигъ знає, видкы вони набрали того права!) кожного разу прійты, видсудиты або прьсудиты, що имъ кому злюбьтыся, и проты того бидный селянынъ ніякъ ничего не вдіє, хочъ бы й яку кривду потерпивъ. Але жъ зъ другого боку бачывъ Иванъ, що й жыдъ кривдыть його немьлостыво, що частка зъ закопомъ варта вдєсятеро стилькы, що винъ дає. Шо було робыты? Иванъ почавъ зновъ роздрухуваты батька, и той ледви-ледви зрозумивъ, яка справа заходить. И жыдъ не оставався зъ боку, а часъ видъ часу докыдавъ свое словечко, высталяючы Васылеви то страшни суды панськи, то зновъ свои корыстни умовы. Довго вони сперечалыся. Иванъ твердо стоявъ, щобъ не продаваты часткы, але Василь раз-у-разъ псувавъ дило и вкинци хытрый жыдъ такы на своимъ поставывъ.

— Ну, Васылю!—кинчывъ Шмило розмову,—вы добрый чоловикъ, а ваше сынъ, то таке тверде, що й не приступай до нього! Але що мени до нього? Вы ще тутъ газда, вамъ вильно порядокъ робыты. Вы завтра прійдуть до пысаря, тай тамъ напышемо всю згоду. А я заразъ выплачу, що тамъ прійде. Чы такъ?

— Та такъ, такъ!—сказавъ линыво й неохоче Василь.

— Ну, то бувайте здорови! Добраничъ!

— Здорови ночуйте!—сказавъ Василь, и жыдъ выйшовъ, рыпнувши двермы, тай щезъ у питьми. Лышь глухе чалапканни по болоти свидчыло, що винъ пышовъ.

Огонь ледви-ледви меркотивъ ише межы челюстамы, кыдаючы кривавый видблыскъ на прыпичокъ. Иванъ

стоявъ нимо, опершысь ликтямы на коминъ, а Василь почавъ теребыты печену бульбу, не проговорывшы й слова до сына. Тяжка задума насила, мабутъ, на Иванову душу, та не лекше, бачылось, було й Васылеви. Але покы що, обое мовчалы, и въ хати було такъ тыхо, такъ сумно, такъ мертво, немовъ саме теперь була хвыля, колы помершы души обходылы невидымо кругомъ хаты, и видъ ихъ мовкло все, тыхло, глухло, завмирало...

IX.

Довго сыдили батько зъ сыномъ, не говорячы й слова. Нарешти Иванъ першы перервавъ мовчанку.

— Тату,—сказавъ винъ,—вы дуже зле зробылы, що такъ легко далыся жыдови на пидмову.

Васыль мовчавъ, понурывши голову й дывлячыся нерухомымъ поглядомъ у полум'я.

— Не треба було продаваты часткы,—хто знає, може бъ...

— Чы не стулышь ты свою хавку?—крыкнувъ наразъ Василь.—Чы ще й ты мене будешь дойдидаты? Мало мени свого лыха?..

Се було першы пиясля подвійныхъ похоронъ разъ, що якесь жывише чуття заворушылося въ його души. Але на сей разъ воно тревало лышь хвыльну, и Василь якъ стій зновъ сперъ чоло на крысу комына й нимо вдывлявся въ грань, що мыгкотила и згасала погрохы. Та не такъ було зъ Иваномъ. Йому справди досадно було на батька, що такъ легкодушно пускає

видь себе свое добро, и винь помовчавшы хвилью, по-
чавъ зновъ спокойнымъ, ривнымъ голосомъ:

— Не гнивайтесь на мене тату! Я правду кажу. Що
те ховаты. Всякый вамъ те скаже. Частка зъ зако-
помъ варта найменше 800 рынськихъ, а вы пустылы
и за 120.

— О, якый мени тутъ таксаторъ! А чому ты зъ того
закопу не начерпавъ стильки кыпячки, щобъ не потребо-
но було ничего продавати?

— Або то моя вына? Що я въ тому вынень?—вид-
казавъ Иванъ.

— Мовчы, дурню!—крыкнувъ розлютованный Васыль.—
Доки я ще жыю, не смієшь мени пидь нись тыкаты:
те такъ робы, а се такъ. По мойй голови, про мене, да-
вся всимъ, а теперь ще стулой слухы!

— Я те знаю,—видказавъ Иванъ твердо,—якъ такъ
будете й дали порядкувати, то чортъ якый, а не що
лыщыться по вашій голови.

— Не будешъ ты тыхо, шенюку поганный! Не досыть
мени своєї грызоты, ще ты мени будешъ дорикаты?..

Васыль гризно оглянувся кругомъ себе, немовъ
шукаючы чогось, чымъ бы прыручно було вылыты свій
гнивъ на Иванову спыну. Але ничего не було пидь
рукамы. А Иванъ стоявъ пры комыни незляканный, зъ
жалибнымъ выдомъ, и бупимъ не бачывъ, батьковои
погрозы.

— Я змовчу, тату, я знаю свое право. Але уважайте,
що все на вашимъ сумлинню лежить, що зъ кожного
пиматка батькивської земельки, яку виддасте въ погани
жыдивськы руки, прыидеться вамъ передъ Богомъ тяж-
кый рахунокъ складаты!

Сказавшы те, Иванъ выйшовъ зъ хаты й пишовъ
ночуваты до стайни.

Васыль остався самъ и довгый часъ, якъ упередъ,
вдвлявся нерукомымъ поглядомъ въ грань. Лышь
кровь жывише ходыла по жылахъ, а очи гралы гни-
вомъ, шо згасавъ такъ само звильна, якъ грань межы
челюстьмы.

Дывна була Васылева натура. Доки обставини
жыття неначе обмыналы його й лышала въ самоти,
доты туманивъ винъ самъ одынъ, грызся й забувавъ
про свить та людей. А колы гадка про давне щастя й
теперишне сырительство та страшну погыбиль двоухъ лю-
быхъ сынивъ занадто глыбоко шпыгала його сердце,
винъ залывавъ того невмольного хробака-грызуна ед-
нымъ ликомъ нашихъ бидныхъ хлиборобивъ—горил-
кою. Але теперь жыття зачало зновъ його чипаты, й
саме ныни вразыло його въ болячу сторону сердца, ди-
ткнулось памятки по Михайли, нагадало його загыбиль.
Годячыся зъ жыдомъ, бидный Васыль тяжко терпивъ
самъ въ соби й часто самъ не знавъ, шо говорывъ. А
тутъ ще тверди, спокойни та жалибни й, якъ самъ те
почувавъ, доразу правдыви слова Ивана вразылы його
ще глыбше й розжарылы полум'я гниву. Винъ самъ не
знавъ, на кого бувъ дужче злый, чы на жыда, чы на
себе, чы на Ивана. И чого вони взагали хотять видъ
нього? Чому не лышать його въ супокою? Чы винъ
имъ набывається, чы жадае чого видъ ныхъ?..

Таки гадкы ходылы по Васылевій голови й не
видступалы немовъ унадльви мухы, доки сонъ його
не змигъ и цилковыта питьма густымъ стовбуромъ не
залагла хаты.

А въ голови Ивановій чы не снувалыся ніяки гадкы?

Василь певно, сядячы на прыпичку и вдвлюючыся въ грань, и не подумавъ, шо може й його сынови прыкро прыходилось сеи noci, шо може бабуся-грызота й йому засила въ головахъ. А такъ воно й було. Неспокойно перевертався Иванъ на соломи въ стодоли. Винъ цилымъ тиломъ тремтивъ одъ холоду й не мигъ огриться. А гадкы його гулялы по цилымъ „татовимъ“ газдивстви, по обійстю, по полю. И всюды бачывъ винъ неладъ та занедбанна, шо скрызъ закрадалыся. Обирныку на нывы й не зачынано возыты, а тутъ вже зима настае. Одна нывка всього спокладжена пидъ яру пшеницю и лышь усього-на-всього шкретокъ*) засіяний озымымъ жытомъ. Ну, шо жъ тутъ на рикъ почынаты? А въ стодоли порожньо, у комори порожньо; торишнього року не дородыло. А ще до того тато частку продае! а ще до того зъ закопомъ! Хто знае, може якъ бы було ще з-на сяжень прокопаты, була бъ зновъ кыпячка пустылася? Хто знае, якого скарбу збувся батько за 120 рынськихъ... „Ехъ, голово стара, нерозумна!“...—пробурмотивъ Иванъ кризь зубы.

Довго ще перевертався, не знаючы, шо початы, щобъ бодай рещту поля зберегты. Дали ришывся питы завтра пры святій недели до панотця розповисты, якъ шо е, и просыты порады. На тимъ и заснувъ.

*) Шкретками звать пидгоряне шматкы поля, видирвани видъ бильпои цилосты, якъ отъ де мижъ прылыскамы або на горбочку мижъ вохкымы синожатямы.

Була свята неделя. Невельчка, стара борыславська церковця стояла сумно на пагирку за селомъ. Не отинювалы їи викови, розлоги лыцы, якъ звычайно бувае по другихъ селахъ. Кладовыще зъ позападалымы могылкамы стояло голе й выднылося далеко на село, мовъ бездушне, в'яле лыце смерти, погрозлывои на все, шо лышь побачыть. Напивъ розвалена трупарня опыралася объ стару, головату вербу, котрой гилля стрымило надъ нею замистъ стрихы. Зъ другого боку стырчала гостроверха дзвинеца, шо вся тряслася, колы на ній дзвонено. Тай дзвоны жъ то гулы якось такъ сумно та недоладно, мовъ справди тилькы у нихъ и дила, шо голосыты по покійныкахъ. Саме теперъ вони продзвонылы на хвалу божу, а зъ села йдутъ переулкамы та пивперечкамы жинкы й чоловикы до церкви. Егомость ише не надійшовъ, тожъ и церкву не видмыкано. Громадяне скупчылыся на кладовыщи, балакають, регочуться та зитхають важко—якъ кому до чога...

Ажъ ось згоры горбкомъ надійшлы нан-отець зъ паламаремъ, тай ще зъ якымось третимъ чоловикомъ.

— Овъ, а то шо, шо Пивторакивъ Ивачъ до ксьондза ходывъ?—сказавъ хтось у гурти.

— Певно старый потовкъ його зъ п'яна,—сказавъ другый.

— А чы чулы, кумунцю, шо небижка Пивторачка ходыть шо noci до чоловика? О, говорить, т'адже Мыкытышынь Петро на свои очи бачывъ якось, якъ ишла. Тай онъ Калынычна Гапа розповидала, шо, каже, йду

я у беригъ глыну копать, отъ такъ мене мама ввечери выправылы, дывлюся...—Гидна-поважна газдыня не докинчыла свого оповидання, бо въ тій хвыли надбигъ паламарь, выпереджаючы панотця, протовпывся до дверей и, выдымаючы ихъ, крыкнувъ:

— Тыхо, бабы! Тутъ не коршма, а димъ божій!

Надійшовъ егомость и парафіяне поставалы передъ двермы въ два ряды, зъ которыхъ кожный бравъ одну руку поважного пастыря, и вси цилувалы їи по черзи, „якъ богъ приказавъ“.

Почалася хвала божа. Иванъ стоявъ у кутку й бивъ поклоны, голосно стукаючы чоломъ объ землю, немовъ хотивъ тымъ заглушыты якусь сердечну грызоту. Не подовзи надійшовъ и Васылъ и ставъ позаду крыласа. Його очи позападалы глыбоко й дывылыся сонно й мутно зъ по-за пидпухлыхъ повикъ. Глыбоки зморшки на чоли свидчылы ясно шо нещастя надломыло того колысь сыльного и смилого чоловіка. Згорблений, мовчазный, винъ выдавався багато старшымъ, якъ бувъ по правди.

Перехрестывшысь разивъ зъ п'ять и вдарывшы тры земни поклоны, Васылъ почавъ кланятися на вси боки. Здывувало його трохы те, шо дякъ и паламарь немовъ не прымичалы його, а останній ще часъ видъ часу позыравъ на нього якось чудно з-за боковыхъ вивтарныхъ дверецъ, помахуючы въ руди лисковымъ гасыльникомъ. Ажъ ось и Евангеліе. Паламарь выносыть оберемокъ свичокъ, шо брацтво церковне пидъ часъ чытання держыть засвичени въ рукахъ. Якъ котрый изъ бративъ не одержавъ у церкви свичкы, то була се для нього велька ганьба й кожный миркувавъ, шо му-

сивъ у чимось немалимъ провинытыся, колы „егомость не казалы йому свичкы даты.“ Васыля щось нибы торкнуло: ану, чы дадутъ мени свичку. Дывытыся—паламарь зачынае зъ другого боку, роздае одному по другимъ, кому просто тычучы въ руки, кому другимъ передаючы, кому черезъ головы и плечи пересягаючы. Уже скинчывъ одну половину, другу почавъ; уже ось ось коло нього... давъ Сеньови, Гавранюкови, Мыкыти Благому, Олекси Витышыному... теперъ на нього черга—ажъ ни, паламарь повернувся и ткнувъ свичку въ руку дякови, шо саме выводывъ носовымъ, пысклывымъ голосомъ: „Слава тоби Господы, слава тоби“.

Кровъ напруго запыпила въ Васылевыхъ грудяхъ. „Шо я таке,—погадавъ винъ соби,—чымъ я провинывся, кого забывъ або запалывъ, щобъ мене передъ цилою громадою выставлялы на побліку?“ Вчорашне роздратовання ожыло зъ більшою сылою, почало снуваты йому передъ очыма Богъ знае яки дывовыжни догады. „Е, кривда имъ, шо не можуть мене зъ усього обибраты, якъ лыпу зъ лыка обдерты! О, гадають, най хочъ напоблычимо його!“ И бачылося Васылсви, шо вси, хто е въ церкви, ззыраютыся на нього й кывають головами та шепочуть: „Е, мусивъ Пивторакъ щось немале зробыты, колы його паламарь изъ свичкою обмынувъ“. За тымъ гадкамы Васылъ и не чувъ евангелія. Допера тоди отямывся, якъ його почалы штуркаты й одпыхаты назадъ деяки громадяне, шо звычайно на казання выходылы зъ церкви побалакаты зъ сусидомъ пидъ дзыныцею. Васылъ пропам'ятався, пидвивъ очи до вивтара й зустривъ поглядъ панотця, шо, бачылось

йому, пыльно стеживъ за нимъ. Винъ перекрестився поквапно й почавъ слухаты проповиди.

Панотець, якъ кожду проповідь, такъ и ныншню зачавъ ось якими словами: „Да воскреснетъ Богъ, и разыдутся вси врази його... Слова суть записаны у святого Евангелысты... гм, гм, гм“... На тимъ мисци панотець звычайно закашлювався, и заразы пился такого вступу дывнымъ ходомъ думокъ сходивъ на инше й зачавъ про пияцтво й легководушность батькивъ, що не вважають на своихъ дитей, на ихъ дочасне и вичне жыття, а виддаються гыдкому налогови лише для того, щобъ свому череву догодыты. Панотець довго говорывъ; голось його не разъ пиднимався й гудивъ, мовъ бы хто на церковный дахъ раптомъ высыпавъ велькый михъ каминня, що торохтыть, до нызу котячысь. Особльво пры словахъ: „Горе вамъ п'яницы-недбалыши! Пидъ вашымы ногамы пекло горыть, бо въ своимъ поганимъ и гыдкимъ налогови вы не тямте навить про хрыстьянськи обов'язки! Не досыть, що ваше господарство йде ниворотомъ, диты ходять самопасъ, безъ боязни божои, вы навить, вы самы, заллявшыся до непамяти трункомъ, лягаєте не перекрестывшыся, встаєте и насампередъ, замисть зробыты хрестъ святый на соби, сягаєте по келишокъ! Скажите же мени, чы годень такой чоловикъ (панотець, розгарячывшысь, показавъ пальцемъ на Васыля, и всихъ очи звернулыся на нього, немовъ першый разъ въ жыттю имъ довелоса його бачыты), чы годень, кажу, такой чоловикъ на зыватыся чоловикомъ? Ни, винъ худобына, гиршъ якъ худобына, бо й та жъ такы—встане рано, то упередъ здыхне до Бога, а потимъ ажъ береться до йиды!“...

Пидъ часть цилои проповиди бидный Васыль стоявъ, якъ на терню. Яки гадкы снувалыся по його, нещастымы и встыдомъ прыголомшеней голови, то лышь Богъ одинъ знае. Але те бачылы вси выразно, що бидолаха ажъ минывся на лыци й самъ не знавъ, що зъ собою початы, колы очи усеи громады немилосердно звернулыся на нього. Надійшовъ велькый вхидъ. У Васыля була своя трийця, котру звычайно нисъ пры велькымъ входи. Ныни його трийцю нисъ Трохымъ Паруха, старый, сывый дидусь, а Васыль, ажъ блидый, стоявъ на своимъ мисци. Ось и служба скинчылася. Васыль ажъ лекше видитхнувъ, узывъ шапку й хотивъ выходыты, колы втимъ паламарь узывъ його за плече и прошепотивъ: — Куме Васылю, ходить-но, чогось васъ егомость клычуть.

Що робыты? Скульвса Васылыше и йде за паламаремъ, ждучы ще бильшой ганьбы на себе. Въ його души дывнымъ способомъ застряла прыповидка: „Пиду я, мамо, до церкви, але чорта зйисы, що тоби буду Богу молытыся!“ Васыль не знае, видкы вона теперь впала йому на гадку, й несвидомо проказуе йи соби въ дуси разъ и другый и третий, самъ не знае, на що й на яке?...

Панотець сыдивъ на крисли у рызницы й пывъ каву, котру йому прыношено до церкви по хвали божий. Васыль уклонывся до колинъ и ставъ пры дверяхъ, ждучы, ажъ покы панотець не скинчыть снитаты.

— Що ты, Васылю,—почавъ панотець остро,—щось лыхо справуешся!

Васыль мовчыть.

— Бувъ тутъ у мене ныни твй сынъ, жалувався,

що поле продаешъ, ничего не доглянешъ, лишъ усе горилкою залываешся!

Василь ани слова.

— Иды жъ, иды, та вважай, щобъ то останній разъ за тебе чувъ. Фе, стыдався бы! Такой поважный газда, що повиненъ бы всьому селу прыкладъ даваты, а винь отъ що робыть! Встыдъ, ганьба!

Панотець кывнувъ рукою, а Василь выйшовъ, не сказавшы й слова.

— Скотына якась, гадына, не дытына!—думавъ соби бидолаха, идучы на нызъ селомъ до-дому.—А, винь до папа зъ языкомъ, тай ну на свого ридного тата! Пождно, щенюку якыйсь, я тебе навчу!

Не знаты, чы щобъ забыты про свій нынишній соромъ, чы щобъ набраты бильше сылы на выридного сына, чы зъ якои иншой прычыны (хто знае, може погани й гыдки нахыльносты уже врождени людымъ такого нызького стану, що ше до того встаючы й лягаючы п'яни й хреста святого на себе не положить) досыть, що Василь по дорози вступывъ до Шмиловой коршмы, де вже на лави сядило килькохъ людей и круживъ по черзи келишокъ.

XI.

— А, панычу,—почавъ у вечери Василь, добре шидывшы, до сына,—то ты мени ныни такой ганьбы наробывъ передъ цілою громадою?

— Якои ганьбы?—запытавъ Иванъ з-нехочу. Йому прыкро було нагадуваты все, що сталось за останни два дни.

— А, якои ганьбы? Щенюкъ поганый! Допытується мене, нибы не знае! Ты бигавъ до папа зъ языкомъ, брехаты на мене?

— Не знаты, що я такого набрехавъ!—видворкнувъ пивголосомъ Иванъ.

— Ахъ, ты погана скотыно, негідныку якыйсь... та на свого тата, що тебе згодувавъ и выховавъ? То ты мени теперь на старосты литъ такъ видплачуешъ, що мени черезъ тебе теперь ніякъ межы людмы показаться... що вси теперь на мене пальцями показують. Адить, говорятъ, піякъ, розвійныкъ, марнотратныкъ!... То ты мени вже теперь таке строишь?

Василь, говорючы ти слова, впадавъ де дали въ бильшу лютысть. Його невеличкы очи загоралыся живишымъ, непевнишымъ блыскомъ, на лъця выступавъ гарячковый рум'янець, жылы на чоли набигалы кров'ю, а зубы стыскалыся видъ лютосты. Мовчанка Ивана, що за той часъ не то спокійно, не то несмило сядивъ у закутку, ше збильшала його гнивъ.

— А, от-то жъ соби выховавъ гадыну сорокату за пазухою, о! То сыночокъ, що радъ бы, щобъ уси батька видцуралыся, щобъ уси на нього плювалы, пальцями показувалы, якъ на дыво яке! То мени сыночокъ, о!

— Тату,—обиззався твердо, але трохы тремтячымъ голосомъ Иванъ,—тату, ляжте ныни, проспиться, а завтра розмова буде по тверезому. Правда-правлою, я выненъ у тимъ, але вы ще бильше.

— Що, ты выридку гадючий, ты мени, своему батькови, сміешъ розказуваты, мене выноваты?

Роздрочення Васылеве, що такъ нагло выбухло и змицнило въ останни дви доби, шукало безъ ушы-

ну, на кого бь вылятыся зь цилюю сылюю. И ось нагода трапылася: передь очыма бувъ Иванъ бидолаха. Василь въ запали прыскочывъ до нього и зь цилого розмаху вдарывъ його кулакомъ по-за уха.

— Тату,—скрыкнувъ Иванъ шапуючысь,—а вы що робыте?

— Мовчы, выродку поганый! Знай, якъ батька шануваты!

Винь знову вдарывъ, кровь пустылася Иванови зь рота.

— Тату, дайте спокій!—крыкнувъ винь, выходячы нарешти зь свого нібы байдужного спокою.—Дайте спокій, бо зле буде зь нами!

— Що? Ще мени грозыты? На, ось тоби наука!

И знову вдарывъ. Лице Иванове посынило. Йому такожъ не стало терпцю и винь п'ястукомъ штовхнувъ батька въ груди такъ сыльно, що той звалывся зь нигъ и грепнувъ насередь хаты.

— Га, поганьне!—ревивъ п'яний, розлютованный Василь, сылкуючысь пидвестыся зь земли й хапаючысь за сокрыу.—То ты вже й на мене руку здіймаешъ? Радъ бы мене швидче въ труну покласты, щобъ самому усимъ подавытыся!... О, не диждешъ, страчкуку проклятый, не диждешъ, мерзенныку, ни! Ады!

Василь сылувався выдобуты сокрыу з-за лавы.

— Тату!—проговорывъ за той часъ Иванъ тремтячымъ, але твердымъ голосомъ, най вамъ Богъ того не тямьтъ, що вы про мене говорыте, та що зо мною робыте! Але щобъ не гадалы, що я напасився такъ дуже на ваше добро та жду вашой смерты, то бувайте здорови! Я видрикаюся всього. Жыйте соби, най Богъ помагае, докы вамъ судылося, робить соби зь

своимъ добромъ, що хочете, запысуыте його по свой смерты кому вамъ уподобається, але мене вже не побачыте въ свой хати! Волю зь голоду згынuty, волю свои руки по кычеренкы проробыты, а нижъ маю слухаты, що мій ридный тато таке гадае про свою дытну! Бувайте здорови!

Двери рыпнули, и постать Иванова лышь мыгнула попидь викна й щезла. Василь стоявъ за той часъ насередь хаты зь сокрыюу въ руди й не знавъ довгу хвилью, що таке сталося. Його лютысть, зь початку скажена й слипа, поволи пройшла, винь почавъ спокійнише разглядаты все дило. „Иги, а я що зробывъ! Ридну дытну видъ хаты видогнавъ! Тай за шо? За те, що мени пипъ не казавъ у церкви свичку даты? Тьху на тебе, помано! И шо то таке вельке? Гей, гей, якъ Богъ хоче чоловика покараты, то на сампередь розумъ у його видбере! Мени бъ то ныни було розумцю бильше здалося, мени!“... Василь довго роздумывавъ и пидъ ничъ дйшовъ навить до того, що почавъ плакаты, сыдячы поночи та спершы голову на крысы глыняного комына, пидъ якимъ не горивъ ныни огонь, бо не було його кому разложыты,—не було Ивана.

Василь думавъ зразу, що Иванъ, вымовывшысь зь тою погрозою въ першимъ запали, вернется заразы на другой день. Ничъ мынула для нього дуже неспокойно: погани сны морочылы його ажъ до рана. То разъ бачывъ усихъ своихъ сынивъ, що тонулы въ глыбоченній ями въ смердячій кыпячци и дарма кыкалы його ратуваты. Другый разъ йому привыджувався Иванъ, якъ напывається въ коршми зь чорнымы, бруднымы, за-

машенымы людьмы, що на ихъ ажъ дывытыся гыдко. Бачыть Васыль, що й Иванъ поволи стае такой якъ вони, крычыть, спивае и ганьбыть усихъ, якъ вони, п'е й валяється по болоти, а дали наливае порцію горилкы, доспае якогось порошоку й пидносить йому: „Пий, каже, старый, на здоровля“. Але Васыль нибы знае, що се горилка затроена, що Иванъ хоче його швидче упхаты въ могилу, щобъ вдавитися його добромъ. „Геть пишовъ, негідныку!—крычыть винъ кризь сонъ и кыдае келишкою до земли.—Чорта зйисы, що достанешъ зъ мого добра хочъ рубецъ! Ни, ты й шнура не вартъ, чтобы тебе на нимъ повисыты!“...

Таки сны плуталыся въ Васылевій голови цилу ничъ. Нарешти розвднылося. Наставъ одинъ изъ тыхъ сирыхъ, захмареныхъ зимовыхъ днивъ, колы на двори снигъ липыть, ажъ дерева трицать пидъ його вагою, а въ селянській хати и холодно й понуро, темряво и сумно-сумно, мовъ у домовини, та ще самому. Васыль зранку загорнувся въ кожухъ, назувъ чоботы й пишовъ подаваты худоби. Потимъ увійшовъ до хаты, воркотячы зъ досады, и прынявся розкладаты пидъ челюстьмы вогонь, щобъ хочъ трохы обигриты хату та порозморожуваты викна.

— И де той хлопчыще повіався?—говоривъ Васыль самъ до себе. Т'адже чень ще не здуривъ хлопецъ, не шубовснувъ собою де въ яку диру. Игій, щезай, маро, зъ такую роботу!

А то вже звисна ричъ, що колы чоловікъ, та ще до того недосвідченый и маркитный, якимъ тоди бувъ Васыль, возьметься до топлыва, то ніякимъ способомъ

не може дійты до ладу. Ничого не йде йому пидъ руки; куды повернется, все йому заважае. Вохки дрова не хотять гориты, лышь сычать и куряться. Тутъ воды треба, а коромысла годи найты, тамъ зновъ сее, а тамъ тее, и дійде до того, що чоловікови свить закрутыться, и якъ котрый нетерпячы, то кыне все, ще й плюне й ногою затре. Отъ таке саме зробивъ и Васыль. Злыи на весь свить и на себе, винъ сивъ на лави, поскыдавши полина пидъ прыпичокъ. Хата була повна дьму, холодъ проймавъ його кризь одежу. Вкинци бидолашный не выдержавъ: сплунувъ, загорнувся кожухомъ та й пишовъ до коршмы, воркотячы: „Най тебе тутъ гримъ трисне зъ такую работою!“

Довгий, рудобородый Шмило ще вчора докинувъ торгу зъ Васылемъ и давъ йому на руки половину умовленои сумы. Ныни Васыль не заставъ Шмила, якъ звычайно, за шынквасомъ, *) але йдучы выгономъ заздривъ його, якъ сновыгався у лысимъ футри коло його закопу,—и сниговійныця йому байдуже!—и махаючы рукою, дававъ наказы нанятымъ уже робитныкамъ. Ніяке слово негодно росказаты, якъ прыкро стало Васылеви на серци, колы побачывъ Шмила на своимъ батькивськимъ поли, та ще й погадавъ соби, що черезъ те поле винъ учора такъ покрывдывъ своего сына. Затрепетало старе, зболиле серце, мывоволи навернулыся на гадку Иванови слова: „Тату, най вамъ Богъ того не тямьтъ, що вы робыте!“

*) Шынквасъ—стойка, прылавокъ.

Сумне жыття пішло теперъ у Васыля. Иванъ не вертавъ и нікому було доглянуты старого, зробыты сякый-такый ладъ дома, потишыты, порадыты, розговорыты. А зимови денькы понури, зимови вечори й до свиткы довженни, якъ море... Коршма тилькы тягла його до себе, бо тутъ бодай хочъ зъ якимъ рипнымъ побалакае, а ни, то въ горилци бодай на часынку втопыты свою тяжку, невсыпушы грызоту. Мучила його дуже гадка про Ивана. Що зъ нимъ сталося? Чы втопывся, чы якъ инакше соби смерть заполявъ, шо не вертаецься?... Але Васыль вирывъ и бувъ майже певный, шо Иванъ надто твердый, надто розумный, шобы заразы смерть соби робыты. Значыть, ставъ лесь на службу. „Ну,—погадавъ соби Васыль, домиркувавшысь до того,—най соби трохи побуде на чужыхъ людяхъ. Прыпре його беда добре—вернеться якъ непышний“. И заспокоеный тымъ, Васыль навить не допытувався за сына. Горилка, де дали, все бильше морочыла його пам'ять, все ридше винъ мигъ розумно думаты, а звычайно сыдивъ у коршми та блукавъ по селу, мовъ сновыда, бродячы та падаючы по глыбокимъ снигу.

Шмило вмивъ його прытягаты до себе, видколы сына не було дома. Хытрый жыдъ бачывъ, шо у Васыля газдивство вельке, хочъ занедбане, и прыпадавъ коло нього, радывъ, потишавъ, жывывъ, и поволи-поволи выссавъ изъ нього все, шо далося выссаты. Васыль скоро розпустывъ гроши, шо йому Шмило давъ за продану частку, попродавъ худобу и збижжя, самъ навить не знаючы, шо таке робыты. Шмило торгувався

зъ нимъ пры людяхъ, пысавъ и пидпысувавъ контракты, бо все боявся, шо ось-ось Иванъ вёрнеться й не то. шо не дасть батькови дали тратыты, а й продане задумае видибраты. Шмило правда й те знавъ, шо Иванъ не за далеки горы видбигъ, але перележавшы у одного газды въ Попеляхъ тяжку слабисть, нанявся такы у нього на службу, враженный до жывого тымъ, шо батько ани разу навить не навидався до нього у недужи, ани сливця йому не переказавъ, шо въ вертався або шо...

— Видреклъся мене, ну, то якъ соби хочуть! Най соби тамъ газдують, якъ хотять, а я й тутъ пожню, побачу.—Мынула зима. Васылева хата стояла пусткою, бо самъ Васыль бильше перебувавъ у Шмила, тамъ и днюючы й ночуючы. За те у Шмила було людно и весело, чы то въ недилі, чы й у будни дни. Немало вже було борыславськихъ газдивъ, шо зійшли на таке, якъ и Васыль, ба й таки лучалься, особлыво, хто бувъ бездитный, шо не малы вже поля, кримъ якого-тамъ городця та того, на чимъ хата стояла. Не зважаючы на гамиръ, сумъ якыйсь налигъ на весь Борыславъ тои весны. По поляхъ ридко-ридко де выднылися плугы та бороны, за те, мовъ мурашки чорни, снувалася жылова, стырчали корбы, купы хворосту на коши, млынкы, рыскалы та оскарбы. И помижъ хатамы гамиръ не вгававъ. Тутъ трачи рижуть тертыцы на высокій кобыльныци, тамъ тесли цюпають, мовъ жовны, обтисуючы та рижучы дерево—се будують новый магазынъ, шырочезный, низкий будынокъ на складъ кыпачкы. Тамъ зновъ бондари пидъ голымъ небомъ стружуть клепкы на бочки. Всюды рухъ, гамиръ, крыкы, гаркитъ пылкы, стукання со-

кырть, але се не та жива, свижа рухливисть сельского, весняного жыття, се зловистни голоса, передвистныкы нового жыття, тяжкого, брудного, нерадисного жыття, на яке зь сього часу засуджэный бидный Борыславъ. И Шмило розпочавъ теперъ копаты „на великый каминь“. Ше зимою винъ нанявъ робитныкы и взявся бувъ до свижо закупленого Васылевого закопу. Догады Иванови справдылыся шо до волоска. Прокопавшы два сяжни, Шмило натрапывъ на нафтове джерело, шо протягомъ тыждня дало бильше якъ 120 рынськыхъ чыстого зыску. Але зь весною Шмило почавъ на закупленій частци копаты тры нови ямы, а покы шо, крутився й запопадавъ коло Васыля, не даючи йому й на хвлю протверезытыся, ни пропам'ятатыся; бачъ, хытрый жыдъ хотивъ выдуриты у нього решту поля. Тай правду сказаты, була пора якъ разъ до того. Васыль все дужче пидупадавъ: грызота й горилка пидуковала швыдко його розумъ и здоровля.

Хто ше знае, шо було бъ сталося, якъ бы бидолаха Васыль бувъ найшовъ мижъ людмы шыру пораду, теплы, прывитни й зычлыви серця. Але такъ не сталося,—не тому, щобъ Васыль упередъ не мавъ багато прыятелывъ, и не тому, щобъ се были прыатели зрадылывы або невирни. Ни, нашъ селянынъ ше не знае, а бодай тоди Борыславци ше не знали, шо то значыть покынуты сусида въ биди. Але зь тою самою шыристю, зь якою ратувалы сусида въ прыгоди, вирылы воны, неборакаы, въ усе те, шо говорено имъ въ церкви зь казалныци, тай то не такъ саме казання про чуда та догмы, а бильше въ те, шо говорылося по казанню. Такои прыватной бесиды до громадянъ звы-

чайно кожний панотець не залышае, чуючы конечну потребу, окримъ ричей „божественныхъ“, згадаты и про близьки усимъ земни справы. Отже жъ то въ такихъ бесидахъ панотець не промынувъ ни одной недили, щобъ выразно не натякнуты про Васыля, про його гришне и безбожне жыття, про пекло, шо його жде по смерты, про встыдъ, якый робыть усій громады той газда, шо недавно ше чыслывся до найпоряднишыхъ. Легко змиркуваты, якъ прыкро було бидному Васылеви слухаты такихъ бесидъ, знаючы, шо очы всихъ у церкви звернени на нього, шо шепты, яки залитають зь бабынця, йдутъ ни про кого, якъ про нього. Дали-дали, колы панотець не кыдавъ своихъ натяканъ, Васыль переставъ зовсимъ ходыты до церкви, щобъ не слухаты кожнисинького разу ганьбы на себе. Тоди пишлы ше гириши бесиды, а на остатокъ дйшло до того, шо панотець явно назвавъ Васыля „плямою на циле село“ и заказавъ вирнымъ парафьянамъ зблыжатыся до того непоправного гришныка.

А бидный Васыль не разъ, сыдячы у Шмила въ кутку, несмило поглядавъ на своихъ сусидывъ, шо пылы й розмовлялы за столомъ, а до нього й не оберталыся. Винъ бачывъ, шо вси поглядають на нього косо и бокують видъ нього, мовъ видъ заповитреного, а хоча хто й заговорыть, то якосъ холодно, сквапно, безъ той шыросты та теплоты, шо нымы видзначується розмова добрыхъ знайомыхъ, колы зустринуться за чаркою. Васыль стававъ, де дали, то бильшымъ видлюдкомъ, просыджувавъ цылымы днямы безъ слова у коршми й не мигъ николы зибратыся зь гадкамы, котри въ нелади и въ якйсь сирій виддали шы-

балыся по його голови. Поволи-поволи й на лице його осидавъ той сумный, неважливый выразъ, що видзначае всихъ идиотивъ, у якихъ помалу щезае все людське, а лышаються чисто звирячи, вегетативни инстинкты.

XIII.

Вечирь. Маева, ясна ничь, мовъ легке покрывало пахошивъ, свижосты, теплои пары та холодной росы, налягае на землю. У Шмиловій коршми блымае дви нафтивкы, освичуючы блдымъ проминнямъ цилу громаду людей. Деяки въ обдертыхъ, заропленихъ сорочкахъ, зъ такымы жъ лыцямы, йидять хлибъ, держачы його въ такыхъ замашенихъ та неохайныхъ рукахъ, ажъ гыдко на ныхъ дывытыся. Се рипныкы, шо цилый день копалы та выдобувалы зъ ямъ кыпачку. Вони позабиралы теперъ тыждневу заплату, и кожый гадае соби на думци: „Ехъ, дамъ соби ныни духа! Досыть увесъ тыждень грызъ хлибъ та воду хлелтавъ!“ Але покы шо, уси сыдять ще тыхо, казалы соби даты хлиба, м'яса та пыва и йидять швыдко, хапаючысь, неначе за одынь разъ хотять надолужыты за весь тыждень.

Кругъ головного стола засила друга громада людей. Вони выглядають далеко показнише и поряднише, розмовляють поважно, сміються голосно, поводяться, мовъ у себе дома. Се борыславськи громадяне, шо прыйшлы до Шмила покрипытыся та побалакаты. Не одынь въ души ажъ потерпае, нагадуючы, якый то тамъ жинка почне йому парастасъ вычтываты за те, шо останній крейцаръ пускае марно, а диты въ хаги

йисты пышаты, бо жъ то теперъ передновынокъ! Во-рушатыся бидоласы мурашкы за плечыма, та годи: про людське око треба й розмовляты весело, и сміятыся, й жартуваты!

А тамъ за шынквасомъ сыдять довженный, рудо-бородый Шмило. Винъ саме вернувся зъ ванькира видъ вечери въ камызельци зъ торокамы та въ сабашковій шапци. Винъ не може спокійно всыдиты на лавци пидъ стиною и мовъ злодій раз-у-разъ поводитъ очыма кругомъ. Черезъ борыславськихъ громадянъ винъ швыдко перемыгнувъ: се „капцаны“, видъ ныхъ багато не вторгуешъ. Довше и раднише поглядавъ у той куть, де сыдили рипныкы, дойидаючы вечерю. Мижъ нымы почалы вже кружляты чаркы, розмова ставала голосниша, реготы частиши, а жарты раз-у-разъ грубши. Се звычайна прыгравка до самого „танцю“. Шмило знае добре, шо небавомъ кровь молода розиграеться пидъ тымы латанымы, замашенымы сорочкамы, а тоди все зъ дороги! чортъ беры гроши, чортъ беры здоровля, чортъ беры спання! Жыты, ужываты свита, докы служатъ лита!... Шмило знае, шо воно й ныни до того прыйде, бо безъ того жъ не обходытыся ни одна субота, и винъ зъ радости засукуе руки.

Але ось його очи надыбалы Васыля, шо сыдивъ коло грубы на лавци скулений, мовъ бы выжыдавъ якогось важкого удару, шо от-отъ спаде згоры на його плечи. Винъ дывывся въ одынь чорный сукъ на помости й поволи смоктавъ люльку на короткимъ цыбуси.

— Васылю, Васылю! А ходить-но сюды!—заклыкавъ Шмило.

Василь, почувшы жывивъ голосъ, уставъ поволи й пидійшовъ до шинквасу.

— Ну, чого вы такъ сыдите, чому не кажете соби шо дати? Вып'єте порцію?

— Тта!—видказавъ Василь, здвгнувши плечыма. Жыдъ налявъ порцію горилкы, й винъ выпивъ духомъ.

— Ну, ходите сюды, сидайте коло мене... чого будете самы сыдиты? Може ще поршійку?

И не ждучы видповиди, Шмило налявъ и подавъ Василеви, а потому ще килька разъ, докы Шмило не бувъ переконаный, шо теперь можна зъ Василемъ почынати и про „гешэфтъ“.

— Слушайте, Василь, щось я вамъ хотивъ казаты,—зачавъ жыдъ пивголосомъ, шо губывся въ загальнымъ гамори.

Василь сперъ голову на ликоть и нимо почавъ вдвлюватися въ порожню порцію. Шмило наповнивъ ии, а Василь, мовъ бездушна машина пиднись до усть.

— Выдите, я вамъ хотивъ казаты шо... хто знае, якъ шо й куды, а може бъ для васъ було липше, якъ бы вы продали мени половину свого грунту. До чого вамъ його теперь, колы не маєте зъ кымъ його обробляты? А я вамъ гроши дамъ—стильки, шо будете малы, покы вику вашого. Ну шо, будемъ могорычъ пыты?

Шмило за тымъ словомъ узявъ Васыля за плече й потелепавъ нымъ добре, немовъ хотивъ збудыты його зъ проеоння. И справи Богъ знае, чы Василь чувъ Шмилови слова; тилькы слово—грунтъ вразыло його прытуплену память и збудыло въ нимъ якусь темну,

непевну й неозначену тривогу. Винъ позырнувъ на жыда, немовъ бы першый разъ його бачывъ, и захытавыи головою, проговорывъ:

— Ни, ни! Того не буде! Не хочу, чуешъ? не хочу!

Такъ не разъ, буває, дытина мала упреться, сама не знае чому: не хочу того, тай не хочу! а чому не хоче и чого не хоче—и пытаты дарма.

— Ну, якъ соби схочете, я васъ не сылюю! Про мене, най вамъ пустокою лежыть, а шо мени до того?—видговорюываясь хытрый Шмило, нальваючи Василеви ще одну чарку. Въ його голови вже зробывся другый плянь, безпечиный и певниый. Але саме тоди, колы ладывся ще щось заговорыты до Васыля, пиднявся за тымъ столомъ, де сыдили рипныкы, такый галасъ та гвалтъ, шо жыдъ мовъ на спружнынахъ пидскочывъ и побигъ гамуваты крыкъ.

— Шо тутъ таке? Шо тутъ таке?—розлягався його пыскльвий голосъ середъ загального гомону. Рипныкамъ уже зачынало „пидступаты до головы“. Вони повставалы зъ лавокъ, почалы розмахуваты рукамы та говорыты голосно; жарты выклькувалы спиркы и власне от-отъ доходыло до бійкы, колы Шмило вмишався, розбороняючи на пивъ п'яныхъ парубкывъ.

— Ну, шо вы робыте? Дайте спокой, чы не можете забавлятыся спокойно, якъ Богъ прыказавъ? На шо вамъ бытыся та волосатыся?

— А ты, жывивська мордо, чого межы насъ пхаешся?—гукнуло йому килька грубыхъ голосивъ. Шмило зачавъ говорыты дали, а ти гудиты ще дужче, дали й пястукы загрымалы объ стиль, ба й пляшкы задзеленькотылы объ пидлогу. Гамиръ счынився несказанный,

Шмило нибы крычавъ и репетувавъ, що се „розбій“, але на думци сміявся й тишывся зъ того, знаючы, що теперь выдере видъ п'яныхъ усе, що маюць.

А Васыль пидъ часъ того галасу та гуркоту сперся на брудный стиль головою й заснувъ твердо, мовъ дытына.

XIV.

Поволи, одностайно волоклься дни въ Борыслави. Спокійный ладъ селянського жыття замутився. Груканья, стукоты, крыкы, свары та спивы не вгавалы якъ день, такъ ничъ. Поля не зеленилы шырокнымы ланамы, якъ упередъ, хвылюючы та шелестячы видъ тепло-го витру. А на мисце свижою, пахучою зелени повставало шо разу бильше горбкивъ сирои глыны, пидъ котрымы въ темній, задушній глыбни за кварту горилкы працювалы цилымы днямы парубкы та чоловикы, обмашчени та заталапани, працювалы гирко, выдобуваючы незличени скарбы своимъ гнобытелямъ.

Мынуло лито, мынулы жныва, та не багато обжыночныхъ писень розлягалося по Борыслави. За горбамы въ Тустановычахъ, Попеляхъ та другихъ сусиднихъ селахъ стояло по полю полукипкивъ, шо зирокъ на неби, а на борыславськихъ часткахъ лышь де-не-де кладенычкы видніються. Вже другый рикъ—кара видъ Господа, тай годи!

Васылеве поле засивавъ Шмило, бо Васыль ни до чого й не брався. Але хытрый шынкарь доглядавъ його, мовъ дытыну, пантрувавъ, годувавъ, а найбильше поивъ та пыльно зважавъ, щобъ Васыль якъ можна мен-

ше выходывъ у село. Та й Васыль, правду сказаты, не дуже квапывся, бо до кого жъ мавъ удатыся? Въ сели уси його цуралыся, хочъ багато було ничымъ не липшихъ видъ нього.

Десь коло Покровы се діялось. Васыль сядивъ у корчми, пидъ грубою, чогось засумованый. Правда, його лыце не выявляло ніякого смутку, бо воно взагали ничого не выявляло; але його уста говорылы мовъ кризь сонъ: „Мыхайлыку мій, сыночку любый, де ты? Чому ты до мене не навидаешся? Ады, мене тутъ кривдять, выганяють изъ хаты, ганблять, а я жъ такы газда, багачъ на все село! Выдышь, сыночку, выдышь!“

Страшно дывытыся на чоловика, у якого разомъ изъ занепадомъ организму пишылы въ розладъ уси духови сылы. Страшно слухаты, якъ такой нещасливый въ якимъ небудь зворушенню несвидомо вымовляе свои вражиння словами, зъ котрыхъ самъ не може соби златы справы, а котри все жъ такы не шо инше, якъ видголоскы всихъ найсыльнишихъ вражинъ його попереднього жыття, шо якый-будь слидъ лышылы въ його пам'яти. Слова ллються зъ усть, але по очахъ такого чоловика видно, шо його духъ, його увага захоплена зовсимъ чымъ другимъ, непевнымъ, невловымымъ. И мыволи насунеться гадка, шо се говорыть не той чоловикъ, шо передъ нами, а шо се зъ нього говорыть шось друге, чуже, незнане доси, якась друга душа.

Але Васылеви слова малы звязкы зъ дійснымъ жыттямъ. Видъ якогось часу Шмило, выдымо осягнувшы свій плянь, замитно охолоднивъ до нього, почавъ обходытыся зъ нимъ, якъ изъ слугою, дали-дали якъ зъ

непотрибомъ, що дарма въ хати валяється. Василь-би-долаха довго не запримичавъ ничего. Для нього все було добре, колы тилькы була йому порція-друга горилкы та лавка пидъ грубою для ночлигу. Але жьдъ, певный своєї здобычи, не гадавъ дали пыльнуваты й доглядаты Васыля й постановывъ соби якъ найшвидче позбутыся його зъ хаты. Ось ныни рано, колы Василь уставъ и не кажучы й слова, якъ се робывъ звычайно, пидійшовъ до шынквасу та протягнувъ руку, Шмило показавъ йому дулю. Але Василь выдыввся на нього, мовъ дытына, що ще не розуміє, якъ до неи що заговорыты, и рука стрымила й дали надъ шынквасомъ.

— Ну, чого хочешъ, піякъ?—гаркнувъ шынкаръ, одвертаючысь до стины.

— А, горилкы!—сказавъ Василь, кываючы рукою.

— Не дамъ! Иды соби до чорта! Досыть мени дармойида держаты!

— Ну, давай, давай!—договорювавъ Василь, не слушаючы, що йому говорено.

— Чы ты соби ни пидешъ видъ мене, ты псявира, піякъ якыйсь! Я не маю горилкы дурно! Заплаты мени за все, що пройивъ у мене та пропывъ! Давай гроши!

Васыль широко вытрищывъ очи на жьда и стоявъ ни въ дви, ни въ тры. Шмилови не стало терпцю: винъ выхопывся з за шынквасу и що сылы пхнувъ Васыля до грубы. Ударывся сердешный Васыльще ликтемъ объ стинку й безъ сылы сивъ на лавци, понурывшы голову. И наразъ, колы жьдъ воркотивъ пидъ носомъ на нього усяки наругы та погрозы, винъ промовывъ наведени слова до Михайлыка. Його голось

тремтячий розлигся въ порожній, шырокій коршми, мовъ голось мерця, а сами слова були такъ несподивани, що ажъ Шмилови мурашкы по-за плечыма заходылы.

— Nü wues? Schojn meszügge gewein?—прошепотивъ винъ самъ до себе.

Въ тій хвыли видчынылыся двери й на порози ставъ гарно одягнений стрункый парубокъ зъ кошыкомъ за плечыма.

— Дай Боже доб...—зачавъ винъ, здіймаючы капелюха та оглядяючысь кругомъ,—але урвавъ на пивъ слови, побачывшы Васыля на лавци. Винъ встрымывъ очи въ його помарниле, набрескле лице, стеживъ непевни, мымовильни рухы його рукъ и головы и стоявъ довгу хвылю, немовъ сылувався въ тій страшній руини чоловіка розпизнаты недавнього ще Васыля Пивторака.

А Шмило й соби жъ влипывъ котячий хытрый поглядъ въ парубка. Зразу на його лыци намалювався якыйсь неспокой, але заразы же його зеленковати очи запалалы утихою. Винъ пизнавъ Ивана й догадався, що той, выслужывшы тры чверти року, прійшовъ назадъ до тата, щобъ його ратуваты, та заразомъ бувъ певный, що Иванъ прійшовъ уже за-пизно.

XV.

Иванъ повивъ батька мовчки до старои, запустилои хаты. Господы, що діялося въ души у бидолашного парубка, колы побачывъ усе газдивство занедбане, запущене, зруйноване, колы побачывъ, що тутъ, де недавно ще плыло тыхе, спокійне, достатне жыття, теперъ ни волосынкы худобы, ни стеблынкы збижжя,—

що все прыпало порохомъ, прыросло осетомъ та кропивою!... Винъ ажъ за голову взявся, оглядаючи руины своеи батькившыны, але татови не говорывъ уже ничего. Василь за той часъ сядивъ на своимъ давнимъ мисци на прыпичку, хочъ миждъ челюстьми не горивъ огонь, а по хати провивавъ той прыкрый, шо до кости пробирае, холодъ, якимъ одгонять усяка пустка.

Вечерило. Сонце закотылося за тяжки, сири хма-ры; видъ заходу потягнувъ холодный витерь; збиралося на негоду; цила хмара густого, удушлывого нафтового сопуху лягла на Борыславъ, немовъ убозство й недоля прыдавылы його своимы шырокымы грудымы. Иванъ, оглянувшы обійстя, посумувавшы та подумавшы, шо діяти, пишовъ до Кырныцького кулыты хлиба й теплои ковбасы на вечерю для себе й тата. Вернувшыся зъ закупленою стравою, заставъ Васыля на тимъ самимъ мисци, де бувъ лышывъ його; винъ сядивъ и тремтивъ одъ холоду. Иванъ затопывъ у печи й поставывъ передъ татомъ хлибъ та ковбасу.

— Перекусить, татуню, вы ныни выголоднылись не абы-якъ.

Василь сягнувъ по хлибъ та ковбасу, та якосъ такъ незручно, мовъ не-своимы рукамы. Видризавъ крайчыкъ и довго державъ його у тремтячій руци, все скоса поглядаючи на сына.

— Що вамъ, татуню? Чому не йисте?—спытавъ Иванъ, дойдаючи свою частку.

Василь ничего не видказавъ, оглянувся якосъ чудно по хати, зазырнувъ пидъ лаву, пиднисть крайчыкъ до рота и зновъ зъ боку поглыпнувъ на сына, крадькома, несмилыво, неначе хотивъ шо йому сказаты, та й

самъ того стыдався. Иванъ зъ властьюю всимъ биднымъ догадлывисто покмитывъ заразы, чого татови бракуе. Його лыце посумнило, и мовъ чоловикъ, шо бере на себе якыйсь великый тягаръ, винъ уставъ, не кажучы й слова, и почавъ збиратыся до видходу.

— Ни, ни... не йды, не треба... не буду вже, бигмене буду!—пролепетавъ Василь, и соби жъ догадавшыся, шо сынъ задумавъ, але Иванъ бувъ уже въ синяхъ, а за хвилью рыпнувъ двермы и выйшовъ на улыцю.

— Ну, отъ мени й щастя!—гадавъ соби Иванъ, идучы улыцею до шынку. Гадавъ, застану тата пры роботы, дома, на господарствы, здорового, якъ Богъ прыказавъ, а воно отъ шо выйшло! И шо зъ нымъ теперь робыты? Якъ його доглядаты, якъ пантруваты? Вже выдно, шо видъ трунку такъ легко не выдвыкне, колы безъ тои парухы й кусныкъ хлиба йому въ горло не йде!... А тутъ ще й господарство прахомъ пропало, хочъ розщыбныся на голотечи! И шо тутъ на свити робытонькы?...

Иванъ зовсимъ справедливо гадкувавъ, шо ниякъ татови такъ шывидко выдвыкнуты видъ горилкы. Його старый, грызотою надломаный организмъ, перепаленый надмирнымъ ужываннямъ алькоголю, тымъ тилькы й держався, шо поганый трунокъ додававъ йому сылы. Васылеси довелося бъ пропасти, якъ бы хто раптомъ схотивъ выдзычайты його видъ смертельного, палющого трунку.

Шывидко вернувся Иванъ зъ квартою горилкы й засивъ знову зъ татомъ кинчаты перервану вечерю. Писля двохъ чарокъ оживылося трохы Васылеве лыце, у очахъ заблыскотили слабенькы искоркы, але роз-

мова якось не йшла, тай йисты Васыль йивъ дуже мало, якъ не налягавъ на його Иванъ.

— Ну, татуню, що жъ мы теперъ будемо пороблять? Якъ тутъ соби свита зайты?—почавъ Иванъ, поприбиравшы останки вечери та поставившы пляшку зъ горилкою у кутъ на полицю. Васыль за той часъ усе ще сидивъ на прыпичку й выдымо сылувався не глядиты на пляшку, видвертався, зитхавъ и не знавъ, де подиты свои руки. А колы Иванъ взявъ йи зъ прыпичка, винъ лышь разъ крадькома поглянувъ на полицю, де була схована горилка, и зновъ боязко видвернувся. Иванъ не завважавъ того. Його мучылы гадкы про те, якъ поправыты газдивство.

— Та отъ, адить, моя заслуженына невеличка, усього 30 рынськихъ, ну, але на першый разъ, то й те до чогось здасться. Ну, а черезъ зиму треба буде тутъ такы статы де на роботу.

— Та такъ, сынку, такъ,—сказавъ Васыль.

Довго ще розговорювавъ Иванъ, сылкуючысь не дотыкатыся й однимъ словомъ того, що батько звивъ господарство ни на що, а Васыль усе прытакувавъ, часомъ дримавъ, а часомъ поглядавъ крадькома до-горы, на стелю, а тамъ на полицю, де стояла въ кути пляшка зъ горилкою.

— Та що, може бъ мы вже спаты пишылы?—сказавъ напоследокъ Иванъ, бо побачывъ, що видъ тата годи добытыся живого слова.

— Та такъ, такъ, ходимо спаты,—пидхонывъ живо Васыль,—ты змучывся, небоже, правда?

Иванъ, не видповидаючи ничего, почавъ вечерню

молытву, разомъ и роздягаючыся та вышукуючы усяке курмання на постиль для батька.

Иванъ довго не мигъ спаты, чы тому, що лежавъ на голимъ запичку, лышь одною сирачыною вкрытый, чы тому, що по хати продувало ризкымъ холодомъ, чы може й спаты йому не давала тяжка грызота, що мучыла його невидступно весь нынишній день, видколы побачывъ батька й батькившыну въ такимъ нужденнымъ стани. Бидный парубокъ и не догадувався, що станъ той далекко-далекко гиришый, якъ се йому на першый поглядъ выдалося! Васыль лежавъ спокійно, бачылося, спавъ. Ажъ десь коло пивночи, колы на Ивана почала находыты перша дримота, пробуркавъ його якыйсь незвычайный шелестъ на батьковій постели. Дримота пропала зразу. Иванъ скульвся, заперъ духъ у соби й настороживъ уха, що сылы. Осъ винъ чуетъ шаркотання, наче хто ступае по хати босымы ногами, дали глухий стукиты, мовъ хтось мацае по стинахъ та прылавкахъ. Зъ першого разу прыйшылы Иванови на гадку глухи висты про небижку маму, нибы то вона ночамы ходыты по хати, й волосся звелось йому вгору на голови видъ забобонного, мимовильного переляку. Але отъ чуетъ—дренькнула мыска на полици, лава задуднила видъ тяжкого ступання, и Иванъ, выгрищывшы що сылы очи у питъму, побачывъ темну, невыразну постать батькову, що стояла на лави й одною рукою прыдержувалась за горишню полицю, а другою выдымо мацала по закамаркахъ. „Що се таке? Чого винъ поночи тамъ шукае?“—була перша його гадка, але по хвыли якесь булькання нарозумыло його й посвидчыло ясно, чого шукавъ старый Васыль. Гнивъ та

огыда опанувалы Ивана зразу. „Старый пїячыще!“ воркнувъ винь самъ до себе, але заразь же почувъ глыбокий, сердечный жалъ до батька, що не зъ власной жъ воли такимъ ставъ и що може въ тимъ и його, Ивановои, выны не мало. Бо на що жъ винь покынувъ батька въ такой часъ, колы той, згрызеный, надломанный та лыхомъ прыбытый, не мигъ не прогниватыся за такой його вчынокъ и таки слова? Чому не змовчавъ, не простывъ татови хвылю забуття? „И шо зънымъ теперь робыты? На кого лыпыты, якъ прыдется мени йты цылымы днямы на роботу? Охъ, Господы небесный, за шо ты мене такъ тяженько карашь?“ Таки гадкы сунулыся, мовъ тяжкы хмары осини, черезъ Иванову голову. А пляшка довго-довго булькала, покы въ кинци, выдко, не спорожнылася до дна; Василь непевною рукою положывъ їи на польцю, а самъ, знову стыха мацаючи та ступаючи по хати, поллизъ на постиль, зъ тяжкымъ, глыбокымъ, зитханнямъ упавъ на неи и въ одній хвыли заснувъ, мовъ забытый. Такъ переспавъ цилу ничъ, и не поворухнувшыся, тилькы зъ його грудей чутно було часъ видъ часу зловистый дыхавычный хрыпъ, який наши селяне означують сумно-гуморыстычнымъ выразомъ: „Хрыстось у грудяхъ грає“.

XVI.

Годи оповисты, якъ прыкро й соромно було другого дня рано Иванови зустричатыся поглядомъ зъ батькомъ. И Василь, прокынувшыся, выдно дуже встыдався своєї вчорашной слабосты, а колы сынъ пер-

шый поглянувъ на нього, скилькы мигъ спокійнымъ поглядомъ, йому выдалося, шо се гнивъ и погроза, и билодашный батько почавъ тремтиты всымъ тиломъ, мовъ мала дытына передъ прутомъ, и ледви чутно пролепетавъ:

— Иваночку, то останній.. не буду бильше, бигме ни..

Але ледви Иванъ встыгъ якъ небудь оговтатыся та дещо въ хати попрыбираты, ажъ тутъ прыбигае до хаты паламарь, чоловикъ низенький, сухой, съ посьвилымъ волоссямъ надъ вылыцямы, але на свій викъ дуже живый и рухливый.

— Слава Исусу!

— Слава на выкы,—видказавъ Иванъ.

— Иване, Иване,—задриботавъ старый,—отъ добре, сыну, шо въ хати тебе заставъ, а то бижу тай гадаю соби: ану жъ но, винъ вже пишовъ куды! А воно ни! Добре, сынку, шо тебе бачу: мене егомость прыслалы, цобъ якъ стій йшовъ до ныхъ, щось тоби мають каты.

— Мени?

— Ага, ага! Тай отъ кума Васыля просылы. Куме Васылю, зберитыся, чогось васъ егомость просяты. Учора, якъ дизналыся, шо Иванъ вернувся, тай кажуть: ну, добре, треба буде зъ нимъ поговорыты. Ходить, та пшвыденько!

Говорачы ти слова прудко, мовъ горохъ розсыпачы, паламарь вертився и скакавъ по хати то до Ивана, то до Васыля, розмахуючы лисковымъ костуромъ мовъ гасыльникомъ. Иванъ не мало зачудувався, чуючы несподиванный заклыкъ. „Шо винъ мени мае сказаты? Може зновъ яку таку раду, якъ торикъ?“ подумалося

йому. А Василь сидивъ, не говорячи й слова, та по-кывувавъ головою, мовъ сонний, але його помарниле, нужденне й зостариле лице не виявляло ни цікавосты, ни зачудовання, ни взагали якогось почування.

— Ну, шо, тату,—сказавъ Иванъ по видходи паламаря,—треба бь намъ такы питы до ксьондза; хто знае, шо йому тамъ такого треба.

— Ая, сынку, ая,—сказавъ Василь, не рушаючи зъ мисця.

Якось натягъ Иванъ на нього кожухъ, загорнувъ на себе гуню*) и вдвохъ пишли по болоти пился вчорашнього дощу.

Борыславський пан-отець бувъ чоловікъ середнього вику, середнього росту и взагали середня звычайна людина, якыхъ багато зустріты можна. Лице його не виявляло ни одной ризкой, типичной рысы, вдача—ни одной выразной, смилои прызнакы, ни одной сильной прыстрасты. Таки люде у насъ лучаються дуже часто въ такъ званій освиченій верстви нашого народу. Ихъ холодна, спокійна кровь никола, або ридко колы бунтується протывъ ихъ розуму, то жь и розумъ ихъ, не маючи сильного протывника, звычайно не сягае по-за межы шоденного, спокійного жыття, а сягнувшы по-за нихъ, чуе себе зовсимъ не дома. Такымъ людямъ легко стати чеснымы й поряднымъ людьми въ звычайнымъ, буденнымъ значинню, а будь вони якымы тамъ небудь начальныкамы, пастырямы, проводырямы, ихъ пидвладни буюать зъ нихъ задоволенн тай по всьому. И боры-

*) Гуня—свытка.

славський панотець бувъ чесный чоловікъ, щиро бажавъ добра своимъ громадянамъ, але за хатнымы справами, за одностайнымъ рухомъ шоденного жыття никола йому було й подуматы, чы можна досягты того добра и якъ се зробыты. Винъ обмежывся на тимъ, шо прыпысувавъ ритуаль, чому його вивчено въ семинарії, себто на моралистычныхъ проповиляхъ, и по-за абстрактну моральну науку винъ не выступавъ. Грихомъ було бь сказаты, шобъ колы-небудь його слова булы спеціально нацилени на певну особу, шобъ його вчынкы выявлялы колы бажання несправедливого зыску, злысть, або шось инше таке. Якъ колы лучалося, шо винъ вымагавъ у якого багатшого выщу, якъ звычайно, цину за яку-тамъ „божу потребу“, то выходило се бильше зъ засады: „маешъ багато—багато й давай“, а не зъ якои тамъ зажерлывосты та здырства.

Але видъ якогось часу пан-отець побачывъ, шо парафіяне бидніють, шо жыдивъ наплывае въ село, де дали, то бильше, и шо черезъ те навить його здобуткы значно поменшылыся. Ось винъ почавъ бильше уважаты на громаду, кыкавъ не разъ сього або того до себе вильнымъ часомъ, чого давнише никола не бувало, и навчавъ, розуміється, не зъ практычного, а все бильше зъ морального, церковного погляду. Така наука ждала ныни Василя та Ивана.

Тремтячий, зляканны ставъ Василь передъ пан-отцемъ, мовъ сильське хлоп'я, шо першый разъ прыйшовшы до школы, побачыть вусатого професора зъ тростыновою палычкою въ руци. Його хытки и непевни думкы до рещты переплуталыся, капсюхъ выпавъ зъ рукъ и упавъ на пидлогу, а винъ довго поглядавъ на

нього, схылывся, почавъ хапаты рукою, будимъ хотивъ пидняты, але саме тоди заговорывъ пан-отець, и Васыль мимо воли обернувъ на нього очи й довго стоявъ схылений та хапавъ рукою по пидлози, не можучы ухопыты выпущеного капелюха.

Панотець зъ першого разу заговорывъ до Ивана. Не знаты чому, але спершу винъ удавъ, що не помитивъ Васыля: може хотивъ ще бильше упокорыты и привстыдаты „непоправного гришныка“, даючы передъ молодому передъ старымъ, сынови передъ батькомъ.

— Ну, що тамъ, Иване? Ты вже выслужывъ?—спытавъ винъ, оглянувши поважно парубка видъ нигъ до головы.

Иванови самому було не меншъ прыкро, якъ и батькови; винъ уклонывся ще разъ и видступывъ крокомъ назадъ, щобъ панотець зважывъ на Васыля.

— Та выслужывъ, прошу ласкы егомостевой. А отъ ныни рано паламарь приходывъ та казавъ, що егомость мають щось зъ татомъ поговорыты; а вони щось трохы на ноги невдужають, такъ и я вже зъ ными сюды прыйшовъ.

— А, правда, и вы тутъ, Васылю!—скрыкнувъ панотець, нобы то ажъ теперъ побачывшы старого та чудуючысь.—А якже, а якже... давно мы вже бачылыся, правда? Щось вы на насъ дуже загнивалыся! А, а! ни до церкви не ласкави загостыты, ни де! Ну, выдко, прогнывылы мы васъ!... А може й те правда, що кажуть: у церкви ничего не дають, а у Шмила, то можна бодай за гарнець жыта порцію горилкы дистаты! Га, и то може буты!...

Васыль стоявъ и теперъ, якъ перше, вытрищывъ

мутни очи на панотця й дарма сылувався надыбаты на пидлози свій капелюхъ. Тупый и безтямный выразъ його лыця свидчывъ, що винъ не порозумивъ зовсимъ, чого хоче видъ нього панотець.

— Ну, що, Васылю, розкажыте, якъ вамъ жылося, поводылося за ти часы?—говорывъ дали панотець глумлывымъ тономъ, але побачывшы, що Васыль и не збирається видповидаты, видвернувся швыдко видъ нього й зновъ заговорывъ до Ивана:

— Ага, ага, я й забудъ спытаты тебе, якъ тамъ у васъ, що? господарство въ порядку, чы ни? Бо то, знаешъ, мени вже й вийтъ говорывъ, и други люде, що якъ тебе не було, то щось тамъ Шмило дуже газдувавъ: усе, що мигъ захопыты, носывъ изъ обійстя. .

Иванъ на такый несподиваный зворотъ розмовы не знавъ, що й казаты. Панотець торкнувся найтяжчого пытання, и Иванъ довго вагувався, чы говорыты панотцеви по правди, чы ни? Дали погадавъ соби: що жъ робыты, ховатыся тутъ ни зъ чымъ, колы бида за плечыма, и ще до того тато въ такимъ стани, що ни ихъ самыхъ у хати лышаты, ни до ниякой роботы заставляты. Имъ теперъ найлипшый бувъ бы супокій та доглядъ добрый, а я видкы на те стягнуся... Отъ може бъ егомость. .

Дывна гадка блыснула Иванови въ голове. Винъ попросывъ панотця, щобъ дозволявъ татови систы, а самъ пишовъ зъ нымъ до другои свитлыци. Тутъ розповивъ панотцеви про свою грызоту, про спустошене газдивство та батькивъ несчастлыый недугъ, що пожерьъ уси його сылы. Оповившы, Иванъ просывъ у панотця порады.

— Гм, гм...—сказавъ панотець, хытаючи килька разивъ головою,—а бачышъ, небоже, а бачышъ, до чого то воно доводитъ! Стережися порції, небоже, якъ огню пекельного! А порады? Яку жъ я тобі дамъ раду? Що жъ я тутъ можу зробити? Скажи самъ—щобъ я можу зробити?

— Отъ, знаете, егомость, що? Возьмитъ вы теперь тата до себе... Най побудуть трохи у васъ: тутъ, пидъ вашимъ окомъ, вони будуть все, такъ... знаете... нибы на прыстяжи, вже соби такъ не дозволять... того... Ну, а тамъ за ложку тои стравы та за ничлигъ, то вже мы вамъ того дурно не схочемо. Та колы бъ тилькы вони бодай трохи поправились, то я за той часъ бодай сякъ-такъ господарство на ноги поставлю тай може то Господь мылосерднѣй дасть, що якось зможу чогось дохрпатися!

Панотець, почувшы таку дивну бесиду, теперъ и соби жъ роззявивъ рота и вытрищывъ очи, якъ те робить и нашъ братъ, простѣй чоловикъ. У його була вражлива натура, а таки слова зачудували його. Дали-дали почавъ гадаты та миркуваты, що воно таке, и чы воно що пособить и хто знае, якъ воно може статися, и що зъ такого чоловика ни выгоды въ хати, ни ничого. Але Иванъ и самъ певень бувъ, що се найлипшій спосибъ и найпевниши руки, на яки можна батька звирити, и почавъ просити и благаты такъ, що панотець нарешти такъ приставъ.

Иванъ, радѣй, що такъ сталося, пишовъ сказаты батькови, на чимъ стало.

— Ну, що жъ, татуню,—кинчывъ винъ,—якъ же вы?... Егомость хотять, щобъ вы тутъ лышылись и

прожылы до весны пидъ ихъ доглядомъ. Пристасте на се?

Василь ледви-ледви змиркувавъ, про що ходять.

— Егомость хотять?—спытавъ по хвыли.

— Та вже жъ—видповивъ Иванъ.—Ну, що жъ, лышытеся?

— Ни,—сказавъ Василь и сыльно похытавъ головою.

— Та чому ни?

— А ты що будешъ робити?—спытавъ Василь.

— Я? О, за мене не бѣйтеся. Мени навить лише буде, якъ вы будете тутъ.

Василь на дьво та на чудо, неждано-негадано, видразу порозумивъ ти слова. Глыбокий пекучѣй биль вхопывъ його за серце; то щемилы останни искры, що долливали вже, почування шыро-батькивського. Винъ не сказавъ ани слова, але такъ сумно, такъ жалибно скривывъ уста, мовъ дытына, яку безвынно вдарылы; його змарниле, пожовкле лице буцимъ говорыло: отъ до чого я дожився,—власна дытына видъ мене видрикається. Иванъ спостеригъ се и швыдко додавъ:

— Ни, татуню, не думайте, щобъ я те казавъ такъ, що вы нибы мени не любите або шо! Бороны, Господы! Отто бъ зъ мене була дытына добра! Я се лыщъ про ты того кажу, що отъ теперъ треба мени буде день-у-день то на работу, то сюды то туды, а вы шо? и слаби, и недужи—що жъ бы вы самы робылы въ хати? Та я отъ тому и егомостя просывъ... Т'адже знаете, тутъ васъ швыдче хтось и догляне и все...

— То-то ты егомостя просывъ?

— Та я... або шо?

— Ничого, ничого... Га, то вже колы такъ...

— То що, колы такъ?

— То вже хіба я лышуся!

— Лышитися, тятунцю, лышитися. Лышь до весны...

Я за той часъ припоряджу дещо, вы поздоровієте, тай будемо знову жыты разомъ, ладно, любо, якъ Богъ приказавъ...

Багато ще такого говоривъ Иванъ, але все дарма. Василь не слухавъ його: зранене серце не такъ швидко гоиться у старыхъ та ще хорыхъ людей. И всяка рана, хочъ бы й найслабша, у нихъ болить удесятеро дужче, ніжъ у крипшого та здоровшого. И розставання ихъ було сумне та невеселе. А панотець за той часъ прохажувався вздовжъ и впоперекъ по сусидній свитлиці, раздумуючы, що тутъ почынаты зъ Васылемъ и якымъ способомъ швидко й певно поправити непоправного гришныка. Бо треба ще й те запымиты, що панотець недужный идіотизмъ Васыля прынявъ за упертисть и закаменилисть, властвувъ всимъ тяжкымъ и непоправнымъ гришныкамъ, и тому то рився теперъ пробувати всякыхъ способивъ, щобъ ту упертисть подужаты и змягчыты закамениле въ гриси Васылеве серце.

XVII.

Колы видійшовъ Иванъ, Василь перный разъ почавъ оглядаться кругомъ себе, а побачившы, що винъ самъ посередъ чужой хаты, почувъ якусь непевну тривогу, якийсь страхъ, мовъ передъ наблыженнямъ великой небезпечности. Били, чысти стины вражало його непрывычаени очи; кризь викна виднися не-

величкый садъ съ пожовклымъ лыстямъ та зарослымъ дорижкамы, а дали, за коротенькою, пустою вже стернею, шумивъ темнозеленый сосновый биръ карпатський, званный у Пидгорянъ Диломъ. Той видъ злався Васылеви такимъ пышнымъ та хорошымъ, такимъ новымъ та свижымъ писля душной Шмиловой коршмы, що якъ стій забажавъ освижытыся въ тимъ ризкимъ осиннимъ повитри. Увійшовъ панотець.

— Ну, що Васылю,—ты теперъ у мене лышыся.

— Та такъ, егомость,—сказавъ Васыль, хытаючы головою.

— Але, знаешь, у мене годи буде даромъ хлибъ йисты,—шо зможешъ, те треба робыты.

— Треба, егомость.

— А Шмила, небоже, треба зовсимъ забыты: я буду остро того пыльнуваты.

Васыль, не знаты видъ чого, звисывъ голову й не сказавъ ни слова.

— Ну,—сказавъ панотець дали,—ныни возьмешъ соби рыскаль и грабли, будешъ у саду дорижки прочыщаты. Знаешь?

— Знаю, егомость.

— А теперъ иды до кухни, най дадутъ тоби чогось попойисты.

Васыль ажъ теперъ иднявъ капелюха зъ пидлогы й пишовъ непевнымъ, хыткымъ крокамъ до кухни.

Сунуться небомъ сире хмары з-за Дила на доли та кроплять дрибнымъ, холоднымъ дощыкомъ. Потягае вохкый витеръ по саду та стрясае сухе лыстя зъ галуззя. Сиро, сумно, мляво на свити. Якась вагота на-высла надъ землею й давить, бачытыся, усе живе, спы-

рає духъ у грудяхъ, спяняє рухъ, проганяє думки весели. Затяжыла вона, выдко, й на Васылеви. Хытається винъ, бидолаха, по крутыхъ стежечкахъ саду й хочъ загорнений добре, тремтыть видъ холоду. Свиже повітря зовсімъ його не видсвижує,—навпаки проймає, де дали, все дужчымъ холодомъ, налягає на груди, мовъ каминь. Пышный видъ зовсімъ його не веселить,—навпаки, навиває на нього, якъ винъ прыдыввся, нудьгу якусь та тугу, будыть у серци якась люте, давно прыспане горе. Дарма сылується бидолаха розрушатысь, розигртыся пры роботы, дарма хапає тремтячымы рукамы то за рыскаль то за грабли—сылы його покынули, усе тило якось деревіє. „Ехъ, розигртыся бь... такъ, трошкы!“ подумавъ соби Васыль, але заразъ же й зляквся и облышывъсю гадку, прыгадавшы соби слова панотця: „буду остро того пыльнуваты, щобъ“... Але покы се гадає, вже зъ рукъ його выпалы грабли, выпавъ рыскаль, все якось счезає йому з-передъ очей. „Якъ холодно! Треба розигртыся, конче треба... тоди до роботы, тоди сылы прыбуде!“

Таки гадкы снувалься по голови Васылеви, а тымъ часомъ незвана якась, темна, сыльна рука гнала його дали й дали на край саду до перелазу, за котрымъ загыналася втоптана стежка до села. „Ни, я не пиду, треба перемагатыся, треба якось устояты... А шо егомость скажуть“... промайнуло въ Васылевій голови, але винъ за той часъ уже перелизъ черезъ перелазъ и спышывъ що сылы стежкой поперекъ поля до Борыслава.

Панотець бувъ занятый въ стодоли, тому то ажъ по обиди спостеригъ, шо Васыля нема въ саду. По-

чавъ заразъ допытуватыся слугъ, де винъ, але нхто не бачывъ, якъ винъ пропавъ. Старый слуга Клымко говорывъ навить, шо „хто знає, чы не полизла беда де въ калабаню та не пропала, а то, каже, такъ йому щось зъ очей пахло, шо не довго йому на свити жыты.“ Але панотець махнувъ нетерпыльво рукою на таке пендычення тай сказавъ: „Етъ, говоры свеи! Пячысько негідный! десь до коршмы потырвся! Я вже добре знаю, шо йому зъ очей пахне, не бійся! Ану но пидить хто въ село, чы не найдете його де у якимъ шынку! Прыведить мени заразъ його сюды!“

Сказавшы се, пишовъ панотець до покою, а старый Клымко покывавъ головою, ныбы то дуже йому не хотилося вырты въ егомостевы слова. „А втымъ,—проказавъ винъ по хвыли,—шо мени до того? Ну, Сенью, збирайся та бигай, колы егомость казалы... будемъ выднты!..

Сеньови, двадцятылитньому, крипкому парубици не треба було того два разы говорыты. Жыво загорнувъ на себе полотняный куртакъ, пидперезавъ вузькымъ реминемъ, тай погнавъ у село, насунувшы на чоло невеличку смушеву кучемку *). Винъ тишывся дуже тымъ ходомъ, бо на сели у нього була люба дивчына, котру безъ того винъ бы не побачывъ, хйба ажъ у недилю. А кримъ того коргило його й порцію горилкы выпыгы, бо панотець дома николы й на очи не хотивъ йи бачыты. Не треба казаты, шо Сень, правда, швыдко забигъ насередъ села, але тутъ не дуже ко-

*) Кучма—шапка.

ротко забавився у вдовы Гнатыхы, розмовляючи то зъ старою, то зъ своею любкою Оленою, шо саме тоди збиралася дергаты льонъ у синяхъ.

Ажъ десь-колысь Сень нагадався, за чымъ його панотець пославъ.

— Ага, Гнатыхо,—сказавъ винъ,—отто зъ мене! Я й забувъ, по шо прыйшовъ! Чы не бачылы вы де тутъ старого Пивторака?

— Пивторака? А на шо його тоби?

— Та отъ егомость послалы мене, щобъ його якъ стій завивъ на резиденцію *).

— Пивторака на резиденцію? А то шо таке? Игій!.. Ага, правда, ты пытавъ, чы де його не бачыла? Бачыла, бачыла! Отъ передъ полуднемъ надволикся доли селомъ тай пишовъ до Шмила. А я соби ще гадаю: отъ старый Пивторака иде пропываты решту поля! Ажъ тутъ слухаю, крыкъ якийсь зробився коло шынку. Выбигаю, дывлюся, а то Шмилыха борюкається середъ улыци зъ Васылемъ. И такъ тоби крычыть та пыщыть, а все бидного Пивторачыща въ плечи кулакамы дюгуе, а винъ усе упырається, все позырае на шынкъ. Игій, шо таке? гадаю соби. Побигла я туды, други люде понадбигалы: шо таке, шо таке? Шмилыха ничего, лышь усе свеи, ще дужче пыщыть: „пйачыще якийсь, я не хочу його й на очи выднты! Чого винъ лизе до моеи хаты!“ Тутъ люде до неи: „Стій, жинко, не бый, говоры, шо сталось?“ А вона якъ не розпустыть пысокъ та до насъ: „А вамъ шо до того, мудь, гавры-

*) Резиденцією звуть у Галыччыни дворъ священника.

ло, хомутъ? А не пидете вы соби до чорта матери?“ Пекъ тоби, бидо, гадаю соби, най тя хороба спитче! Отъ я пытаю Васыля: Та шо то таке сталось? А винъ стоить, мовъ стовпъ, ни въ дви, ни въ тры, а дали плюнувъ, зитхнувъ, тай поволикся онъ туды до Мошка, до шынку...

— Куды, кажете, до Мошка?—спытавъ Сень.

— Ага, туды жъ до рудого Мошка. Тамій, бачу, й до теперьъ сыдыть, бо не вбачыла, щобъ видты выходявъ.

Сень не дослухавъ до кинця їи сливъ и шо духу побигъ болотыстымъ переулкомъ до Мошкового шынку.

А зъ Васылемъ ось яка була прытычына. Выйшовшы зъ попивського саду, винъ ледви-ледви затюпавъ до Шмила, все воркотячы соби по дорози, шо „про Шмила, небоже, треба зовсимъ забуты“, и шо егомость дуже бъ гнивались якъ бы винъ упывся, и шо Иванъ, то недобра дытына, не любыть свого тата, хоче його выгнаты зъ його пытомой хаты та пустыты по жебрахъ. Але не вважаючи на вси ти гадкы и слова, Василь ишовъ та йшовъ дали, не сылкуючысь, навить розпизнаты, куды й чого винъ иде. И зовсимъ йому не дывно стало, колы опынывся передъ Шмиловымъ шынкомъ, а дали, й на хвыльку не задумуючысь просто пишовъ до середины и мовчки ставъ бияля шынквасу та простягнувъ руку до Шмилыхы, домагаючысь тымъ способомъ звычайной порціи горилкы.

Шмила не було дома. Винъ ще на весни докопався нафты у Васылевимъ закопи, а въ литку чсрпавъ уже зъ трьохъ другыхъ закопивъ, вырытыхъ на куп-

лений частци ґрунту. Певна ричь, що теперъ Шмило орудувавъ уже не малымъ капиталомъ. Але йому не досять було того. Винъ довгий часъ працювавъ надъ тымъ, щобъ осягнути бильше,—и теперъ його мета справдылася. Винъ пойихавъ до Дрогобыча, щобъ поробыты щд треба въ уряди. Шмильха, зввычайно, не знала що се за дило,—але те знала добре, що Васылеви нема вже чого догожаты. Отъ вона, побачывши простягнуену руку Васылеву, розлютылася дуже й почала звываемъ усихъ жыдивокъ крычаты, клясты та ганьбыты Васыля. Але той зовсимъ не зважавъ на її клятьбу й стоявъ дали нимый, нерухомый, зъ простягнуеною надъ шынквасомъ рукою, докы розлючена жыдивка не зирвалась та не пхнула його що сылы въ груди. Васыль, що й такъ не бувъ сыльный на ногахъ, перехытнувся, стратывъ ривновагу й повалывся горилыщ назадъ. На нещастя стоявъ недалеко за нимъ стилъ зъ порожнымы пляшкамы та порціямы,—и Васыль унавъ на нього плечыма. Стилъ перехытнувся, пляшкы та порції попереверталыся и дзеленькотячы попадады на пидлогу—пышы въ шматочки, але Васылеви не сталося ничего. Ажъ теперъ жыдивка, оглушена бренькотомъ, впала въ страшенну лютысть, наробыла вереску на пивъ села й вышпырыла бидного Васыля зъ шынку на улыцю.

Опынышысь такимъ робомъ зновъ на вильнимъ повитри, Васыль стоявъ якыйсь часъ безъ чуття, безъ думкы середъ людей, що почалы сварку зъ Шмильхою, а дали пышовъ, бродячы въ болоти, доли бруднымъ переулкомъ. Изъ одной хаты, бруднишой й обдертишой видъ другыхъ, закыкавъ його хтось крызъ выкно.

Винъ озырнувся, вытришывъ очи на хату й на виху надъ двермы, що у насъ означае шынокъ, и не тямлячы, хто й чого його кыче, увійшовъ до середныи. Се бувъ шынокъ, що зывався—„у рудого Мошка“, одынь изъ найнужденнышыхъ и найвидразлывышыхъ шынкывъ у свити. Прогныла пидлога покырта була грубою верствою ридко розмышаного болота,—на брудныхъ лавахъ, ба й по-пидъ столамы, лежалы обдерты люде въ чорныхъ, обропленыхъ лахахъ, зъ глыныстымы, страшнымы лыцямы, на котрыхъ пысалы свои слиды и недугы, и утома видъ роботы, и лывство, и нужда, и Богъ знае яки ще „грехы головни“. Лышь два такы чоловікы стоялы середъ коршмы та хрыплымы, надыванымы й незгиднымы голосамы спывалы якусь спывточну думку. Васыль, опынышысь разъ у шынку, забувъ зовсимъ, що хтось його кыкавъ и просто пидйшовъ до шынквасы та простягнувъ руку такъ само, якъ у Шмильхы. Рудый Мошко знавъ добре Васыля и його теперышне жыття, знавъ добре, що грошей за горилку у нього нема, але побачышы на нимъ ще досять добрый кожухъ, покмытывъ швыдко, що за кварту горилкы й те добре, и, налявшы велыку порцію, пиднысь йи Васылеви.

— А, Пывторакъ! А выдышь, прыйшовъ! А то, бачу, плентаешся, чортъ знае куды,—галаю собі, закычу чоловіка!...

Васыль шыроко вытришывъ очи на рывныка, що такъ до нього говорывъ, але не мигъ пызнаты, хто се и чого видъ нього хоче. Выпывшы одну чарку, винъ простягнувъ руку зъ порцією надъ шынквасы и жыдъ швыдко налявъ йому другу, за нею пыцала третя, чет

верта, и поволи-поволи Василь почувъ, якъ у грудяхъ ворушыться якесь тепло,—винъ сивъ на лавку пидъ стиною, п'ючы чарку за чаркою, та поводявъ блудящымь очыма кругомъ.

Не дуже квапывся Сень выходыты видъ Гнатыхы. Але колы почувъ, шо було зъ Васылемъ, то живо побигъ до Мошка, бо прыгадавъ соби, шо вже й на попывство вертаты пора. Але тутъ заставъ винъ, шо Васыль вже безъ пам'яты и безъ кожуха лежавъ на лавпи. „Ну, хвацький козакъ,—погадавъ соби,—якъ скоро соби вмивъ догодыты! И шо тутъ теперь зъ нымъ початы, якъ зъ бидою дочалапаты до попывства? А втимъ—игй, будемо бачыты!“... Такъ заохотывшы себе самого, выпывъ порядну чарку для лишшой видвагы тай прынявся будыты Васыля.

— Гей, Пивтораче, вставай! Ану рушыся та живо: идемо, небоже, на грай-гору!

Довго телепавъ Сень старымъ, закымъ той троцкы роздрухався. Але Сень не багато й пытавъ, шо и якъ, ухопывъ Васыля сыльно по-пидъ руку тай помчавъ селомъ, чалапкаючы мало шо не по колина въ густимъ болоти, й утомывся трохи не до смерти, закымъ зайшовъ на попывство.

Панотець ажъ за голову взявся, побачывшы Васыля въ такимъ стани. Винъ сразу розлютывся, почавъ крычаты та сварытыся, але швидко побачывъ, шо крыкъ та сварка никуды тутъ не годяться, бо Васыль ничогисинько не розуміе, шо до нього говорытыся.

— Пожды,—крыкнувъ панотець,—мушу я тебе не такъ узаты! Положы його тутъ на лавку, Сеню, а самъ

иды выпорожны коморку на поди *)! Зачекай, тамъ буде йому добре, дамъ йому йисты, все, най соби трохи посыдыты; а то якъ ще такъ зо два, зо тры разы залеться, то й по нимъ буде!

Васыль сыдивъ на лавци въ синяхъ, опертый плечыма объ стину. Його в'язы стратылы сылу й не могли вдержаты голову на соби, котра черезъ те раз-у-разъ спадала на груды, то хыталася на вси боки. Мутни, глыбоко запали очи глыпалы часть видъ часу несамовыто передъ себе, а посынили й потрыскани уста здригальсы видъ гарячкы. Тымъ часомъ панотець ходывъ шырокымы крокамы по синяхъ, а полы його довгой реверенды **) розвивальсы за нымъ у повитри. Часть видъ часу винъ поглядавъ на Васыля, й лыпе його выявляло то жаль за страченою „вивцею“, то гнивъ, то Богъ знае, яки ще праведни чуття.

Ось и Сень надійшовъ,—цюпка ***) для Васыля готова. Панотець звеливъ парубкови пидвесты Васыля зъ лавкы на ноги й по-пидъ руки завесты на пидъ та до назначеной кимнаткы. Немало намучывся Сень, волочучы на-гору сходамы безпамятного дида, котрый шо-хвыли шпотався й тратывъ ривновагу, не можучы пидняты ноги до належной высоты, щобъ статы на выщый ступинь схидивъ. Але вкинци Васыля такы помищено на старимъ тапчани, застеленимъ на швыдку чыстою веретою, подушкою й коцомъ для вкрявання

*) Пидъ—горище.

**) Реверенда—ряса.

***) Цюпка—комирчына, конура.

Сень роздягъ його, роззувъ и поклавъ спаты, пан-отець самъ прынісь йому збанъ воды, хлиба и ще дечого йисты и выходячы замкнувъ за собою двери на ключъ. А Василь Пивторакъ не чувъ ничего, що зъ нымъ робылы, и въ тій хвили, колы за нымъ замыкали двери, спавъ твердымъ, неспокійнымъ сномъ недужого, котрого слабый организмъ допалюе страшна гарячка.

XVIII.

Ничъ. Груба питьма залягла Василеве прытуло-выще. Кризь шпаркы въ стини протягае острымъ холодомъ. Кризь пидлогу чутно, якъ хроплять у кухни слугы та часть видъ часу скрыкують кризь сонъ. Василь лежить, мовъ бездушна колода, на своей постели, лежить и не ворухнется, лышь сопе тяжко, лышь дыхае неривно, а зъ глыбны грудей чуты глухий хрыпъ дыхавщи, мовъ дренькить розбитого горшка.

Наразъ Василь закрутився. Коць изсунувся бувъ зъ тапчана и впавъ на землю; його обхопивъ холодъ, мовъ зализни клищи, винъ прокынувся. Рукою машинально сягнувъ по собі, бо у-ви сни бачылося йому, що отсе вростае въ сыру землю, а земля давить його й душыть, а винъ дарма сылується выдобутыся зъ живого гробу. Холодный питъ стоявъ на Василевимъ чоли, важко дыхалы груди, хрыплячы сыльнише, якъ упередъ, а зубы на гвалтъ дзвонылы, не знаты, чы видъ переляку, чы видъ холоду.

Винъ широко вытришывъ очи, махавъ руки кругъ себе, щобъ переконатися, де винъ; шо сылы напружавъ свою слабу пам'ять, щобъ нагадаты собі, шо

зъ нымъ сталося. Але дарма! Рукамы не намацавъ ничего, кримъ дощанои стини, очи не могли ничогисинько доглянуты кризь глыбоку питьму, а въ голови у нього шумило, мовъ у старимъ витряку, пыщало та скреготало, мовъ бы хто ножемъ по скли черкавъ; у горли въ нього пересохло, спрага пекла й давила його, мовъ гарячий каминь,—ба, винъ чувъ выразно, якъ кровь пидступала йому до очей и давила на ныхъ изъ середины, неначе хотила ихъ высадиты зъ головы. Кримъ того, зворушывшись, Василь зразу жъ почувъ голодь: винъ учора кримъ горилкы все пополудне ничего въ роти не мавъ, а рано у егомостевій кухни якось соромився багато йисты. Тысячи гадокъ, поплутаныхъ, неясныхъ шыбалы по його голови. „Де я? шо зо мною сталося?—таке пытання мучыло його дужче всего —Чы неуже жъ я справди западаюся въ землю?“ Винъ пробувавъ устаты зъ тапчана, але не змигъ. Ся немичъ покрипыла въ нимъ страшне переконання, шо винъ падае въ бездонну прырву, на тамтой свить. Гарячка и спрага гналы йому все бильше крови до головы; въ голови у його все почало мишатися, вытрищени очи добачалы кризь питьму высоченни, чорни, каминни стины, шо нибы все мчаться мимо нього до горы: значыть, винъ падае у пекло!... Господы! Ратуй гришну душу! Винъ хотивъ кыкнути, але його немовъ щось за горло вхопыло, немовъ голосомъ удавився. Винъ почавъ термосытаться въ рознуци, кыдатись, немовъ у конвульсияхъ, а дали безсылый, безпрытомный упавъ горилыць на свій тапчанъ.

Але пересылення трсвало лышь хвилью: холодъ и спрага протверезылы його швыдко, прыкыкалы назадъ

до жыття, до нової муки. Голосно дзвонячи зубами, він почав зновь сылуватися встати. Його наболіло, гарячкою розпалене тіло чуло далеко вразливіше усякий дотыкъ, усякий биль, якъ переднище; густа питьма, що мовъ замурувала його очи, будыла хороблыву фантазію. И отъ йому бачыться, що вінъ уже впавъ на самый спидъ пекла, що тутъ прыскають до нього заразы страшні, гыдкі маровыша, шарпають його, рвуть и торочать зъ нього тельбухы, валять залізными довбнямы въ голову, выдовбують распеченымы долотами очи. Йому бачылося, що його руки й ноги колесують зубчастымы колесамы, що його поять розтопленою смолою. Йому теперъ въ страшныхъ образахъ прывыджувалыся вси ти кары, що про нихъ не разъ чувъ зъ казальныць, що прызначено ихъ піякамъ. Довгий часъ лежавъ безвладно и стогнавъ, мовъ той, що конає, терпячы страшенні боли, колы не зовсимъ физичні, то прынаймні въ своїй гарячквій уяві. Жаръ въ горлі стававъ, де дали, все дужчий, шумъ въ голови заглушувавъ уси гадкы, перелывався у всяки найвидразливіши, найстрашніши голосы, яки колы-будь чувъ на своимъ вику. Тутъ бувъ и скрипъ корбы, котрою вытягавъ останній разъ свого сына зъ ямы, и глухий стукъ тіла, що падало и тяжко бовтнулося въ глыбокій безодні, и страшенный верескъ матери, и все, все, що мовъ тараномъ розвалыло його шастя, мовъ громомъ роздрухотало його жыття, що повалыло його зъ становыща чесного, заможнього газды такъ глыбоко у прырву нужды, хоробы та розпуку.

И бачыться нещасному Васылеви, що вси ти давні хвыли, вси ти люде, дороги його серію, встають,

пиднимаються зъ куткивъ: лпыя у нихъ не сыни, а чорні мовъ уголь, очи позапльвали кров'ю, нужда и розпука позасидали на ихъ чолахъ. Попереду йдуть його сыны, вси тры, за ными ихъ маты, дали багато знайомыхъ, однолиткивъ, колысь якъ и вінъ самъ, заможныхъ газдивъ борыславськихъ, якимъ вінъ порадывъ копаты ямы й яки слидомъ за нымъ посходылы на жебракивъ або загынулы, якъ його диты... Изъ усихъ куткивъ воны тьснутыся до нього, стогнуть, плачуть, пышаты, регочуть, и все тиснише його обступаютъ, наступають йому на ноги, на груди, давлять, тлумлять; ихъ дотыкъ, холодный мовъ крыга, проймає його до кости, ваготыть на нимъ, мовъ навалени горы. Духъ йому запирає, смертельный пить залыває очи, й наразъ изъ глыбыны наболілои души вырывається страшный крыкъ: „Змылуйтесь надо мною! Шд я вамъ выненъ? Хиба я хотивъ лыха для васъ? Хиба я шаслывишый одъ васъ?“

И добувшы останнихъ сыль, вінъ затермосывъ собою по тапчани и зъ глухимъ стукотомъ звалывся на пидлогу безъ сылы, безъ виддыху, безъ руху...

На другой день рано Сень, увійшовшы до цюпки, побачывъ Васыля на землі, обвытого въ коць и скуленого вдвоє. Зразу вінъ не мало налякався, думаючы, що вже сконавъ. Але почувшы, що дыхає, пиднявъ його й положывъ на тапчанъ, поправывшы подушку пидъ головою. Ажъ сумно стало Сеньови, колы побачывъ сыни, потрискани губы Васылеви, його глыбоко запали очи й сыне помуравиле лыце. „О, не довго йому на свити заважаты,“ мовывъ собі на дум-

ци парубокъ, обтулюючи Васыля коцомъ. Васыль розплющывъ очи и прохрыпивъ ледви чутно:

— Водыци, водыци!

Сень подавъ йому воду, и Васыль довго-довго не виднимавъ спеченыхъ устъ видъ посудыны.

— Може зйисте чого теплого?—спытавъ Сень.

Васыль хытнувъ головою. Голодъ мучывъ його страшенно. За хвилью наймычка внесла мышыну доброго, заправленого борщу и Васыль ласо пролыгавъ ложку за ложкою.

— Чы не слаби вы часомъ, Васылю? — спытавъ Сень.

Васыль не сразу порозумивъ, про що його пытають, а въ тій хвилью поклыкано Сенья до якоись роботы, то й николи було парубкови дожыдаться видповиди. Винъ оглянувся, чы Васылеви не треба чого, й побачывшы, що є и вода, и хлибъ, и тепла печена бульба, и силь—винъ швыдко выйшовъ, и замкнувъ двери за собою.

Васыль лежавъ ище довго на тапчани, не думаячы ничего, вдывлювався въ одинъ чорный сучокъ на стини за дверыма. Перебута ничъ зъ усима своими страховынамы та мукамы шумила йому ще въ голови неяснымъ спомыномъ. Винъ бувъ такой ослабленный, чувъ такой докучливый биль по цилимъ тили, що боявся навить ворухнутыся, щобъ не чуты лупання въ кисткахъ. Цилый день пролежавъ винъ такимъ способомъ; встававъ лышь дви-тры разы, щобъ взяти соби кусныкъ хлиба, або дви-тры бульбыци, або воды напытыся. Воды пывъ винъ того дня дуже багато, бо въ

середыни чувъ писля вчорашнього страшенну печію й хотивъ йи залыты водою.

Десь коло полудня навидався до нього панотець; винъ заставъ Васыля на тапчани.

— Ну, ну, лежы, не вставай,—промовывъ до нього панотець, бачучы, що Васыль сылувався встаты.—А що, якъ тоби спалося по вчорашній охоти?

Васыль не видповидавъ ничего. Йому стало чогось тяжко й нелюбо,—самъ не знавъ чого.

— Ну, а кулы жъ то Господь водывъ учора?—спытавъ панотець глумльво.—Десь, бачу, хапатня була не абы-яка!..

— Та прошу егомостя...—зачавъ шось Васыль, але не докинчывъ, покмитывшы, що егомостеве лыце супытаться.

— Васылю,—сказавъ панотець остро и твердо,—я гадавъ, що ты ще чесный чоловикъ, що тоби можна й на слово повирыты. Я гадавъ: отъ визьму його до себе, тутъ буде йому супокійнише, тутъ буде й доглядъ за нымъ, чень-чень, гадаю соби, чоловикъ поправытаться, перестане ганьбу роботы пилій громади. А тутъ бачу—де-де-де! не туды воно йде. Мій Васыль ледви зъ хаты, тай гайда до Шмила! Е, якъ воно такъ, то погано буде зъ намы. Я того не хочу! Якъ бы таке знавъ, то бувъ бы васъ учора обохъ изъ сыномъ за обыдви двери выперь! Фе, Васылю, встыдъ, ганьба! Я теперь тебе не можу й на двиръ выпустыты, я не хочу, абы тамъ зъ п'яныцямы волочывся. Посыдь тутъ, пидъ замкомъ. Тутъ буде тоби тыхо, супокійно, сюды тоби й йисты носытумуть, усе... Та що жъ зъ тобою роботы? Инакше не можна! Игій!..

И панотець, оглянувши, чы все до ладу у Васыльвій комирци, вйшовъ и двери за собою замкнувъ. Васыль лышывся самъ изъ своимъ поплутанымъ думкамъ, зъ болямъ по цилому тили, зъ горячкою въ крови, зъ дыхавыцею въ грудяхъ. До вечора ще було сякъ-такъ. Винъ не зовсимъ ясно змиркувавъ, що все те мае значты, його арештъ не спрыкрывся йому ще надто. Лышь горячка палыть, пыты хочеться. Отъ винъ п'е холодну воду; якъ п'е, то здаеться, шо дійсно холодыть, шо йому лекше стае, але мыне хвилька-друга—палыть, якъ упередъ. Але все жъ такы Васыль бувъ спокійный того дня, навить передримавъ трохи надъ вечиръ. На вечерю посьорбавъ ридкого чыру*) зъ молокомъ и на хвлю стало йому нибы лекше. Настала ничъ—довга, безсонна, страшна ничъ. Шо Васыль очи прыжмурыть, його цюпка залюднюеться, заповнюеться гыдкымы марама та страховышамы. Тутъ жыды зъ рудымы бородамы, въ образи велычезныхъ п'явокъ повзають, ссутъ кровъ изъ нього, а напускають жару... И чуе Васыль выразно той жаръ нестерпный у соби, страхъ здавлюе йому горло, обезсылуе його цилкомъ, кровъ жбухае до очей, кашель зачынае роздыраты груды. На другой день рано Васыль бувъ зовсимъ знеможенный.

— Чы не слаби вы, Васылю?—запытавъ його Сень.

— Е,—видказавъ Васыль глыпнувшы на нього, але те „с“ могло значты, шо хто хотивъ. Сень пишовъ и цилый день никто не навидувався до Васыля. По по-

*) Чыръ—ридка лемишка зъ вивсяной муки.

лудни йому значно полекшало. Воду переставъ пыты, чувъ до неи навить якусь видразу, хочъ пекты въ середыни не перестало. Йому ввирылося лежаты и хочъ бувъ слабый, проте вставъ и почавъ хыткымы крокамы ходыты по свойй комирци. Його очи блукалы по стинахъ, шукаючы чогось, а чого—и самъ не знавъ. Вночи мары не показувалыся, але горячка змагалася. На другой день винъ ходывъ по хати. Надмирне ослаблена справляло йому дывне, прыкре почування, нибы циле його тило деревие, усыхае, якъ отъ усыхае грыбъ въ горячий печи. Йому бачылося, шо шкура прыльпае у нього до косты, шо кровъ не наплывае до рукъ и нигъ и не виджывлюе ихъ и шо вся вона жбухае, мовъ окрипъ горяча, до головы.

Цилыхъ два тыжни страшни дни й страшни ночи пережывавъ бидолаха Васыль въ тій комирци. Нудьга, самота, горячка, страховыща, яки напоследокъ показувалыся йому вже й середъ билого дня въ жыви очи,—все те мучыло його, палыло, пожырало, пидрывало останкы жыття въ старимъ организми. Винъ почавъ крычаты по ночахъ, кыдатыся и товктыся по комирци; його очи палалы дыкымъ, непевнымъ огнемъ а повикы ажъ почорнили, немовъ жаръ, шо бывъ зъ очей, перепалывъ ихъ на уголь. Панотець часто навидувався до нього, дававъ якыхось лививъ, казавъ навить Сеньови спаты зъ нымъ. Але ливы не помагалы, а Сень, намахавшысь черезъ день ципомъ, спавъ у-ночи, якъ забытый. Вкинци Васыль переставъ кыдатыся, переставъ крычаты, останкы сылы шезлы, останни искры жыття зачало выдымо погасаты... Винъ лежавъ на своимъ тапчани, жовтый, худый на лыци, видъ головы ажъ па-

лахла гарячка, груди високо здіймалися вгору, дихавця душыла його все бильше, у горли почало хрипити, а кримъ глыбокого страшного стогнання ніякий гольць не добуався зъ його усть.

Панотець побачывъ, що зовсимъ круто прыйшлося зъ Васылемъ и послалы Сеня, щобъ видшукавъ Ивана,—най пиде батькови по ликаря до Дрогобыча. „Пославъ бы я й тебе,—сказавъ панотець до наймыта,—але треба роботу кинчаты. Завтра недиля.“

Сень пишовъ тымъ разомъ просто до Пивтораковои хаты, але пидходячы до хаты винъ ажъ ахнувъ зъ дыва та чуда. По Пивтораковій хаты вже й слиду не лышылося...

XIX.

Иванъ, лышывшы батька у панотця, зъ лекшымъ сердцемъ поспишавъ до-дому, миркуючы дорогою, якъ тутъ почынаты нове газдивство и чымъ продержатся черезъ зиму. „Попередъ усього,—миркувавъ винъ,—конче теперь треба купыты зерна, щобъ було й соби на хлибъ черезъ зиму, а найбильше на насиння на весну. На весни купуваты—не докупышся: дорожня. Ну, и одежыну треба деяку справыты для тата, чоботы, то шо.“ Отъ винъ заразъ другого дня зибрався до Дрогобыча, закупывъ килька корцивъ жыта, свыту й чоботы татови, положывъ усе те сусидови на визъ, а самъ пихотою рушывъ до-дому.

Недобри прочуття метушылися въ Ивановій дуци, колы пробирався маницями по мякимъ болоти до Борыслава. Ще йдучы до миста, винъ здывавъ Шмила

зъ якымсь панамы, що йихалы возомъ до Борыслава, и неясна гадка про нещастя, биду та загыбель прошыбла йому душу. Теперь винъ спишывся, злытый потомъ, задыханий, заталапаний, бигъ до хаты, немовъ боявся, щобъ у ній не выбухъ огонь, або, щобъ злоди не покралы зъ неи Богъ знае якыхъ скарбивъ.

Лыхы прочуття Иванови справдылися. Пидходячы до обійстя, винъ заздривъ Шмила й панивъ на обори. Вони черезъ день обійшлы вже все його поле, теперь оглядали будынкы та городъ. Въ рукахъ у нихъ были паперы й вони все пысалы шось по нихъ, шваркотячы зъ жыдомъ по-нимецкый.

— Шо то значыться?—подумавъ соби Иванъ и бозько выступывъ з-за хаты на обору.

— Слава Иисусу!—сказавъ винъ, нызько кланяючысь панамъ.

Паны обернулыся й почалы мирыты його очыма видъ нигъ до головы. Шмило шваркнувъ шось до нихъ и показавъ на зачудованого парубка.

— Ты Иванъ Пивторакъ?—спытавъ його одынъ панъ ломаною украинською мовою.

— А я, прошу пана.

— А де твій батько?

— Та прошу пана, у егомостя, слаби.

— А ты знаешъ оттого пана?—тутъ розмовныкъ показавъ на Шмила.

— Та знаю, то Шмило,—видказавъ Иванъ, мнучы шапку въ руци.

— А ты знаешъ, чого винъ видъ твого батька домагається?

— Ни, прошу пана. Або шо таке?

— Винъ каже, що твого батька цилый рикъ годовавъ, поивъ, зодягавъ, доглядавъ у себе. Правда тому?

— Я не знаю, прошу пана, я за той часъ бувъ на служби. Але отъ люде мени повидали, що правда.

— Ну, панъ Шмило показуе тутъ письма, контракты, що твій батько йому попродавъ, скільки въ нього грошей забравъ, скільки найивъ, напивъ, усе... На те все свідки є. Мы ихъ розпытували—кажуть, що все правда. А теперъ, небоже, пану Шмилови належыться видъ васъ 300 рынськихъ, знаешъ?

— 300 рынськихъ!—скрыкнувъ Иванъ въ страшній тривози.—Господы ласкавий, а де жъ тутъ намъ узяты тыхъ 300 рынськихъ? Т'адже то... страхъ погадати!

— А, бачышъ!—сказавъ панъ,—панъ Шмило не може чекаты, урядъ прьсудивъ спродаты вашу хату й поле и сплатиты довгъ. То годи, такъ мусыть буты!

Иванъ остовпивъ, почувшы се. Винъ якъ склавъ руки на грудяхъ, то такъ такы й стоявъ довго нимый, нужденный, забрызканный болотомъ—образъ безнадійной розпуки.

— Згляньтеся, панове,—проговорывъ винъ вкинци, на сылу выдобуваючы голось кризь гарячи сльозы, що давылы його въ горли.—Що жъ я теперъ почну безъ хаты, безъ захысту?

— Га, працой, роботы... що намъ до того?—видказалы паны.

— Але жъ у мене батько старый, зболилый, незарибный... що жъ я зъ нымъ почну?

— Най бы не пывъ бувъ, паскудныкъ!—проворкотивъ жыдъ.

— А що намъ до того? довгъ мусыть буты сплаченый,—видповилы паны й пишылы зъ жыдомъ до вѣйта, щобъ докинчыты таксаціи й запысаты мастокъ на жыда.

Иванъ лышывся дома, розбитый, зныщеный, безъ гадкы й надіи. Все слова панивъ были для його серця остры ножи, що ризалы й поролы його безъ мылосты. Але якъ смертельно скаличеный чоловикъ звычайно не чуе найтяжчої, найстрашнѣшой раны, а диткльвише чуе менчу, такъ и Йвана найдужче болилы глужьвы Шмилови слова: „Най бы бувъ не пывъ, паскудныкъ!“ Ти слова не сходьлы йому зъ тямкы, крутылыся въ його думкахъ, мовъ сычання змѣи, ворущылы й бентежылы все найскрытнѣшы закуткы, проганяючы спокій, пожыраючы надію й сіючы розпуку та грызоту. Довго, довго винъ стоявъ насередъ обору, поводячы кругомъ себе блудящымы очыма, а дали пишовъ до хаты, упавъ на лавку й гирко заплакавъ на свою долю нещаслыву.

Другого дня вѣйтъ, прьсяжнѣи и Шмило, скоро свить, прьйшылы до Пивтораковой хаты. Вѣйтъ постоявъ хвѣлю, закрутивъ вуса й оповистывъ Иванови, постукуючы закованою черешнею объ лаву, що паны отаксувалы весь його грунтъ зъ будынкамы на 280 рынськихъ, а на рѣшту мае Шмило взяты у нього, що буде можна. Потимъ гидный-поважнѣи начальныкъ озьрнувся по хати, побачывъ на жердци вчора куплену свѣту и збижжя на запичку, моргнувъ на прьсяжного и той ухопывъ, якъ стѣи, свѣту на руку, а другу руку на знакъ своеи власти положывъ на мишокъ. Забезпечывшыся такимъ способомъ, вѣйтъ обернувся до

Ивана й розповивъ йому дали, що теперъ вже не має тутъ чого робити и що те видъ Шмила буде залежати, чы дозволить йому ще хочъ черезъ зиму пересидити въ хати. Шмило, певна ричъ, не дозволить. „Ще тутъ загнидзгыся,—сказавъ до вііта,—а потому й вигнати його не можна буде,—не потребую такого гостя“. Бидному Иванови не лышалося ничего бильше, якъ тилькы заразы выносытыся на завжде зъ ридной хаты. Другого жъ дня Шмило продавъ їи якомусь другому жыдови, той швидко нанявъ робитныкывъ, стару Пивторакову оселю розвалылы, дерево перевезлы въ друге мисце й поставылы зъ нього магазынъ; тилькы розвалене румовыше печи свидчыло, що тутъ стояло людське жытло, що тутъ видбувалася частына вичной, великой драмы жыття зо всима щоденнымы выступамы, зъ проблыскамы щастя й радощивъ, зъ хмарами смутку, горя й недоли...

Усю ту сумну историю розповила Сеньови вдова Гнатыха, до котрой той побигъ, побачывшы руину Пивторакивыны. Винъ слухавъ и ушамъ своимъ не вирывъ. Въ кинци запытавъ про Ивана. Але Гнатыха не бачыла його вже зо два тыждни й не чула навить про нього ничего. „Чы то въ чоловіка мало свеи биды, сыночку?—сказала вона.—Тай такъ отъ... добре то якыйсь мовывъ: почувешъ чужу биду, тай й на себе свеи надійся! Николя, бачъ, и роспытуваты було про Ивана. Але здається мени, що десь буде пры котрійсь ями. Йды, може де його й надыблешъ. Ныни однакъ субота, зъ роботы завчасу вертаються“.

Сень пишовъ шукаты Ивана, та не легко жъ було найты його середъ сотень обмащенихъ, замурзанихъ

лыць, середъ сотень рипныкывъ, що товпылыся по шынкахъ, брудныхъ, якъ самы воны, закуренныхъ дымомъ, заглушенихъ крыкомъ, галасомъ, гомономъ, прокльонамы та писнямы. Ажъ до вечера ходывъ винъ по Борслави, мисячы грязюку та важко дышучы видъ утомы, пытавъ, розпытувавъ у другихъ рипныкывъ про Пивторакового Ивана, але хочъ деяки й зналы, пры котрій винъ ями, та зналы такожъ, що винъ ныни не робить, бо якъ видибравъ плату, то десь певно п'е на забій, та ще Богъ знае, у котрамъ шынку. Сень мусивъ вертаты впорожне на попивщыву, и сонце саме що запало за сыни Дилы, колы дійшовъ до-дому.

А Иванъ справди розпывся на забій. Якъ вигналы його зъ батькивыны, винъ довго не знавъ, що діяты. Йты и розповисты про все татови—була перша його гадка. „Але шо жъ,—подумавъ соби заразы же,—шо я йому скажу? Пожытку зъ того не буде ніякого: шо зъ воза впало, те пропало, а ще старый готовъ до серця те взяты та вмсрты!“ Такъ розмиркувавшы, винъ постановывъ соби йты на роботу, до першого-липшого жыда. „Або мени мара швидко голову скрутыть, менче лыха зазнаю, а ни, ну, то може шось зароблю“. Не довго прыйшлося й шукаты роботы, винъ найнявся у жыда Шерера до ямы, по рынському въ день, зъ тыждневою выплатою й завдаткомъ напередъ. Але грызота невсыпуша пидйдала за роботу йванову душу, и першой суботы, дорвавшыся грошей, винъ майже не свидомо опьянвся въ шынку. Почалася п'ятыка, страшна, смертельна. „Най пропаде лыхо!“ крычавъ нещасный парубокъ разъ по разу. Смихъ, крыкы, похвалкы, прыплискування товаришвъ заглушувалы його, бурлы

Йому кровъ, завертали голову. Смертельно п'яний, винъ звалвся надъ ранкомъ на землю, переспавъ цилый день у недилю, а въ понедилокъ рано вставъ, порахувавъ решту грошей (всього лишылося два рынськи), зитхнувъ важко й, похылившы голову, пишовъ зновъ на роботу.

Але ныни Иванъ якось не мигъ розсмакуватися въ горилци. Молода, здорова прырода мывоволи видвертала його видъ тои отруты. Винъ бажавъ заспокоення и щастя, а не прыголомшення чы хвильового забуття. Вже пивничъ, а винъ усе сыдыть у кутку, въ тяжкій задуми, не торкаючыс келишка, що стоявъ передъ нымъ.

— Гей, Иване!—гукнувъ йому надъ ухомъ товаришъ-рипникъ, що увійшовъ саме до шынку, хочъ, выдко, вже де инде добре вже себе пидсадывъ,—де ты въ биса сховався? Тутъ за тобою люде пытали-розпытували—й ани рушь тебе здыбаты!..

— Яки люде?—спытавъ Иванъ.

— А попивъ парубокъ. Казавъ, щобъ ты туды прійшовъ... бачу, тато твій женыться, чы шо!...

— Якъ, якъ?—спытавъ Иванъ.

— Ехъ тумане висимнадцятый! Йому говоры, що лопатою въ голову клады! Батько слабый, розуміешъ теперь?

И рипникъ почавъ протыскатися до шынквасу, тай швыдко загубився середъ натовцу.

Иванъ порозумивъ шо щось воно мусыть погане буты, колы панотець ажъ слугу выславъ його шукаты. Йому хотилося заразы же йты на попившыну, розвиздаты, розпытаты, шо такє? „Але,—погадавъ соби,—мо-

же воно ще не такъ дуже зле вже, а я пиду середъ ноци, розбуркаю весь димъ зи сну,—ще зачнуть гниватися. Отъ волю завтра раненько збигаты“.

Довго ще сыдивъ Иванъ у кутку за столомъ и думавъ та журывся своєю бидою, а никому було його розпытаты шыро, розважыты, потишыты, хочъ тутъ кругомъ нього гомонило багато людськыхъ голосивъ. Та шо зъ того? Гомонили се голосы такыхъ самыхъ, якъ и винъ, бидолахъ, безъ домы, безъ роду, шо тилькы тымъ крыкомъ божевилнымъ та галосомъ и хотили въ своихъ серцяхъ заглушыты грызоту невсыпушу та горе пекуче.

Другого дня Иванъ прокынувся пизнише, якъ хотивъ, и швыдко пишовъ на попившыну. Проходячы повъзъ церкву, побачывъ на цвынтари громаду людей. Вони обступылы когось у подертимъ куртаку, а винъ говорывъ имъ щось, розмахуючы рукамы. Цикавистъ взяла Ивана подывытыся, хто се такый; винъ пидійшовъ до цвынтарного паркану й ажъ остовпивъ зъ чуду та радоцивъ. Середъ громадкы селянъ стоявъ и живо про щось розказувавъ не хто инший, якъ—його батько.

XX.

Зъ Васылемъ Пивторакомъ дійсно чудо сталося! Панотець и вси домашни не можуть надывуватися, шо се зъ нымъ збылося. Ще вчора ввечери бачылы його смертельно хорого, ще вночи кризы сонъ чулы тяжкый кашель и стогнання, а тутъ одразу Васыль рано встает зовсимъ здоровый и просыть панотця, щобъ пустывъ

його до церкви. Що зь нимъ сталося? Якимъ чыномъ винъ такъ раптомъ вычунявъ? Ни,—вся челядь ришшла, що тутъ безъ чуда не обійшлося.

Чуда, правда правдою, не було тутъ ніякого: и панотець бувъ бы про те видразу дизнався, якъ бы бувъ пыльнише прыглянувся до Васылевого лыця, а особлыво—очей. Въ ныхъ тливъ такый палючый, не-прыродный огонь, губы такъ часто здригали нервово, руки й коліна тремтили, що не треба було дуже великого ликаря, щобъ пизнаты, що се зовсимъ не здороволя пидвело Васыля зъ постели, але страшне побильшення гарячки; що та жвависть—то останне зусылля организму, мовъ останне живе палахкання свитла, закымъ мае зовсимъ загаснуты. Але панотець не мавъ часу прыглядатися до Васыля, винъ швыдко пишовъ на утреню, а потому сивъ трохи подуматы про проповідь.

Васыль тымъ часомъ просивъ Сеня, щобъ вывивъ його до церкви, бо ще нібы не зовсимъ подужавъ и не зможе вдержатися на ногахъ. Винъ не меншъ одъ другихъ твердо вирывъ въ свое чудесне одужання. На цвынтари обступылы його селяне цикавою громадою й Васыль почавъ имъ широко розповидаты про свои давни грихы, про свою слабисть, про страховыща, яки йому прывыджувались, та про муки, що терпивъ. „Але матинка божа змылосердылася надо мною. Черезъ їи молитвы, панове господари, пидвивъ мене Господь. Отъ слухайте. Ныни надъ ранкомъ лежу я—не сплю... Чую—видчыняються двери, та такъ тыхесенько, що й не чуты. Дивлюся—входять жинка, вся вь билимъ, а видъ неи така ясність сяе, що ажъ у

очи б'е. Отъ вона прыходить до мене, а я лежу та тремчу, та все молитвы мовлю. Вона, братчыкы, прытулыла мени руку до грудей, и мени мовъ бы хто жорновый каминь знявъ, такъ видразу легко стало. „А що липше тобі?“ пытае мене. „Та липше“, кажу. „А бачъ, не треба гришыты: пан-Бигъ за грихы ще тяжче буде караты. Йды жъ, небоже, и тры недили лежи „крыжемъ“ передъ царськымы двермы, потому выповидайся, то вси тобі грихы будутъ видпушени“.

Васыль довго ще говорывъ; людеи, де дали, все бильше купчылося коло нього, стари прытели стыскалы його за руки, пизнаючы на нимъ явну ласку божу. Въ кинци забаламкалы сумовыто дзвоны на хвалу божу, и весь народъ посунувъ до церкви, хрестячысь побожно та цилуючы чорный деревянный килоть, якымъ булы прыбыти Хрыстови ноги на великимъ розпятю передъ церковнымы двермы.

Иванъ не мигъ протыснутыся до батька, хочъ дуже радый бувъ зь нимъ поговорыты. Видъ якогось чоловіка винъ почувъ те, що розповидавъ Васыль, и самъ не знавъ, що про те й гадаты. Винъ черезъ сылу хотивъ вирыты въ правдывисть тыхъ сливъ, але въ глыбыни души щось ворушылося й шептало: „ни, се не туды йде“. Проте винъ постановывъ соби бодай по церкви поговорыты зъ батькомъ и пишовъ до церкви, де вже почалася була хвала божа. Передъ самымы царськымы двермы, на помости, лежавъ його батько у брудній сорочци, заваялянимъ куртаци, нечесанный, нужденный; лежавъ лыцемъ до земли, зъ розставленнымы на обыдва боки рукамы—правдывый образъ розбытого, зныщеного чоловіка, що корыться передъ своимъ пе-

реможемъ. Люде зъ усихъ бокивъ цікаво поглядали на нього, матери пидносили ззаду свои маленьки диты, щобъ имъ показаты „чужу“ на „зюмци“, а якъ котре плакало, то лякалы, шо й имъ такъ скаже „боженька“ лежаты, якъ не будуть тыхо. Бабы шептала, зитхала побожно, зводылы очи до-горы й хытали головамы, лышь дякъ спивавъ своимъ пысклывымъ голосомъ усе однаково й пидъ часъ кожнои довшои мольтвы панотця заживавъ зъ рижка табака.

Лежыть Васыль Пивторакъ и не ворущытьсѧ. Холодный помистъ, бачытьсѧ йому, дыхае пидъ нимъ, пидносьтьсѧ й опадае, якъ груды вельта. Холодный помистъ, бачытьсѧ йому, выссае зъ його тила нестерпну паль, лагодыть своимъ холодомъ гарячку, тамуе дыхавычный кашель,—йому лекше, де дали—все лекше. Мольтвы нѧйки не йдутъ йому на думку, тай чы до мольтвы йому теперь?... Йому перемигнуло передъ душею циле жыття, та не те жыття, яке розумѧтьсѧ въ зибранню всихъ прыгодъ, нещастъ и заверюхъ, але жыття чысто ростынне, вегетатывне. Йому бачытьсѧ, шо тило тяжило на нимъ, мовъ каминь, давило и вязало його, мовъ зализни пута, довго, видколы зятямыть. Ба, йому бачытьсѧ, шо вочо ще й теперь тяжыть на нимъ частыною своеи ваготы, пугае його останнимъ вузлыкомъ ланцюга... Жыво напередъ, скидай зъ себе послидокъ вагы! Жыво напередъ! перервы останній вузлыкъ ланцюга! Воля, воля! Якъ легко безъ путъ, якъ весело, ясно, любо на свити безъ каминя на грудяхъ! Жыво напередъ! Жыво напередъ!...

А тымъ часомъ хвала божа йде своимъ звычайнымъ ладомъ. Уже по евангелѧи, панотець стае на ка-

занья. Його лыце ясніе незвычайною радистю. Писля звычайного, а тилькы дуже сыльно й, выдымо, зъ шырого серця сьогодни выголошеного: „Сей день, его-же сотворы Господь, возрадуемъсѧ и возвеселымъсѧ въ онъ“, панотець прыступывъ просто до оповидання про блудного сына, шыроко и зъ прытыскомъ выяснивъ те, шо бильша радистъ на неби за-для одного наверненого гришныка, якъ за-для десяти праведныкывъ. „И отъ, хрыстыяне,—скинчывъ панотець,—передъ вами лежыть такыи сынъ марнотратныи, такыи гришныкъ, котрый мольтвамы святыхъ божыхъ теперь зновъ наворачнувся на путь истыны. Ныни у неби радистъ велька, ныни пастырь добрый найшовъ загублену вивцю, ныни й наша громада видзыскала назадъ своего чесного члена. Радуймъсѧ и тишмъсѧ, хрыстыяне, бо нема бильшой втихы, якъ тоди, колы бачымо своего блыжнього, шо повертае зъ блудной дороги на дорогу вичного спасення!“

А наворачненыи гришныкъ, блудныи сынъ, загубленныи баранъ, лежавъ тыхо, недвижно на помости и не рушывся й разу пидъ часъ тыхъ сливъ. А колы по служби божѧи люде хотылы його пидѧянты й вывезты зъ церкви, зъ немалымъ перелякомъ пиднялы зъ помоста—бездушне, холодне вже й задеревиле тило „наверненого гришныка“...

1876

Яць Зелепуга.

Яць Зелепуга бувъ хлопъ ледащо. Хто передъ тридцятьма роками переходивъ черезъ Бориславъ, мигъ буты певный, що або въ коршми, або десь близько коршмы почуе п'яный, охриплый голосъ, що выводивъ усе ту саму мелянхолійну писеньку:

Ой не жалуй, моя мыла,
Що я п'ю,
Годи будешъ жалуваты,
Якъ я вмру.

Цикавий мигъ завсигды побачыты й самого спивака, що або сыдивъ за коршемнымъ столомъ, звисывшы голову, й выбывавъ п'ястуками по столи въ тактъ своей спиванкы, або шкандыбавъ, вынысуючы по улицы ногамы „мыслите“ та перерываючы свій спивъ короткымы монологами—оттакымы, напрыкладъ.

— Прокляти пархы жыды! Знаю я, знаю, чого вамъ хочеться! Але го, го! не диждете! Яць Зелепуга—то не мякый хлибъ, щобъ зъ нього конькы липыты!

Зупынытыся на хвылыну, широко розставывшы ногы й сылкуючыся удержаты свое тило въ ривній вази, и зновъ затягне охриплымъ голосомъ: „Ой не жалуй, моя мыла!“... але тутъ же й урве.

— Еге, не жалуй! То-то й е, що нема вже кому й жалуваты. Пишла моя мыла до пана Бога на складъ, а мени теперъ усе одно. Не багато тамъ того достатку лышылось, та на якого биса винъ мени здався! Для кого маю свою працю лышаты? Свого роду не маю, а жинчинъ ридъ—ге, ге, не диждаты вамъ, багатчыкы, щобъ вы малы моею мизерією втишатыся! Краще все кризь горло пропущу—и худобу, и господарство, и землю! Нехай иде, нехай ваше не буде! Ой, бо то вы намъ залылы сала за шкуру, багачи-клавачи!

Зновъ урве й затягне писни, вымахуючы затысненымы кулаками:

Одынь багачъ у другого
Та й пытається:
За що тая голотонька
Напывається?
Ой най тоби, багатчыку,
Въ очахъ не стае,
Що голота гирко робыть,
Та солоджо п'е!

Ледащо хлопъ бувъ той Яць Зелепуга. Правда, докы жыла жинка, держався винъ незгирше. Хочъ мавъ усього тилькы шистъ моргивъ плохой земли, то такы не ходывъ ни до кого хлиба позычаты. Двое ихъ

було: що зробили, те й мали. Жили ошадно й супокійно, працювали на своїмъ ґрунті, то й сусиди ихъ шанували. Диточокъ мали килькоро, але повмирало: остання дочка вмерла вже восимнадцяти литъ. Смерть тої дочки була першымъ ударомъ, що зробивъ проломъ въ щасливимъ доси жыттю Зелепуги. Жинка його була зъ багатого роду й мала въ Борислави ше трьохъ бративъ, багатыхъ господаривъ. Принесла вона своєму чоловікови въ посагу другихъ шість моргивъ земли, межа зъ межею зъ його власною батькивщиною. Але по смерты останньої дочки шваґри-багачи почали всякими способами наставаты на Зелепугу та його жинку, щобъ виддали имъ назадъ ту „родову“ землю.

— На що вамъ!—говорили ласкаво,—вы вже обое стари, дитей у васъ не буде, доживете свого вику й на тыхъ шести моргахъ, що вамъ лишаться, а у насъ у кожного дитей багато.

Послухала Евка тыхъ сливъ, підписала нещасну „песію“, видибрала брати йи земельку батькивську—и заразъ же продали йи жыдамъ пидъ нафтови закопы. Така зрада до глыбни обурыла обохъ Зелепугивъ.

— Якъ то, панове-шваґрове,—говоривъ имъ Яць, зустрившы ихъ якось то въ коршми.—Чы то по божему та по-людський робиты такъ, якъ вы зъ нами зробили? Чы на те мы вамъ частину вашої батькивщины видступили, щобъ на ній жыды ямы копали, а вы щобъ малы за шо пыты?

— Иды, старий дурню!—видказавъ оденъ шваґеръ.—Вы жъ намъ пры людяхъ видступили, а на що видступаєте, про те не було мовы. А разъ вы видступи-

лы, то поле наше. А разъ воно наше, то намъ вильно робиты зъ нимъ, що намъ подобається.

— Не правда!—видризавъ Яць.—Мы тилькы для того вамъ видступили, щобъ вашимъ дитямъ було де помиститысь. Жыдамъ продаты не велька штука, се кожный потрапыть.

— Выдно, що не кожный,—сміючысь видказавъ другий шваґеръ,—колы вы не потрапылы, тилькы мы.

— Смійтеся соби, смійтеся, але я се такъ плазомъ не пушу.

— А що зробышь?

— Уже я знаю, що зроблю, але тилькы не знаю, чы вамъ те солодко буде!..

— Отъ, иды старий, иды не робы зъ себе дурня,—сказавъ третій шваґеръ, плещучы його по плечи.—Отъ липше сядь зъ нами й выпый по пивкватырци, а шо зъ воза впало, те пропало.

— Систи то я сяду,—гостро видповивъ Яць,—и выпыты—такожъ вып’ю, але видъ правды не видступлю. Складычу людей, склычу свидкивъ, нехай вони насъ розсудять, чы то справедлива ваша робота.

— Ну, шо жъ, клычъ, нехай судять!—сказавъ оденъ изъ шваґривъ,—тилькы напередъ тоби кажемо, шо намъ наплюваты на той судъ. Шо намъ зроблять? Чы може самы гроши зложать и землю видъ жыдивъ одкуплять?

Сказавшы правду, Яць Зелепуга про землю й не думавъ. Боліла його тилькы „неправда“ й хытристь шваґривъ, йи хотивъ винъ вывести „передъ людьмы й передъ свидками“, але чы зъ тої роботы выйде яка користь—навіть думкою въ той бикъ не сягавъ. То-

жъ слова швагрови були для нього тымъ, чымъ ударъ п'ястучкомъ межы-очы. Захытався й окынувъ усихъ трьохъ непевнымъ поглядомъ.

— А, ось воно якъ: плюете на людей, на громаду! Юды якісь!... А плювавъ бы на васъ свить увесь! Батькивську землю жыдамъ продали—й сміються! А щобъ васъ та земелька свята по смерты зъ гробивъ повыкыдала!

Слово по слови, мижъ Яцемъ и шваграмы прыйшло до бійки, въ котрій швагры такъ побидылы старого Зелепугу, що справди такы прыйшлося клякаты и людей, и свидкивъ, и бабъ-знахарокъ. Плачучы та проклинаючы, побигла Яцыха до братнихъ хатъ, щобъ бунтуваты братовыхъ проты чоловикивъ. Ти стали по їи боци, бачучы, що видъ часу тои нещасной исторіи зъ грунтомъ ихъ чоловики такъ и не вылазять зъ коршмы. Розпочалась правдыва війна родынна, зъ звычайнымы прыгодамы: сваркамы, прокльонамы, крыкамы на все село й бійкамы. Що жинкамъ въ тій війни найбільше перепадало, про се й говорыты ничего. Одна въ прыступи гниву обпарыла свому окропомъ боси ноги такъ, що два мисяци не мигъ встаты зъ постели, и се найлипше зробыла, бо вратувала решту грошей за продану жыдамъ землю видъ цилковытой розтраты. У другои вдача на двое важылась: колы чоловикъ бувъ тверезый, то перемагавъ и бувъ жинку, але колы бувъ п'яный, то жинка перемагала чоловика й на вельку втиху жыдамъ, вела його за чупрыну зъ коршмы до-дому, прыговорючы разомъ моральни науки и для липшой пам'яты втовкаючы ихъ йому кулакомъ въ плечи та въ потылицю. Найгирше пишло у

третього швагра: тамъ чоловикъ зъ жинкою такъ перегрызлыся, що жинка втекла видъ чоловика на службу, дитей забрала й мижъ людей пороздавала, а чоловикъ до двохъ литъ пропывъ и прогайнувавъ усе господарство, худобу й землю, и нанявся копаты ямы у того самого жыда, якому продали частыну Яцышыного грунту.

Страшно й важко було слухаты того, що діялось мижъ братомъ и сестрою въ ту пору. Выйде бувало братъ рано на роботу, звычайно вже не тверезый, въ брудній, заболоченій полотнянці, зъ лицемъ почорнилымъ якъ земля, згорблений и нибы прыбытый, а сестра выгляне зъ своєї хаты, выбижить на подвир'я, та якъ почне плакаты, якъ почне прокльнаты—Господы-Боже! И брата їи жаль, хочъ такъ погано зъ нею обійшовся, и батькивщыны жаль: сама не знае, на кого плакаты, на кого кары божей просыты.

— А волила бъ я, братчыку мій, бачыты, щобъ тебе самого въ сю землю закопувалы, нижъ маешъ ты їи тутъ рыты та копаты для нехрыстивъ! Ну, копай, поганьне, копай, може тамъ докопаешся кисточокъ небижчыкивъ тата та лида. Прыдывсь до ихъ добре, бо певно обидва въ гроби на другый бикъ поперевертались, чуючы, якъ вы ихъ пам'ять, ихъ землю криваву шануете! А не забудь тамъ сказаты небижчыкамъ, въ якихъ ты теперъ гонорахъ у пана жыда пробуваешъ, якъ спышъ пидъ жыдивською лавою, йисы разомъ зъ жыдивськымы собакамы, и якъ жыдивськи бахури коло коршмы на тоби, якъ на кони, йиздять для забавы! Скажы имъ се, скажы!

А дали разомъ якъ не заломает руки надъ голо-

вою, якъ не заголосять, не зарыдає, мовъ надъ покій-ныкомъ:

— Братчыку мій, соколыку сызый! Чы жъ я тебе не любила! Чы я жъ коло тебе не прыпадала, ще якъ ты маленький бувъ, якъ мы мовъ овесь дрибни безъ мамы остались! Чы я жъ мало ночей не спала, тебе доглядаючи, якъ ты занедужавъ! Чы думала жъ я, нещаслива, що намы лыха доля отакъ кыне, що буду на тебе кары божой проситы? Не дай, Боже, легко сконаты тымъ, що тебе на таку дорогу навели, що тебе отакъ на дывовыще, на публіку людську пустыли!...

Прокльонивъ братъ слухавъ мовчки, похылившысь, мовъ виль, що, схылившы голову, прыймає удары. Але оте голосиння та спомынки зъ дытнычыхъ литъ рвалы його душу, кривавылы серце, допикалы йому гиршь огню палючого. Ажъ разъ, пидпывшы соби бильше нижъ звычайно, не мигъ стерпиты того голосиння и крыкнувшы: „А не будешъ ты вже разъ тыхо, стара видьмо!“ кынувъ на сестру „каминцемъ“. Самъ винъ твердывъ, що бувъ се каминець не бильший одъ кулака, але мусивъ буты бильший або зъ не абы-якою сылою кынений, бо сестра не тилькы що заразы утыхла, але навить видразу такы впала на землю зъ глухымъ зойкомъ. На той зойкъ выбигъ Яць зъ хаты й пиднявъ жинку: мала выбите одне око й на чоли криваву рану видъ ливои бровы впоперекъ ажъ до самого волосся. Не крычала, не стогнала багато, тилькы умливала разъ за разомъ. На пивъ неживу повезлы їи до Дрогобыча; ликари сказады, що не тилькы ливе око зовсимъ пропало, але надто ще й кистку въ черепи проломано. Помучывшысь килька день, Яцыха вмерла,

а брата їи взяли до криминалу *). Тамъ винъ и вмеръ, не дочекавшы суду.

Видъ того часу Яць Зелепуга почавъ пыты на забій. Остогыдла йому хата, остогыдло господарство, остогыдла громада. Колы йому молодыци радылы, щобъ ще разъ оженився, винъ тилькы рукою махавъ, немовъ хотивъ зовсимъ видигнаты видъ себе сю думку. Не видразу, але мало-по-малу доходило до того, що бляшаний пивкватырокъ стався одынокою истотою на свити, про яку дбавъ.

Такъ мынуло два роки видъ Яцышыной смерты. Зовсимъ ни на що звився Зелепуга. Господарство було зовсимъ занедбане и зруйноване, худобу забравъ жидъ за горилку, збижжя давно було выпродане, плоты побломлювани, навить бильша частына господарської посуды помандрувала зъ хаты до коршмы. Яць Зелепуга тилькы на ничъ прыходывъ до хаты—цильмы днямы просыджывавъ въ коршми. Пивъ мало, але для його ослабленого й зиссаного организму досыть було двохъ-трыохъ чарокъ, щобъ зовсимъ запаморочыты йому голову. Йивъ ще менче. Одынокою живою струною, що безупынно ще въ нимъ дзвенила, була ненависть до „багачивъ“, хочъ правду кажучы, ти багачи зъ дня на день все бильше тратылы землю пидъ ногамы, уступаючи їи жыдамъ, котри все бильшымы купамы горнулыся до Борыслава, куды прынаджывало ихъ бажання скорыхъ та легкихъ зыскивъ на нафтовыхъ копальняхъ.

*) Криминаль — тюрьма.

Одначе жъ часомъ, колы бувъ тверезый, Яць Зелепуга ясно бачывъ, куды воно йде. Накынувши гуню на опашкы, въ смушевій кучми на голови й позакладавши руки за пазуху, йшовъ винъ не разъ хыткымъ крокомъ вздовжъ борыславської улыпи, неспокойно водячы очыма и спльовуючы часть видъ часу, якъ чоловікъ, котрого сыльно пече згага.

— Мій Боже, що тутъ діється, що тутъ творыть-ся!—шептавъ винъ.—Правдыва кара божа на наше селыще! Ну, глядять, глядять, скільки тутъ тои погани назлазылося, якъ мурашни! У Пылыпа Буняка п'ять ямъ копають, у Матія чотыри, у мого премудрого швагерка вже пивъ грунту купылы, передъ самымъ його викнамы цилу гору глыны накыдалы! А тамъ зновъ, и тамъ, и тамъ! Всюды копають, рыють, черпають ту клятву кыпячку, щобъ имъ ще горломъ лылася!—На грунти, що його небижка жинка видступыла братамъ, а ти продалы жыдамъ, було вже доси десять закопивъ та ямъ нафтовыхъ, деяки ще лышь по п'ять-шість сажнивъ завглыбшкы, а деяки вже й по двадцять и двадцать п'ять сажнивъ. Жыдъ, що за безцинь набувъ сю частыну грунту, бувъ ныни вже багачемъ, спыльникомъ першой борыславської дестылярни и власныкомъ ще двохъ частокъ земли зъ двадцятьма новымы закопамы. Що правда, нигде йому такъ не шастыло, якъ на грунти небижки Яцькы. На иныхъ, такожъ за безцинь купленыхъ грунтахъ ямы булы вже по десять, по п'ятнадцять та двадцять сажнивъ завглыбшкы, а „ропы“ не було. Дви ямы на двадцятимъ п'ятимъ сяжни треба було навить зовсимъ покынуты, таки багати выдобулися въ ныхъ джерела воды. Яцьшынь грунтъ—бувъ

правдывою золотою жылою для Менделя Шехтера. То й не дыво, що Мендель здавна вже гостривъ зубы на зовсимъ подибный грунтъ Яця Зелепугы, що бувъ межа зъ межою зъ його грунтомъ. Не разъ вже пидходывъ винъ до Яця, щобъ той продавъ йому свій грунтъ, але Яць навить слухаты не хотивъ ни про що. Та й не мавъ и колы, бо звычайно або пывъ, або протверезувався. Та й те сказаты: покы мавъ за що пыты, то нищо не гнало його позбуваться грунту.

Але теперъ пышло на инше: не було вже за що пыты, а у шынкяря мавъ Яць навить значный, на килькандцять рынськихъ, довгъ. Пора, на думку Мендлы, була сама видповидна для „гешэфту“, тымъ бильше, що Яць килька вже день почавъ якось меньше заглядаты до коршмы, йивъ бильше й раз-у-разъ ходывъ по сели сумный та задуманый.

— Добрый день вамъ, пане Яцентый!—сказавъ одного дня Мендель, наблыжаючысь до Яця, шо, нобы миркуючы щось, стоявъ на середини своего грунту зъ пальцею въ руци.

— А, добрый день!—видказавъ Яць, ледви глянувши на жыда.

— Ны, шо поробляете?—пытавъ жыдъ.

— А шо жъ бы мавъ? Дыхаю!

— Ны, вси мы, Богу дякуваты, дыхаемо, то ще не работа,—сказавъ жыдъ усмихаючысь.—Я пытаю, шо думаете зъ грунтомъ робыты?

— Зъ грунтомъ? А шо жъ маю зъ нымъ робыты? Нехай лежыть. Грунтъ йисты не просыть.

— То правда, шо грунтъ йисты не просыть, але вамъ, пане Яцентый, йисты й пыты треба.

Яць выдывывся на жыда велыкымы очыма, а дали сказавъ мовъ з-нехотя:

— То вже моя ричъ! Адже до васъ просыты не пиду!

— Ни, пане Яцентый,—лагидно видповивъ жыдъ,—яки жъ бо вы! Нибы то я на той прыкладъ говорю! Я кажу, що шкода грунтови лежаты, чого зъ нього доробитесь? Праци по вуха, а хлиба й такъ не буде. Я вамъ заплачу по-людський, встане на ваши стари лита.

— Гмъ, а що жъ бы вы дали?

— А килько маете всього грунту?

— Безъ того, що пидъ хатою й подвир'ямъ—шисть моргивъ.

— Ну, то я вамъ дамъ за все трыста римськихъ.

— То нибы по чому за моргъ?

— По пятьдесятъ. Хиба то мало? Людська пина, бигме, людська пина.

— А килько бъ вы, Мендлю, хотили теперъ за ти два моргы, що-сте видъ моихъ швагривъ купылы, отутъ заразъ, межа зъ моимы?

— Гмъ,—усмихнувся Мендель,—я того поля не продаю.

— А певно, бо вы на нимъ скарбъ выкопалы. Хочъ и смердыть, а все-таки золото. Ну, а хто жъ мени заручыть, що й у мене такого самого нема?

— Ну, Яцю, який-бо вы чоловік!—сказавъ Мендель.—Чы вы гадаете, що я бъ купувавъ вашъ грунтъ, якъ бы знавъ, що въ нимъ ничего нема? Чы гадаете, що я не мавъ бы шо лишшого робыты, якъ сята овесь на вашихъ пустахахъ?

— Бигъ заплатъ вамъ за щыристь, пане Мендель,—видказавъ на се Яць.—А колы панъ Бигъ направи до мою землю скарбъ вложывъ, то який же я бувъ бы дурень, колы бъ його за дармисенько зъ рукъ выпустывъ!

— Якъ то за дармисенько? А пятьдесятъ римськихъ, то хиба не гроши?

— Ни, Мендлю, то собачи гроши!

— Го, го, кіск ihm up, який мени панъ!—скрыкнувъ ображенный Мендель.—Идите и найдите ихъ соби на дорози, колы то собачи гроши!

— Навить на дорози не потребую шукаты, сами до мене прыйдутъ!—сказавъ Яць и справывся до своєї хаты.

— Пане Яцентый!—кыкавъ за нимъ Мендель,—пане Яцентый!... але зачекайте-но!

— А шо тамъ таке?—сказавъ Яць зупыняючысь.

— Знаете, що я вамъ скажу,—говорывъ Мендель, зновъ наближаючысь до нього.—Я вамъ дамъ по 80 римськихъ за моргъ.

— Е, пусте ваше балакання,—видказавъ Яць и махнувъ рукою.—Шо я вамъ буду даваты за 80, колы други по 100 дають?

— По сто римськихъ за моргъ!—скрыкнувъ Мендель.—Бійтеся Бога, Яцю, хто вамъ дае по сто римськихъ?

— То вже моя ричъ, хто дае! Тильки вы соби не думайте, шо старый Яць зъ розуму звився й не знае, шо робыть. Дурень то я дурень, се мушу прызнаты, але дещо трохи такы й знаю и зъ кашею зйисты себе не дамъ.

— Ну, пане Яцентый, що жъ вы соби про мене гадаете, щобъ я васъ хотивъ зъ кашею йисти! Я тилькы пытаюся, хто вамъ дае по сто рымськихъ за моргъ ґрунту?

Яць довгу хвилью пыльно поглядавъ Менделеву въ очи, потимъ одвернувся, сплюнувъ и, не кажучы ани слова бильше, пишовъ до своєї хаты.

— A dümmer Goj!—воркотивъ Мендель по його видходи.—Гадае, що мене на полову зловыть! Сто рымськихъ! Почекаешъ ты соби ще, закымъ я тобі дамъ сто рымськихъ за моргъ!

Але часъ той прыйшовъ швидше, ніжъ Мендель сподивався. Въ килька день по тій розмови ще оденъ зъ Менделевыхъ закопивъ залляла вода, а другый завалывся и прысыпавъ трюхъ робитныкывъ: кримъ понесеныхъ стратъ, мусивъ ще Мендель оплачуваты й пидплачуваты комисію, щобъ выеднаты їи прысулъ, що робитныкы загнулы черезъ власну необережність. Страты булы значни; меншъ заможного могли бъ булы довести до руины. Одынока надія Менделева, то булы нафтови джерела, видкрити на Яцьшынимъ ґрунти. То-жъ двичи пожаданае було для нього якъ найшвидше выторгуваты у Яця сумежный ґрунтъ, тымъ бильше, що за-для сыльного наплыву купцивъ цина земли, златной пидъ законы, досять быстро йшла вгору, такъ що сотка за моргъ була вже зовсимъ не въ дывовыжу. То жъ не минувъ и тыждень видъ попередньої розмовы, колы Мендель, захопившы пляшку доброй горилкы, подався до Зелепужыной хаты. Яць сыдивъ дома й направлявъ цеберъ-двоушныкъ.

— Дай, Боже, добрый день!—сказавъ жыдь, торкаючы капелюха на голови.

— Дай, Господы!—видказавъ Яць.

— Шастыбигъ пры роботы!—сказавъ Мендель.

— Дай, Боже! Дякую за слово добре.

Мендель сивъ на лави й розглядався по хати. Въ хати було пусто й сумно: голи стины, голи полыци, пичъ давно не топлена, а въ ній килька шербатыхъ черепивъ. Пахло пустокою.

— Не гарно тутъ у васъ, пане Яцентый,—сказавъ жыдь, хвилью помовчавшы,—погано такъ на стари лита жыты.

— Може дасть Богъ, що колысь и у насъ липше буде,—сказавъ Яць, завзято стукаючы обухомъ по обручахъ цебрыка.

— Дай Боже! Дай Боже! А що таке найлипше робыте?

— А отъ цебрычысько попсувався, та направляю.

— По що вамъ той цеберъ? Адже свиней не держыте?

— А може й буду держаты. Все липше, якъ цеберъ буде цилый, ніжъ мае ниворотомъ питы. Адже коштуе!

Жыдь зновъ замовкъ, тыснучы пляшку пидъ полоу халата. Не мавъ якось видвагы прыступыты просто до ричи.

— Що то таке, пане Яцентый,—сказавъ по хвильи,—Мошко зъ коршмы жалувався передо мною, що вже видъ тыждня не бувае у нього?

— А чоґо жъ мени буваты? Пыты не хочеться, а грошей, шо я йому выненъ, ще не маю.

— А бодай же Господь боронивъ!—скрыкнувъ зъ благороднымъ обуреннямъ Мендель,—чы жъ то винъ у васъ грошей допынаецца? Не гроши хоче винъ бачыты, а васъ!

— Бигъ заплаць йому за його доброту,—сказавъ Яць,—але я давъ слово, шо безъ грошей бильше до нього не пиду. Хочъ винъ самъ и не впынаецца, але знаецца, довгъ довгый, а виддай короткый.

— Фе, пане Яцентый, шо то за довгъ! Пятнадцать рымськыхъ! Чы варто про те й гаворыты! Ни, але знаецца шо? шо мы будемо такъ на сухо балакаты? На те Богъ чоловикови горло давъ, шоць його якъ найчаштише промочуваты!... Пашукайте-но тамъ якои шкалубны, якои миркы!—И за тымъ словомъ выдобувъ пляшку й поставивъ на столи. Яцви очи живише загралы, колы побачывъ горилку, навить сокрыра выпала зъ його рукъ. Хотивъ уже встаты й пашукаты чаркы але якась дужча рука зупынула його на мисци. Не малу сылу мусивъ самъ надъ собою взятъ неборака, шо такы довгы лита навикъ бувъ до горилкы; ажъ голова вь нього на груды звысла й руки почалы тремтиты; та все-такы не ворухнувся зъ мисци.

— Бигъ заплаць вамъ, пане Мендлю, за вашу добру волю,—сказавъ надломанымъ голосомъ,—але я не знаю, на яке мы маемо могорычъ пыты А такъ, на ката вь мишку, пыты не годяться.

— У, у, у, який же бо вы Чоловикъ, шо й не прыступай до васъ!—скрыкнувъ Мендель.—А колы я не зъ жаднымъ интересомъ, а такъ тилькы до доброго суды зъ почеснымъ приходжу?

— Ну, се вже вы кому иншому кажить, а не мени,—сказавъ Яць.—Жыдъ безъ интересу ани кроку не зробить.

— Шо за интересъ!—сказавъ Мендель.—У мене одень интересъ, знаецца який. Сторгуймося за грунтъ!

— Трудно буде!—коротко одризавъ Яць.

— А нехай Богъ боронить! Чому бъ мало буты трудно? Пры Божий помочи все може буты легко.

— Шо чому даецца за моргъ?

— Ну, шо вы пытаецца? Адже знаецца мое слово: висим-десять папиркывъ

— Е, колы такъ, то ничого й балакаты. И за сто не дамъ.

— Овъ, якъ вы живо вгору ростете! Гадавъ бы хто, шо у васъ вь скрыни Богъ зна який статкы-маецкы, шо такъ дорожытеся.

— Вь скрыни не вь скрыни,—видказавъ Яць,—але вь тий самий землѣ певне шо статкы маецкы. По шо жъ маю вамъ ихъ задаромъ виддаваты?

— А певно,—зъ насмихомъ процидывъ жыдъ,—по шо виддаваты такы багацтва? Липше пыты й самому загорнуты.

— А вы думалы шо якъ? Копаецца вы, чому жъ бы й я не мавъ копаты?

Жыдъ ажъ зъ мисци зирвався й шыроко вытришивъ очи на того нужденного, мизерного хлопа, шо смивъ шось такы сказаты.

— Шо... шо... шо вы кажете?

Яць спокійно поглядавъ на жыда и сказавъ усмихаючыся:

— Шось васъ тамъ певно вкололо, пане Мендель, шо вы такъ схопылысь? А те, шо я кажу, то дурне балакання, правда?

— Певно, шо дурне балакання,—зъ горячымъ переконаннямъ скрыкнувъ Мендель.—Вы соби гадаете, шо то такъ легко—питы й браты зъ земли даръ божный? Ага! Не знаете, шо то коштуе! За копання платы, а ще зъ земли чы добудеться шо, чы ни. Отъ у мене вже тры закопы вода залляла, а знаете, шо кожний закипъ коштувавъ мени шо найменше сто римськихъ! Ну, а видкы вы стилькы грошей роздобудете? А хочъ роздобудете, охъ, то не ваша голова до такой работы, бигме, не ваша голова!

— Га, то вже якъ Богъ дастъ, будемо бачыты,—сказавъ Яць.—И вы чень уси розумы не пойлы, може тамъ деяка стебелынка й для насъ лышылася. Попробуемъ!

Мендель усе зъ бильшою тривогаю поглядавъ на Яця.

— Шо, невже вы се направду, пане Яцентый? Не жартуете?

— Або я знаю,—видказавъ хлопъ понуро,—може й жартую.

— Ну, а якъ же буде зъ грунтомъ? Продаете?

— Якъ до цины прыйде, то й продамъ.

— А яка ваша цина?

— То, бачыте, такъ. Маю шить моргивъ: два тутъ близько коло хаты, а чотыри онъ тамъ дали, на Волянци. Ти чотыри я готовъ вамъ продаты по 150 римськихъ за моргъ.

— Ти чотыри? А на якого дидька мени тыхъ чотырохъ? Адже на Волянци никто не копае.

— А хто знае, може й тамъ скарбы лежать.

— Е, я на „хто знае“ не купую. Ну, а ти два по чому?

— Тыхъ двохъ не продаю. Ти два для себе задержу.

— Якъ? Для себе? А вамъ ихъ на шо?

— То вже въ тимъ моя ричъ.

— Та ни бо, пане Яцентый, не жартуйте! Шо хочете за ти два моргы?

— Ни, сторгуймо тамти чотыри.

— На шо мени тамтыхъ чотырохъ? Пустопашъ, будячя,—шо я зъ нымъ зроблю? За ти два дамъ по сто римськихъ.

— За тамти чотыри возьму, якъ видъ васъ, по сто сорокъ,—сказавъ Яць зъ правдывымъ хлопськымъ упоромъ,—а про ти два навить говорыты шкода.

— Ну, то чекай же, дурню, на чорта лысого, шо тоби за тамти дастъ по сто сорокъ!—крыкнувъ розлютившысь Мендель, ухопывъ свою горилку й выбигъ зъ хаты.

Хлопъ спокійно дали набывавъ обручи. Але по хвыли, высапавшысь, Мендель зновъ вернувся.

— Ну, пане Яцентый, зъ вами говорыты, то треба впередъ гороху найистыся. Кажить-бо направду: по чому хочете за ти два моргы?

— За тамти чотыри—по сто сорокъ, а тыхъ двохъ ще теперь не продаю.

— А колы жъ продасте?

— Того ще й самъ не знаю. Якъ прыйдутъ до своєї цины.

- А колы жъ по вашому прыйдуть до цины?
- Або я знаю! Побачымо.
- Чы то останне ваше слово?
- Останне.

Мендель пишовъ, проклинаючы стыха хлопську впертисть.

А Зелепуга направду задумавъ выступыты въ супиръ изъ жыдамы. Въ його старій, непривычній до думання голови мгысто укладався плянъ, якъ се зробіты, але постанова була сыльна... „Ну, шо жъ, буду копаты самъ, та й годи“—думавъ зразу, але швыдко переконався, що самому копаты зовсимъ ніяково, що треба шо найменче трьохъ людей до одной шахты. Наняты двохъ, то було бъ добре, але видкы взяты грошей? У самого нема ани грошей, ани хлиба, ани хулобы, не було навить шо продаты, кримъ земли. А тутъ якыйсь могучый внутришній голось раз-у-разъ шепче йому: „Ану, берыся до работы! Богъ тоби вложивъ скарбъ въ землю, грихъ його змарнуваты!“ А на шо йому, самому и старому, здасться той скарбъ, про те такожъ не думавъ. Часомъ тилькы якись фантастычны картыны снувались въ його уяви. „Церкву выставлю, гарну, муровану... каплышо покладу надъ жинкою... дамъ „на боже“, нехай Богъ буде мылостывъ мойй души“,—дали по-за ти побожни мріи думка його не сягала.

Видвидыны Мендля дали йому доказъ, шо дило зъ тымъ скарбомъ справди мусыты быты певне, й заразомъ попхнулы його думку на практычнишу стежку. Килька годынъ просыдивъ въ свойй хати надъ направленимъ двошныкомъ, думаячы про те, шо робыты.

Дали вставъ, зибрався й пишовъ у село. Поки шо буде, винъ ришывъ попередъ усього позбугыся свои ненависты, перепросытыся зъ двома шваграмы, шо ще осталысь.

Колы увійшовъ до хаты одного швагра—п'ять литъ мынуло, якъ въ ній не бувъ—пры самимъ входи вдарыла його думка:

— Шо се я здуривъ чы зовсимъ ослипъ, шо мигъ уважаты його багачемъ?...

Шо правда, хата була велька й очевыдно за добрыхъ часивъ порядно збудована, але дуже занедбана й опущена. Ани прыладивъ господарськихъ пидъ шопою, ани засикивъ зъ збижжямъ у велькыхъ сивяхъ, ани скрынъ зъ полотнамы та шматтямъ у видчненій комори, ани кожухивъ на жердци, ани подушокъ на постели—ничого не було.

На добавокъ Зелепуга заставъ у хати правдывий судный день: плачъ и лементъ жинкы й дитей швагровыхъ.

— Шо вамъ таке, кумо?—запытавъ винъ по прывитанню, сйдаючы на брудній лави.

Швагрова глянула на нього червонымы видъ слиз очыма, а въ кинци видвертаючысь сказала:

— А вамъ шо до того? Яке васъ сюды лыхо прынесло?

— Та Богъ зъ вами, кумо-швагрова,—видказавъ Ящ. — Не лыхо мене сюды прынесло. Аджс жъ мы соби свои. Грихъ намъ цуратыся одни другыхъ. Я прыйшовъ васъ одвидаты, порадытыся...

— Ага, може зновъ хочете моему якый кусень грунту видступыты! Га, нехай васъ Богъ тяжко покарае

за те добродійство, що ви йому передь литами зробили!

И бидна жинка заломала руки и слизьмы залылася. Диты за нею.

— Але жъ, кумо, бійтеся Бога, що жъ я тому виненъ, що вашъ чоловікъ обдуривъ мою небижку, вымантивъ у неї батькившину, а опісля продавъ жыдамъ?

— Нехай васъ усихъ, усихъ Богъ тяжко покарає за мои слезы, за мою нужду, за мое жыття затроєне! Шо я вамъ винна, що вамъ винни ти бидни хробаки, що мусять марно гнуты черезъ того п'яницю проклятого?

— Але шдъ жъ таке сталося? шдъ винъ зробивъ?— допытувавъ Яць, зовсимъ не чуючы себе зачепленимъ іи прокльонамы, въ котрыхъ бачивъ тилькы проявы болю й бильше ничего.

— Продавъ, поганынъ, продавъ уже й ршту ґрунту жыдамъ. Продавъ и не знаю, за скилькы. Вже другий тыждень напывається десь у Дрогобычи, щобъ йому тамъ и голову вкрутыло! Ой, доле жъ моя, доле нещаслива! Сама бидна не знаю, шдъ зъ собою початы. Вже жыдъ зъ вйтомъ и присяжnymъ ґрунтъ забралы, ямы почалы копаты, а його якъ нема, такъ нема!

— Отъ такъ маешъ!—подумавъ Яць,—отсе я на багача наскочивъ! Е, тутъ, якъ бачу, ще гирша беда, нижъ у мене.

И звертаючыся до швагрової, почавъ іи потишати, якъ мигъ и вмивъ.

— Не плачте, кумо, заспокійтеся, якое то буде. Може то ще панъ Бигъ все на добре оберне.

— Скорише васъ усихъ до-горы ногамы оберне, шо дай Боже, аминь!—крыкнула швагрова, зновъ заломуючы руки, й видвернувшыся до дитей, шо плакали й лементувалы, почала надъ ными заводыты, якъ надъ умерлыми:

— Диточки мои, сыротяточка дрибни! Давъ вамъ Богъ витця поганына, шо про васъ не дбає, шо душу чортови запродавъ, а жыдамъ земляцю! Де жъ вы теперъ подинетесь? Хто васъ выгодує и въ люде выведе? Похыляться ваши головонькы по чужыхъ загонахъ! Поллються ваши слизенькы по чужыхъ кутахъ, небожата мои! Змарнієте, якъ бадылля въ поли! Бодай бы вашъ витчыше бувъ такъ змарнивъ, закымъ я його пизнала!

— Ну, тутъ ани я порады не добуду, ани моя гола потиха ни на шо не прыдасться,—подумавъ Яць и тыхцемъ вынісся зъ хаты.

— Шо имъ зъ моеи потихы,—думавъ идучы дорогою.—Тутъ треба помочи не потихы. Отъ, колы бъ такъ мени докопаться кыпячки на своимъ поли, маєтокъ зробыты,—ну тоди бъ и всихъ ихъ можна прытулыты. Правда, швагеръ погано зъ нами обйшовся, але його жинка й диты ничего не винни. Ни, ни, треба радыты, треба шукаты пидмогы, чень то Господь мылосердний змылується надъ нами.

Въ брудній, занедбаній и слизьмы просяклій хаты швагрової знайшовъ Яць несподивано те, чого тамъ певно не шукавъ, знайшовъ близьку циль своихъ мрій и змаганъ. Скарбъ прыродный, схованный въ його земли, набравъ безмирно бильшой вартосты, видколы Яць почувъ, шо скарбъ той потрібный йому не тилькы для збудовання церкви и справлення церковныхъ апа-

ративъ, але такожъ для притулення зруйнованої й збиднилої швагрової родины.

Його мяке серце въ одній хвилі вси ти справи пов'язало до купы мицными и трывкыми вузлами. Видколы выяснилась йому цель жыття, то бачылось, що разомъ прыбуло йому й силы, енергїи та смилосты, и немовъ видмолодилый на десять литъ, скорою ходою почымчыкувавъ до хаты другого швагра, того самого, котрому генъ-то жинка окропомъ ноги обварыла й котрого черезъ те въ цилимъ Борыслави прозвали Недоваренымъ. Жывъ винъ на другимъ кинци Борыслава, пидъ самымъ Диломъ, де вже зовсимъ не було грунтивъ нафтовыхъ, и бувъ справди заможнымъ господаремъ. Тилькы видколы його опарено, на ноги не статкувавъ, ходывъ зъ костуромъ въ рукахъ и середъ розмовы часто сычавъ, колы зле выличени раны почыналы його пекты й свербиты. Особлыво передъ кожною зминою погоды чувъ у ногахъ великнй биль, и тоди бувавъ злый та дражливый, немовъ голодннй ведмидь.

На Яцеве лыхо, якъ разъ сьогодни була така пора.

— А швагерокъ коханный... сссь!—крыкнувъ Недовареннй, здалека запримитывшы на ходу Зелепугу.—А яке то лыхо несе тебе до мене, ты душе жебрацъка, а? сссь?

Яць Зелепуга тилькы головою покывавъ. На высотахъ своихъ мрїи и замысливъ винъ чувся недосяглымъ для такого рода привитанъ.

— Ей, швагре, швагре,—сказавъ наблыжившысь и пиднимаючи кучму,—чы багато я тобі порогивъ наоббывався за жебраннымъ хлибомъ, що такъ мене ви-

таешъ? Фе, встыдъ тобі, що такъ дуже загордувавъ своимъ багатствомъ!

— Дывить, якнй мени навчытель, сссь!—крыкнувъ Недовареннй.—А я голову свою даю въ закладъ, що ты такы за якоюсь жебранною прыходышь. Що дужча у жебрака нужда за плечыма, то бильше пыхы на языци. Ану, скажи-но, чого ты прытрыножився?

— Прывели мене сюды дви справи,—сказавъ спокійно Зелепуга, сидаючи на колоди насупроты швагра.—Одна справа не моя, але швагра Чапли.

— Того жидивського заплечныка и п'яници? Знаю, знаю... Пропывъ останню крыхту розуму, продавъ жидамъ рещту грунту, а теперъ пропывае гроши въ Дрогобычи. Такъ йому, дурневи, й треба.

— Що жъ я про його й не говорю ничего, нехай його Богъ судыть. Але його жинка, се жъ вашої й моеї небыжки сестра! И диты дрибни, що воны кому вынни? И вси лышылыся безъ хлиба, безъ батькивщыны. Що зъ ными буде?

— А що то мене обходыть? Чы я ихъ батько? Чы на мене лежыть обов'язокъ на ныхъ старатыся, сссь?

— Але жъ бійтеся Бога, пане швагре?—скрыкнувъ Яць.—Чень же не дамо власнїи крови марно загыбаты? Отъ тилькы що бувъ я тамъ—Содома, кажу вамъ. Стара плаче, що ажъ серце краеться.

— А нехай соби плаче!—злыстно видказавъ швагеръ.—Поплаче та й перестане. Моя хата зъ краю, я ничего не знаю. Не мое просо, не мои горобци, сссь!

Говорячы се, раз-у-разъ сычавъ и стыскавъ зубы. Здавалось, що чужи терпиння робылы йому въ тїй хвилі якусь особлыву, дыку прыемннсть.

— Ну, се одна справа,—сказавъ, хвилью перемовчавшы, Недоваренный.—А яка друга?

— Богъ зъ вами,—видказавъ Яць.—Бачу, що я зъ своими справами не на ту улышко выбрався. Липше дати спокій тій розмови.

— О, бачышь його, вже злий, сссь! Чысто жебрацька натура! Видмовъ його претенсіи, то вже заразы писный видъ зробить тай ммырты: Бигъ заплатыть и за те! А въ души соби думае: щобъ тебе чорты вхопылы! Ну, ну, говоры, яка друга справа. Хочу знаты, сссь!

— Щобъ вы не думалы, що я справди злий, то й скажу вамъ. Купить соби мій грунтъ на Волянци, чотыри моргы въ однимъ кусныку. Дешево вамъ продамъ.

— А мени на що того грунту на Волянци?

— Якъ то на що? Грунтъ до грунту все прыдасться; хочъ бы мавъ и облогомъ лежаты, то бодай кони попасете, чы виднаймете кому пидъ овесь,—все такы дохидъ буде.

— А чому жъ ты самъ тои штуку не зробишь?

— Зробыты бъ то я зробишь, тилькы що мени теперь грошей треба.

— На що тоби грошей? Певно, не стало за що пыты, та такожь грунтъ продазшь? ехъ вы, жеброто неполатана! Тутъ мени вертыть, щобъ тамтому помагаты, а й самъ не липшыи видъ нього, сссь! Ну, кажы на що тоби грошей?

— Етъ, що я вамъ буду говорыты! Се вже моя ричь!

— Не хочешъ ты зо мною говорыты, то й я зъ тобою не буду.

И Недоваренный засычавъ и видвернувся.

— А колы не хочете грунту,—сказавъ, ничымъ не знеохочуючысь, Яць и понызывъ голосоь,—то знаете що: вступитъ зо мною до спилкы.

— До якои спилкы?

— Ну, бачу, що вамъ все треба сказаты. То жъ слушайте! Въ тимъ грунти, що вамъ моя небижка видступыла, жыды выкопалы джерела кыпячки, отъ уже рикъ черпають и маетокъ роблять. Напосылся й на мій кусныкъ, що зъ тамтымъ межа въ между: певна ричь, що и въ нимъ мусяты лежаты таки сами скарбы.

— Ну и що зъ того? То й продай имъ!

— Чы такъ гадаете?—звилна сказавъ Зелепуга.—А я гадаю, що то бувъ бы грихъ. Давъ Богъ скарбъ въ наши руки, тилькы трохы потрудысь, и беры, и черпай—ни, мы мусымо даромъ виддаты його жыдамъ, а самы йты до ныхъ на службу!

— Ха, ха, ха! скарбъ! сссь!—засмівся й засычавъ зъ болю Недоваренный.—Що то за скарбъ: проклята ропа вонюча! Чоловикови хрыстьянському грихъ навить нею бабратысь. То жыдивське ремесло.

— А не грихъ хрыстьянському чоловикови копаты й черпаты йи въ наймахъ у жыда?

На се Недоваренный не мавъ видповиди—очевыдно правда была въ очи. Та все-такы знайшовъ зъ другого боку зачипку.

— Ну, ну, не дуже ты решетысь! Видкы знаешъ, що саме на твоимъ грунти кыпячка? Я думаю, що колы жыдъ сумежныи грунтъ перерывъ, то и зъ твого давно вже до його ямъ усе стекло.

— А я думаю, що жыдъ чуе, де можна покорысту-

ваться и не даромъ мени пороги оббывае, щобъ йому той грунтъ продати.

— Е, и жидъ такъ само на слипо шпекулюе, якъ ты. Ну, але чого жъ властво ты хочешъ видъ мене? До якої спилки мене кльчешъ?

— Хочу самъ копаты на своимъ грунти и я певень, що докопаюсь кыпячки. На копання треба буде зо сто римськихъ, а у мене теперь—свыщы въ хащи! Отъ я й думавъ...

— И не думай навить, сссь!—перебывъ його Недовареный.—Дурна твоя шпекуляція, а я й грошей не маю й охоты не маю вдаватыся въ таки хысторіи. Ще жыды на мене розйидяться, то й що имъ значить спалты мене або й забыты. Кто имъ тутъ дастъ раду?

Яць Зелепуга сумно звисывъ голову: була рація въ останнихъ швагровыхъ словахъ. За тыхъ килька литъ жыды въ Борыслави стали сылою. Хвыли всякого суспильного потеребя, що раз-у-разъ наплывали, зробыли неможливимъ ніякий ладъ у громади. Перекупства, спювання й шахрайства здеморализовали урядъ громадський и зробыли його слухнянымъ знарядомъ въ рукахъ богатшыхъ жывивъ. Полиціи не було ніякои. Жыды зобылы, що хотылы, а повитови уряды дрогобыцьки, мабутъ, и рукою махнулы, почувачючы свою неспромогу завесты въ Борыслави який-небудь трывкий порядокъ. Тымъ то й не бувъ ниhto безпечнымъ що до свого добра и навить жыття. Части нещастя въ ямахъ мыналы властвыцямъ безкарно, а до той рубрыны „нещастя въ ямахъ“ зачыслювано дешо й таке, въ чимъ перелякани Борыславськи люде бачылы очевидни злочинства й забійства.

— Такъ значыть, гадаете, що зъ того ничего не буде?—запытавъ Яць швагра.

— Розуміється, що не буде,—видказавъ той далеко вже мякшимъ голосомъ, нижъ упередъ.—Бо скажы ты мени, чы то твоя, чы то наша хлопська въ тимъ голова? А найгирше те, що треба бъ війну почынаты зъ жыдамы... Ни, ни, ничего зъ того не буде.

Зелепуга ще хвылю посыдивъ на колоди, звисывшы голову, але звильна поглядъ його прояснывся, голова пиднялася, винъ вставъ и стукнувшы палычкою объ землю сказавъ на-упиръ:

— А я вамъ кажу, що такы буде! Хочъ бы мени прыйшлось головою наложыты, а я свого доконаю. Прыстаєте до спилки?

— Иды, иды, старый бѣзумел!—видказавъ йому швагеръ.—Доси я думавъ, що ты тильки дурный, але теперь бачу, що ты пропывъ и ту крыхту розуму, що тоби маты дала.

— Такъ не йдете до спилки?

— Ани мени сныться.

— Воля ваша. Й безъ васъ обійдемось. А я вамъ кажу, що пожалуете того.

И не вклонывшыся, ршущымъ крокомъ пишовъ до своєї хаты. А швагеръ довго ще сыдивъ на прысьби й думавъ.

— Гмъ, дурень той Яць, бо дурень. Самъ хоче копаты, и ще й мене до спилки тягне. Знаю я, що ти спилки значать. Позычь йому гроши, одни проп'е, други закопае—отъ тоби й спилка. Ни, на таку полову ты мене, братчыку, не зловышь, сссь!

— А тамтій жеброти справди допомогты треба,—тумавъ дали.—Добре Яць каже: що вынна жинка, що вынни дити, що такого батька мають? Треба тамъ буде навидатись до нихъ сьгодні. Треба буде зъ старою порадытись, баба таки ричи все липше зробить, нижъ хлопъ. Отъ нещастя! Розпылася бестія и зъ пам'яті його выбыло: забувъ, що родыну мае!

И засычавъ, прыгадавши собі, що и зъ нымъ могло быты те саме, колы бъ його жинка не обварыла була окропомъ.

— Але зъ тою спилкою,—вернувся зновъ до своєї першої думки,—такы ничего не буде. Не ныни, то завтра продасть грунтъ жыдови, лышь дурно бъ я зъ нымъ звязався. На що мени клопоту?

Цишовъ до хаты, щобъ умовытись зъ жинкою, якъ бы поратуваты сестру и сестрыницю. Але думка про скарбъ, що Богъ зложывъ на Зелепужынимъ грунті, видъ часу до часу на-ново прокыдалася въ його голови и снувала невидступно. По обиди ще разъ докладно все обдумавъ.

— А що,—сказавъ вкинци,—колы той Яць не такый дурень, якъ здається?.. Війна зъ жыдамы? Ну и що жъ? Війна, такъ війна, треба пыльнуватись та въ Бози надію маты. Може бъ то чоловикъ якось и вытрымавѣ, бо зновъ—вовка боятись, то хиба и въ лисъ не йты? А щобъ Яць гроши не пропывѣ, то можна бъ и самому пыльнуваты, самому выплачуваты, йому грошей до рукъ не даваты. Тилькы чы є тамъ що въ тій землі? А колы є—бо певно мусыть быты,—то чы выстанс нашыхъ грошей на те, щобъ докопатыся того скарбу?—Гмъ, а справа справди не така дурна, якъ мени зразу

здавалося. Треба буде колы-небудь пыты оглянuty той грунтъ, може воно й дасться лещо заробыты. Колы бъ тилькы Яць не здуривъ та не продавъ його жыдамы! Але ни, завзявся хлопъ, видно те по нимъ, то вже такъ скоро не попустыть свого. А колы такъ, то й безъ моеи спилкы не обійдеться, бо инакше якъ же дастъ собі раду?..

И заспокоєный тымъ, Недовареный казавъ запрягты визъ и набравшы хлиба, муки. крупивъ и трохы шмаття, сивъ зъ жинкою на визъ и пойихавъ до їи сестры, а своєї швагровои.

А тымъ часомъ Яць сядивъ самъ у своій пустій хати. Дви думкы мучылы його: думка про нужду швагровои родыны и про власни невдатни заходы у другого швагра. Намиръ його—розпочаты самому роботу на власнимъ грунті—не видступавъ видъ його ани на хвылю. Бывся неборакъ, якъ рыба въ сити, шукаючы способу, якъ бы поставыты на своимъ безъ багацькои запомогы.

— Самъ буду копаты, то ричъ певна, але зъ чого жыты весь той часъ? Чы прытягты до спилкы тыхъ бидолахивѣ, що майже шо дня ходять по селу, шукаючы роботы й хлиба? До спилкы то воны бъ прыстали, то певно, але видкы я хлиба для нихъ наберу?

Колы такъ бидный Яць нуждувався зъ своимы думкыма,—злегка, несмило видчынылыся двери його хаты, и всунулася кризь нихъ суха, згорблена постать Юдки, загально звистного въ Борыслави Юдки Лыбака *).

*) Лыбакамы авалыся давнише въ Борыслави жыды, шо кинсь-

Бувъ то жьдъ не старый ще, може рокивъ на 40, але вже згорблений и поморщенный якъ дидусь. Його высохле лице покрыте ридкымъ, якъ жаръ червонимъ заростомъ; коротко обстрижена голова зъ довгымы, розкудовченимы пейсами, велики очи въ червоныхъ обвидкахъ болжущыхъ повикъ и грубий, непрямный голосъ—усе те чыныло його зовсимъ несимпатычною фигурою. Але проте сердце у Юдки було мягке, людяне; винъ раз-у-разъ готовъ бувъ усякому помогты, подилытыся останнимъ шматкомъ зъ биднымъ.

Юдка, вже кильканадцять литъ въ Борыслави занятый своимъ нужденнымъ лыбацькымъ зарибкомъ, живъ у хлопа и вильной годины радо помагавъ людямъ пры хлопскій роботы. Сміялися зъ його незграбного выгляду, але любылы його за його доброту, й ни одень борыславскый чоловикъ не видмовлявъ йому невеликой допомоги: то завезе йому до миста назбирану кыпячку, то дастъ дурно горщыкъ картофель або пару яецъ, зъ котрыхъ та ще цыбули и складалася вся Юдчына пожива. За те й чоловикъ певень бувъ, що въ косовыцю або въ жныва, колы найтяжче зъ робитныкомъ, Юдка на першый поклыкъ покыне свій кинскый хвистъ и пиде до сина чы до снопывъ, безъ ніякой заплаты, за саме тилькы почесне.

— Добрый чоловичыще той Юдка!—говорылы про нього борыславскы господари.

кымы хвостамы згорталы зъ воды (каложь та джерель борыславскыхъ) „кыпячку“, яка збиралася поверхъ воды, и продавалы ии на смаровыло до возивъ.

— И тому такой капцанъ,—додавалы други.—Николы ще того не бувало, щобъ добрый чоловикъ капцаномъ не вмеръ.

А одначе жъ Юдци не було суджено вмерты капцаномъ.

— Добре полудне вамъ, пане Зелепуга,—сказавъ Юдка, входячы й нызенько кланяючысь.

— Доброго здоровля!—видказавъ Зелепуго.—То ты, Юдко? Сидай соби, гостемъ будешъ.

— Най усе добре сидае!—видказавъ Юдка и все стоявъ, спершысь объ ригъ комына, та мнявъ у рукахъ подерту, забрызкану шапку.

— А що тамъ у тебе нового, Юдко?—пытавъ Яць.

— А що жъ бы? Все, Богу дякуваты, по старому.

— Маешъ мени що сказаты, що такъ шапку мнешъ?—пытавъ дали Яць, усмихаючысь добродушно.

— Та нибы тее... якъ його,—икався Юдка, неначе бъ не мигъ здобутыся на видвагу. Вкинци перемигъ свою несмилисть и поступывъ два крокы до лавы, на якій сидивъ Зелепуга.

— Знаете що, пане Зелепуго? Говорывъ мени Мендель, що хочете продаты свій грунтъ на Волянци...

— Грунтъ на Волянци?... А такъ, продавъ бы.

— Ну, то продайте мени.

— Тоби? А тоби на що?

— Такъ соби. Потрибно. Маю тутъ трохы грошей, то думаю соби, чы не доробывся бъ чоловикъ чогось на вашимъ грунти.

— Ну, що жъ, Боже тоби помагай, Юдко!—шыро сказавъ Яць.—А колы маешъ стилькы грошей, то пев-

но лишне на фунти робыты, нижъ кинськымъ хвостомъ по калюжахъ махаты.

— А яка ваша цина?

— А хйба не казавъ тоби Мендель? По сотци за моргъ.

— То на мене за багато,—сказавъ Юдка.—Я вамъ дамъ по висимдесять, добре?

— Нехай буде й по висимдесять. Другому жыдови я бѣ и за сто не давъ, але тоби дамъ за висимдесять, бо знаю, що ты хлопської роботы не цураешся.

Юдка солодко всмихнувся пры тыхъ словахъ и выдобувъ з-за пазухы квартиру горилки.

— Ну, колы такъ, то выпиймо могорычъ!—сказавъ Юдка.—Нехай вамъ Богъ на все добре помагае!... И заразъ до пысаря пидедем, контрактъ зробымо.

— А колы гроши выплатышь?

— Заразъ, якъ тилькы контрактъ буде пры свидкахъ пидписаный.

— Яцъ Зелепуга слухавъ и майже ухамъ своимъ не вирывъ. Юдка Лыбакъ фунтъ купуе! и готовыми платиты! Ну, то вже хйба кинецъ свита наближається!...

Зелепуга килька разивъ недовирливо поглядавъ на погане, хочъ и зралиле Юдчыне лице—чы не думаетой жыдога його на глазы пидниматы. Але куды тоби! Юдка зовсимъ серіозно брався до дила й николы не любивъ жартуваты.

Выпылы по килька чарокъ могорычу й пишылы до пысаря. Пысарь бувъ дома, контрактъ зробивъ заразъ, Юдка заплативъ цилого рымського видъ руки, пидписалы контрактъ и заразъ же поспишылы на Волянку, де Зелепуга власноручно виддавъ Юдци пры людяхъ

свій фунтъ въ посидання, а видъ Юдки такожъ пры людяхъ одержавъ цилыхъ 320 рымськихъ новыми банкнотами.

Одержавшы гроши, Зелепуга не зважавъ на те, що вже вечорило, але побигъ прямо до швагровои. Якъ же здывувався, заставшы передъ хатою на улыци повозку Недовареного, а його самого зъ жинкою въ хати.

— А, швагерокъ тутъ!—крыкнувъ Недовареный, побачившы Зелепугу, и треба додаты, що крыкнувъ далеко веселише, нижъ рано.—Ну, ну, ходы ближче.

— Не сподивавсь я васъ тутъ застаты,—сказавъ Зелепуга, зупыняючысь въ одчыненыхъ дверяхъ.

— Ага, ты думавъ, що я вже такой Турокъ, що не маю въ соби души хрыстьянської? Ей вы, жебракы, жебракы! Все думаютъ, що тилькы сами добри й чесни й млыосердни—для того, що все бѣ зъ дорогои души далы, тилькы що ничего не мають!

Тымъ часомъ Зелепуга кивнувъ швагровій, видпровадивъ їи на бикъ и всунувъ їй „тымъ часомъ“ п'ять рымськихъ, кажучы, що колы буде чого потребуваты, то нехай просто до нього обертається. Бидна жинка выдывлася на нього зачудованными очыма, навить подякуваты забула. А Зелепуга вже натысь шапку на голову й хотивъ поспишыты до-дому.

— Чекай но, швагерку, чекай!—крыкнувъ на нього зъ хаты Недовареный.

— А чого вамъ треба?—сказавъ Зелепуга, неохоче зблыжаючысь до дверей.

— Ну, а що, ты ще не покынувъ свого запльвомизького намиру—копаты ямы на своимъ фунти?

— Ни, не покынувъ.

— А колы починаешъ?

— Завтра.

— Що? Завтра? Ну, а кого жъ ты до спилки принадывъ?

— Никого не принадывъ и никого не потребую принаджуваты. Самъ соби буду радыты, и то найли пше. Знаете, якъ той казавъ: самъ ся пасу, самъ ся й виганяю. Добраничь вамъ!

И Зелепуга поквапно пишовъ, лыснаючы Недовареного въ велькымъ зачудованню. Якъ то? Мала жъ бы се буты правда? Мавъ бы той безумъ Зелепуга на правду розпочаты самъ роботу, та за яки гроши? Недовареный довго надъ тымъ думавъ, а дали ришывъ на другый день особысто видвидаты Зелепугу й поговорыты зъ нымъ „на розумъ“.

Го, го, яку баталію заставъ на другый день Недовареный на грунти Зелепуги! Цила купа жывивъ и жывдыкывъ, хлопивъ, робитныкывъ и всякихъ волоцюгъ, крыкъ, гармыдерь, свары й жарты. Що за прыслив'я? Е, то Яць зачавъ копаты ямы на своимъ грунти. Першый хлопъ взявся до такого дила, котре доси жывды вважалы за свою выключну прывелею. То й не диво, що скоро Яць прывивъ купу робитныкывъ и визначывъ чотыри мисця пиль чотыри ямы, збиглася цила юрба жывивъ и хлопивъ зъ усього сусидства. Першый прылетивъ Мендель, та побачывшы, до чого йде, ажъ посынивъ одъ злости.

— Що, вы тутъ хочете копаты?—запытавъ Яця напивъ ласкавымъ, напивъ гризнымъ тономъ.

— А вже-жъ хочу,—сказавъ Яць.

— А хто вамъ дозволивъ?

— Самъ соби на своимъ грунти дозволяю.

— Але я вамъ забороняю, я!—крыкнувъ Мендель, не здужаючы вже довше гамуватыся и майже не тямлючы, що говорыть.

— Ану спробуй!—видказавъ Яць.

Мендель прыскачывъ до нього й хотивъ вырваты йому зъ рукъ рыскаль, але Яць пхнувъ його въ груды такъ сыльно, що Мендель якъ довгий перевернувся горилыць на землю. Голоснымъ смихомъ прывиталы вси прысутни той забавный початокъ исторіи, але Мендель, не встаючы зъ земли, почавъ крычаты що сылы, немовъ бы його ризалы. Купы жывивъ збиглися на той крыкъ, и хто знае, чы не перепало бъ Яцеви заразы пры початку работы на горихы, колы бъ хлопы за нього не вступылыся. Та проте крыкъ и галасъ ишовъ довше, якъ годыну. Мендель побигъ на скаргу до уряду громадського, але очевыдно ничего тамъ не скорыставъ, бо швыдко назадъ прылетивъ. Мижъ жывдамы почалыся бурлывы нарады, але Яць не звертавъ на ныхъ ніякой вже увагы и взявся до своеи работы. Недовареный поглядавъ зъ боку на ту веремію; жывивсыка злысть и завзятысть ничего доброго не вищувала.

— Е, то небезпечный интересъ!—сказавъ винъ, махнувшы рукою, й навить не прывитавшыся зъ Яцемъ, пишовъ назадъ до-дому.

Нове жыття почалося видъ того дня въ хати Зелепугы. Робитныкы, що копалы ямы, жылы зъ нымъ разомъ; швагрова имъ йисти варыла; сусиды забигалы часамы то горилкы выпыты, то такъ соби побалакаты та на роботу подывытыся. Деякы нараджувалыся, щобъ

и соби взятися до такой работы, та тильки чекалы, якъ то вона Яцеви поведеться.

А Яць, ходячы й сплячы, про одно тильки й думавъ—докопатыся земныхъ скарбивъ. Обгородивъ свій грунтъ высокымъ плотомъ, навить три здорови пси прыпынавъ на ничъ коло ямъ, щобъ пыльнували видъ жывивськыхъ пакостей. Швыдко чотырьохъ робитныкивъ було за мало, копаючи разомъ чотыри ямы. Дехто радывъ Яцеви покынуты тымъ часомъ три ямы, а копаты тильки одну, а колы въ тій добуде кыпячку, то можна буде й до дальшыхъ узятися. Але Яць навить слухаты про таке не хотивъ. Загаломъ въ души його останними днями видбувався якийсь переломъ. Здавалося, що вся решта його енергii, сыль духовыхъ и фантазii скончылася на одной думци—выдобути нафту на своимъ грунти. Що буде потому—се вже його не обходило. По-за тымъ стовпомъ граничнымъ маячили въ його уяви якисъ рожевы поля, якисъ лугы пахучи видъ квитокъ, ничымъ не закаламучене щастя й безупынна втиха. Колы бъ тильки кыпячки докопатыся!

День и ничъ думавъ тильки про копання, переживавъ хвыли невысказаной тривоги. Ану жъ не на добрыхъ мисцяхъ копае? Прикладавъ ухо до земли, чы не почуе чого, обдумувавъ усяки способы обережности. Не разъ схапувався середъ ночи и зъ грубымъ костуромъ въ рукахъ обходывъ свои ямы. Показалось, що обережність була не даремна: килька разивъ жыды пидсылалы своихъ робитныкивъ, щобъ ныщылы цямрыння, засыпалы ямы, переризувалы лынны. Але дякуваты чуйнымъ псамъ и не менше чуйному Яцеви, ни-

колы имъ се не удавалося. Якъ любляча маты серцемъ здалека чуе плачь своєї дытны, такъ Яць серцемъ прочувавъ, колы його ямамъ грозыла небезпека, зрывався й робитныкивъ зъ собою клыкавъ. Жыды зъ лютосты строили йому одной ночи всихъ трьохъ псивъ, але на свое лыхо. На другу ничъ Яць зъ робитныкымы засивъ за плотомъ и зловывъ двоухъ жывивъ, що плюндрувалы коло ямъ. Затяглы ихъ до хаты, пообывалы головы мишкамы и „кризь мокре полотно“ такъ выбылы пальцями, що жыды духъ-тило заклылы не ступаты й ногою бильше на його грунтъ. Навить пожалуватыся бидолахы на другой день не могли, бо писля той „холодной лазни“ ниякисинького знаку не лыщылося. Але слова додержалы: Яць мавъ на дали супокій.

Ямы малы вже по десять сажнивъ, а нафты ше й слиду не було. Тоди тильки похопывся Яць, що зъ його грошей дуже мало що лыщылося. Страшна тривога проняла його. Не спавъ цилу ничъ, увесь день ходывъ, якъ божевильный. Не мигъ навить уявыты соби той думкы, що колысь настане хвыля, колы прыйдеться покынуты копання. Покынуты копання—тажъ се для нього значыло те саме, що покынуты жыття! А тымъ часомъ дрибна решта зъ одержаныхъ видъ Юды грошей выразно говорыла йому, що хвыля та вже дуже близька и шо конче треба даваты якусь раду. Тожъ рано, скоро свить, позаводывшы робитныкивъ на роботу, побигъ Яць до швагра Неловареного. Заставъ його ще въ постели—пора була вже вильна видъ польвоовой работы, хочъ гарна ще, тепла й погидыва.

— Пане швагре,—почавъ Яць, не чекаючи на ніяке привитання, — прийшовъ я до васъ зъ пыльною справою.

— За якою?—спытавъ Недовареный, не встаючи зъ постели.

— Тямте, вы колись зацікавлялися булы моими ямами, пыталы, кого до спилкы прймаю? Дурень я бувъ тоди—думавъ, що мени моихъ грошей выстарчить...

— А теперъ ты змудривъ, закопавшы свои гроши, и ще й мене хочешъ втягнуты въ свій дурный интересъ!—крыкнувъ зъ гнивомъ Недовареный.—Иды ты мени зъ хаты, замороко якась! Иды, бо кажу тебе псама нацькуваты! Иды до свого Юдка, якого ты за трыста рынськихъ багачемъ зробивъ, а не до мене!

— Багачемъ? Якымъ багачемъ?—пробовкнувъ Яць.

— Хиба не знаешъ, що Юдка на твоимъ грунти на Волянци вже чотыри джерела кыпячки выдобувъ, цилый тыждень черпае й черпае, по сто бочокъ на день, и ще кинця нема? Бачышъ, якый твій розумъ? Иды жъ до нього, просы його, може прыстане зъ тобою до спилкы, а мени дай святый супокій!

И Недовареный, въ котрого грудяхъ ажъ клекотивъ гнивъ, обернувся на другой бикъ, плечыма до остовпилого Зелепугы. Той посыдивъ ще хвилью мовчки, а потимъ выйшовъ непевною ходою.

— Боже мылый, що се таке діється на свити? Чы справди доля прокляла чоловика хрыстьянського, а тилькы жыдамъ усмихається? Ну, хто жъ мигъ подуматы, що скарбъ чекавъ на нього не тутъ, а на Во-

лянци? И що теперъ робыты?—Гарячи сльозы тыслися Яцеви до очей. Самъ не знаючи, по шо й за чымъ, пишовъ на Волянку—оглянуты той нещасный грунтъ, що такой важкый ударъ завдавъ його мріямъ и сыли його воли.

На Юдковимъ грунти справди работа кыпила. Двадцять робитныкывъ працювало коло ямъ, черпалы кыпячку, зльвали въ бочки, накладалы на возы або уставлялы въ великій, на-швыдку збудованій шопи. Тутъ же й бондари зъ дощокъ збывалы бочки, ковали обтягалы ихъ обручамы, тесли докинчувалы будовання шопи—однымъ словомъ, на недавнимъ пустари клекотила правдыва фабрыка. А посередъ усього того клекоту, якъ муха въ окропи зывався Юдка, зрадий, шаслывий, выпростуваный и порядно зодягнутый, нибы перероджений. Двадцять другихъ робитныкывъ копало нови ямы.

— Дай Боже щасливо!—сумовыто сказавъ Яць, входячы мижъ той робучый, гоминкый и рухлывий людъ.

— Дай Боже!—видказавъ Юдка.—А, панъ Зелепуга!—скрыкнувъ обернувшыся й зуздрившы Яця.—Якъ ся маеете, пане Зелепуго?

— Кепсько ся маю, Юдко!—видказавъ Яць.—Отъ тоби Богъ щастя пославъ, а я твои гроши закопавъ и ничего не маю.

— Глыбоко вже?—спытавъ Юдка.

— Маю чотыри ямы по дванадцять сяжнивъ.

— У мене Богъ давъ на шостимъ сяжни—сказавъ Юдка,—але то Божа воля. Треба вамъ копаты дали, то й у васъ буде, певно буде.

— И я такъ миркую, що буде. Шо жъ колы не маю за шо копаты дали.

— Не маєте за шо? То кепсько!

Юдка задумався. Яць тымъ часомъ завистнымъ окомъ роззырався по тымъ поли, що недавно було його, котре не разъ въ гниви проклинавъ за неродючисть. „Отъ же мои прокльоны на мене самого спалы!—думавъ бидолаха и зновъ заплакавъ.—Ныни все те могло быты мое! Та Богъ, видно, не хотивъ. Поле выдало свои скарбы, але не мени!“

— Ну, не сумуйте Яцю,—сказавъ по хвали Юдка.—Може то Богъ дасть, що ще все буде добре. Знаєте, що я вамъ скажу?

— Ну, що таке?

Юдка одвивъ Яця на бикъ за шону и сказавъ:

— Купывъ я видъ васъ той грунтъ—Бигъ заплатитъ вамъ за нього! Купывъ я його дешево, по 80 римськихъ за моргъ. Знаете, якъ довголитній лыбакъ мигъ я найлипше знаты, де швидко квячки докопатыся. И я не ошукався. Мигъ бы я бувъ вамъ видразу даты по сто римськихъ за моргъ, якъ вы жадалы, але все-таки торгувався. Ну, що, чоловикъ чоловикомъ, а до того я ще й боявся, що ану жъ грошей на копанья не выстане. Теперъ друга ричъ. Грихъ бы мавъ, якъ бы вамъ въ вашій биди не допомигъ. Осъ вамъ ще 80 римськихъ до тамтыхъ грошей. Якъ вы самы циннылы, такъ вамъ даю, щобъ вамъ на мене завкрьдно не було.

Та доброта Юдчына до глыбыны зрушыла Яця. Хочъ и якъ не любивъ „жыдивського насиння,“ то

все-таки въ порыви влячнocy поцилувавъ руку, котрою Юдка подавъ йому пачку банкнотивъ.

— Нехай вамъ Богъ стократно виддасть, Юдко!—сказавъ хлопъ.—Я вамъ тои доброты до смерти не забуду.

Тилькы знаєте, що я вамъ пораджу, Яцю, сказавъ Юдка.—Не розкыдайте вы тыхъ грошей на чотыри ямы. Тымъ часомъ забныте тры, и копайте тилькы одну, то такъ швидше до норы дйдете.

На тымъ и розстались. Юдка побигъ до своихъ ямъ, а Яць, повенъ новои надїи, полетивъ до-дому. Хочъ и якъ тяжко було йому ршытыся—забыты тры ямы, то все-таки тяжкый досвидъ зъ недостаچهю грошей и маленька сума, що винъ мавъ на дальшу роботу, наказувалы потиснытыся. Забывъ тры ямы, видправывъ бильшу частыну робитныкивъ, задержавшы тилькы двоухъ. Розрахувавъ соби одержани гроши на дни, и зъ серцемъ, що былося мовъ у пропасныци, обличывавъ, килькы днивъ ще треба буде роботы.

А робота йшла теперъ звильна. Замість м'якои глыны натрапылы на твердый лупанецъ, котрый треба було ломаты оскарбамы, бо рыскали не брали. Въ ями въ такїй глыбини почала быты задуха: треба було купыты млынокъ, що видразу пожерь значну частыну грошей. Помалу, сумно йшла робота, тилькы Яцева гарячка, де дали, все бильше змагалася. Адже жъ кожна хвыля, кожний ударъ оскарба мигъ прынесы йому ратунокъ, мигъ пробыты вхидъ до пожаданого скарбу. Раз-у-разъ хотивъ самъ быты въ ями; майже сылою треба було його вытягиаты зъ неи, щобъ ишовъ йисты або спаты. И спаты не мигъ. Шо ночи чувъ кризь

сонъ властывый шпытить и булькитъ, и зъ божевильно-радиснымъ окрыкомъ: „е! е!“—зривався зъ постели й бигъ до ямы, а не можучы въ питъми ничего доглянуты, прыкладавъ ухо до деревляной, на колодку замкнуеной заткальницы, чы не почуе шпыоту й булькоту пидземныхъ духивъ. Але духы мовчаль, якъ заклати, не появлялыся, не дбаючы на молитвы, прокльоны й слъозы Яця, котрого зъ кожнымъ днемъ дужче мучыла й пожырала пропасныща.

— Боже мій!—крыкнула разъ швагрова, побачывшы його, колы вылазывъ зъ ямы,—швагре Яцю! Якъ же жъ то вы выглядаете! Лыця на васъ нема!

— Якъ то нема?—коротко, не вдумуючыся запытавъ Яць.

— Блиди вы, худы, пожовкли, тилькы васъ въ дошки класты. Чы не йисте ничего?

— Ни, йимъ.

— Ну, то мусыте буты хоры.

— Богъ зъ вами, кумо, я здоровъ.

— Ну, то може вамъ хто дання давъ, шо такъ страшно марніете. Або може, не дай Господы, переполохъ?

— Е, байкы! Не бійтеся, поправлюся швидко, скоро тилькы кыпячку добудемо.

И поспышнымъ, хыткымъ крокомъ, мовъ зачемерыченый, Яць пишовъ зъ робитныкамы на обидъ. Швагрова варыла имъ йисты у себе й ридко прыносила обидъ сама; частише прысылала найстаршу, чотырнадцятлитню доньку зъ кобелею, въ котру понаставлявано було горщкывъ. Тожъ не диво, шо не бачывшы Яця кильканадцять день, майже й пизнаты його не могла й зов-

симъ справедливо почала догадуватися, шо винъ мусивъ занедужаты. Але Яць не чувъ ничего. Циле його жыття, вси думкы й чуття скупылыся на одній точци, а нею була яма, та уперта, глыбока пропасть, шо не зважаючы на двадцятсыажневу глыбыну, не хотила выдаты ани краплыны зъ уккрытыхъ въ їи середыни скарбывъ.

Для Яця стала вона якоюсь свидомою, чутливою й розумною истотою. Въ хвыляхъ розпуки пускався зъ нею въ прыстрастни розмовы, закыдавъ їй, шо лашытыся до жыдивъ, а до правого господаря навпроты ставытыся, благовъ їи про мылосердя та просту справедлывистъ, шобъ повернула йому бодай ти кошты, шо на неи выложывъ. Але яма мовчала уперто...

Мынувъ ще тыждень. Яма завглыбшкы була вже двадцять и два сяжни, а въ кешени у Зелепугы осталося всього-на-всього двадцять и два крейцари. А яма ани муръ-муръ. Яць ходывъ, якъ божевильный. Мало цо до нигъ не падавъ робитныкамъ, шобъ лышылыся дали й робылы зъ нымъ на-боргъ. Робитныкы, невдоволени скупымы въ останнихъ дняхъ харчамы й нерадо выдаваною платою, заклылы йому въ батька-матиръ и пышлы. Яць лышывся самъ, якъ на льоду.

Невже й останни його надїи такъ и прыснуть, якъ булька на води? Побигъ до Недовареного—той нацькувавъ його собакамы. Побигъ до Юдыкы—Юдыкы не було въ Борыслави: пойихавъ робыты контрактъ зъ якоюсь дестилярнею на достарчування кыпячки, и роботу на той часъ стрывавъ, ямы позамыкавъ и сторожу прыставывъ. Мовъ травлений звиръ побигъ Яць

зъ Волянки до своєї хаты, але передъ самымъ перелазомъ зупынився, не знаючы, що дали початы.

За плотомъ стоявъ Мендель и, злистно всмихаючысь, позыравъ на нього.

— Ны, пане Яцентый, якъ ся маете?—сказавъ жыдъ.

Яць закусывъ зубы, побачывшы Мендля.

— А що жъ?—видказавъ зъ глухою впертистю,—хвалыты Бога ничего мени не хыбуе.

— Ге, ге, ге, ге!—сухо засміявся жыдъ.—Ничого вамъ не хыбуе! Ны, ны, хвалыты Бога! А що, не продасте мени своихъ закопывъ!

— Ни, ще теперь не продамъ.

— А колы жъ продасте?

— Якъ часть надійде.

— А колы жъ часть надійде?

— То вже будемо бачыты.

И Яць хотивъ уже йты до хаты.

— Слухайте, пане Яцентый,—сказавъ Мендель,—безъ жарту вамъ говорю. На що вамъ биды, клопоту й выдаткывъ? Бачыте тамтой грунтъ продады вы Юдци. Ныни Юдка багачъ, а вы грошакы въ ямы закопалы й не маете ничего. Дайте вы спокій тій роботы, то не хлопська работа. Я вамъ дамъ за кожый закипъ по сто рымськихъ, и на що вамъ клопоту на здорову голову? Буде на ваши стари лита!

Вся кровь ударыла Яцеви до головы. Ти слова гирше його колоды, нижъ найидкиши дотынкы—може тому, що въ глыбны души чувъ, що якъ на протый хлопський розумъ, то Мендель зовсимъ правду каже.

— Иды ты видъ мене, жыде, до чорта! крикнувъ роздроченымъ голосомъ.—Иды, колы не хочешъ, щобъ тоби каменемъ межы очи зайихавъ!

— Ны, що то? Каменемъ межы очи? А то за що? Ты дурне гой смердяче! Думаешъ, що тебе боюся и що твой закопы бильше варти? Чекай, ще самъ до мене прыйдешъ и будешъ просыты, щобъ ти дыры купывъ!

— Не дочекаешъ того, парху!—крикнувъ Яць.—Швыдше самъ въ ныхъ смерть свою найду!

И натыснувшы шапку на чоло, весь тремтячы зъ якогось невысказаного зворушення, побигъ Яць до швагровои, шо йому йсты варыла.

Швагрова теперь уже на-правду перелякалася, побачывшы його.

— Всякое дыханіе да хвалыты Господа!—крикнула.—Куме швагре, а вамъ шо таке? Чы женеться хто за вами, чы може нещастя яке?

Яць навить не звертавъ увагы на йи окрыкъ. Въ безсыллю сивъ на лавы, навить шапки не знявшы, и сказавъ швыдко, майже однимъ духомъ:

— Кумо швагрова, на васъ одна моя надія. Выйшы мени гроши, покынулы мене робитныкы, а яму копаты треба. Мушу кыпячки докопатыся. Згыну швыдше, а той ричи не покыну. Поможить мени, кумо! Я жъ се не для себе. Якъ шо буде, то буде й вамъ, и дитямъ вашымъ. Ходить самы, маете дывчыну вже въ сылы, у-двохъ станете до корбы, меншый хлопецъ може млынкуваты, а я полизу въ яму, буду копаты, докы сылы стане. Чую, шо вже не довго. Килька разывъ дзюбнуты. Хто знае, може лышь разъ въ щаслыве мисце вдарыты... Не видмовте мени, кумочко!

Швагрова стала зачудована. Не такъ їи здывувало прохання Зелепугы, якъ його голосъ—якийсь дивно-дивно звучный, мягкый и тремтячый. Вагувалася хвилю, бо кримъ двоихъ старшихъ мала ще трое меншихъ дитей, що вимагали повсякчасного догляду.

Яць вгадавъ, чого вона вагується.

— И про тыхъ меншихъ не турбуйтеся!—сказавъ.— Заберить ихъ до моеи хаты, тамъ вамъ буде близько до нихъ. А втимъ спустыте мене до ямы и все будете маты зъ пивъ годныи вильной, покы я тамъ що накопаю. А диты будутъ за той часъ млынкомъ крутыты.

А колы швагрова ще вагувалася, Яць наразъ заллявся сльозамы й кынувся їй до нигъ.

— Кумо швагрова!—благавъ, стыскаючы їи колина,— Богомъ васъ заклинаю, не видмовляйте мени сього прохання! Не видмовляйте, бо здурію! Чую добре, що видъ самои думкы, щобъ покынуты сю роботу, якийсь недобрый духъ до мене прыступае й я готовъ наробыты нещастя, велького нещастя!

— Бигъ зъ вами, швагре!—скрыкнула перелякана Яцевымъ плачемъ жинка, пиднимаючы швагра зъ земли.— Богъ зъ вами! Що вы за страшни ричи говорыте, нехай Богъ заступыть та видверне! Заспокойтеся, все ще добре буде. Вси пидемо, будемо копаты, будемо Богу молытыся, може Бигъ змылується надъ нашою долею й пошле намъ свій даръ велькый. Тилькы не плачте!

— Бигъ заплатыть вамъ! Бигъ заплатыть!—шепотивъ Яць, хлыпаючы, якъ мала дытына.—Я спокойный, о, зовсимъ спокойный... Лышь сылы якось не маю. Сонъ мене клоныть.

— Заснить, заснить, то вамъ липше буде. А то, Боже мій, выглядаете, якъ зъ хреста зняти.

И завела Яць на постиль—околотъ соломы покрыйтый грубою веретою. Безсылно, мовъ п'яный, упавъ Яць на постиль и заразы заснувъ глыбокымъ сномъ. Швагрова навить подумала зразу, чы винъ не п'яный, але наблызвившыся до його льяця, зовсимъ не почула горилчаного духу.

— Бидолаха!—зытхнула,—такъ до нього та проклята кыпячка прыступыла, що вже дали й дыхаты не зможе. Боже мылосердный, заступы його видъ якого нещастя! Краше мого поганына наверны де на зламаны голову, нижь отсю добро душу!

Сонъ Яць вбувъ довгый, але не спокойный. Килька разивъ, вночи схапувався, надслукувавъ, крычавъ кризы сонъ: „е! е!“—и зновъ безсылно падавъ на постиль и засыплавъ.

Та все-таки на другой день уставъ трохи покрыпленный и зъ новою енергією допомагавъ швагровій пакуваты й переносыты нужденни останкы пожитку й харчивъ до своеи хаты. Щось тягло його до ямы. Спишывъ пидбигцемъ, покы не наблызылыся до його обійстя, а тамъ и зовсимъ усе покынувъ середъ дорогы й побигъ заглянуты до ямы, чы за ничъ не наплыло кыпячки. По довгій хвилы вернувся сумный.

— Пусто, нема ничого! Але знаю, що швыдко, швыдко буде. Мусыть буты! Хиба бь... хиба бы Бога надъ нами не було!

— Бійтеся Бога, швагре, що се вы говорыте!—крыкнула швагрова.—Ажь слухаты льячно!...

— Самъ вже не знаю, що говорю!—сказавъ Яць, по-

хыляючы голову.—Але ходимъ, ходимъ до работы! Треба поспішаты. Чую, що щось жене мене, тривожитъ, такъ наче бѣ смерть моя була вже близько, а я передъ смертю ще щось мавъ дуже велике зробити.

Швагрова нічого вже не сказала, тильки перехрестылася на ти слова. Бачыла выразно, що Яцеви почало баламутытыся въ голови, але що жь могла порадыты? Тильки йдучы стыха шепотила молитву. Разомъ зъ найстаршою дочкою стала до корбы и помаленьку, обережно спустыла Яця до ямы, хочъ той зъ глыбыны раз-у-разъ крычавъ: „борше! борше!“ Тымъ часомъ хлопецъ, добуваючы всихъ сылъ, млынкувавъ до ямы свижого повитря.

Коли Яць опынывся на дни, швагрова пишла до хаты, лышаючы дитей пры ями. Яць выгадавъ спосибъ—обходытыся зовсимъ безъ їи допомоги, щобъ выдобуваты кыбель зъ накопаную глыною. Самъ знызу на осибній лыновци вытягавъ кыбель до горы, а диты лышь высплюють зъ нього глыну и зновъ спустяты у-низъ. Повыгадувавъ рижни способы для остороги, щобъ котре зъ дитей не впало до ямы. Маты могла быты за ныхъ зовсимъ spokійна.

Зразу робота йшла. Яць працювавъ зъ надлюдською натурою. Вальвъ оскарбомъ въ лупанецъ, немовъ се бувъ його найтяжчий ворогъ. Кыбель за кылемъ вытягавъ у-гору, навить за свиже повитря не дуже дбавъ, бо въ ями замороки не було ніякои, тай диты млынкувалы досыть добре. А якъ бы почала показуватыся кыпячка, то Яць обдумавъ такъ: не чекаты, поки диты прыкльчуть матирь и вытягнуть його въ кыбли, але драпатыся вгору по цямрынню хочъ на килька

сяжнивъ, а тамъ уже зачекаты на кыбель, бо боявся, щобъ, нагло выбухнувшы, кыпячка його не залляла або заморокою не задушыла.

Але кыпячки не було й слиду. По килькохъ годынахъ тяжкою праці Яць ослабъ, почувъ острый биль въ крыжахъ, въ рукахъ и ногахъ, почувъ недо-стачу повитря, якыйсь стукитъ въ выскахъ, заворотъ головы.

— Що, може то вже заморока кыпячку вищуе?—подумавъ зрадившы й трычи шарпнувъ за шнурокъ видъ дзвинка. Бувъ то знакъ, щобъ диты клькалы маму и тяглы його вгору.

— Ну, що? е? буде?—пытала швагрова, колы Яць, стоячы въ кыбли и прыпятый за поясъ до лыны, вырнувъ зъ темныхъ челюстей ямы.

— Хвала Богу, здається, що буде,—видказавъ Яць, важко дышучы и ледви здужаючы выйти зъ кыбля.

Видвязалы його, завелы до хаты, нагодувалы и зновъ положилы спаты. Але надія показалася передчасною. Заморока була, але кыпячка не показалася. Тривога и горячковый поспихъ у Яця ще змоглися. Видпочывшы трохи, почавъ налягаты, щобъ зновъ спущено його до ямы, але швагрова ни за що въ свити не хотила сього зробити.

— Самы себе замордуете, швагре!—говорила.—Видпочнить липше, прыйдигь до сылы. Яма не втече.

— Ни, ни, треба кинчаты швыдше!—товкъ свое одне Яць.—Що вамъ зъ того прыйде, що будете мене мучыты? Адже жь я и такъ не всыжу ани влежу на мисци. То вже липше спустигь мене до ямы!

Ледви здужала швагрова допроситися, щобъ зачекавъ до полудня.

Такъ минуло два дни—краще тяжкою муки, нижъ роботы. Яць за ти дни постарився на якихъ десять литъ, згорбывся, посививъ, лице й чоло покрылось зморщками. Тилькы сиви очи палахкотили живымъ огнемъ, а енергія його не то що не слабла, але зъ кожnymъ днемъ все бильше змагалася. Сонъ майже зовсимъ його покинувъ: хиба вдень, утомлений тяжкою працею, задримає на хвюлю. Ночи были для нього ще гиршою мукою, нижъ дни.

Ажъ наразъ третій день принисъ йому нещастя, якого меншъ усього мигъ сподиватися. Въ саме полудне, колы Яць тилькы що зъ дитьмы пообидавъ, а швагрова розстелювала на земли солому, щобъ мигъ на ній на хвюлю заснуты, видчыннылися двери й до хаты, якъ гримъ зъ ясного неба, влетивъ швагеръ-п'яныця.

— Га, такы знайшовъ свою жиночку!—крыкнувъ, и не кажучы ничего бильше, вдаривъ остовпилу жинку п'ястукомъ въ лице такъ сыльно, що облыта кров'ю повалылася вона на землю.

Цилои пивъ годны лютувала буря въ Яцевій хаты. Чуты було стукъ ударивъ, крыкъ и плачь детей, зойкъ жинкы, ломить розбиваной и друхотаной посуды и гвалтъ Яця. Перепало й Яцеви на його пайку, хочъ треба сказаты, що й винъ смило ставъ до бійкы и завдавъ швагрови килька стуснивъ такыхъ влучныхъ, що дуже значно охолодывъ його войовныче завзяття.

Пивъ годны тяглася баталія, а потимъ розпоча-

лася сумна ретырада: швагрова зъ дитьмы и зъ усимъ своимъ недавно прынесенымъ статкомъ попрощалася зъ гостынными порогами Яцевой хаты. Чоловикъ йи, проклинаючи та выкрыкуючы, плентався позаду того плачущого, побытого та покривавленого походу. Яць лышывся самъ у хаты, безъ сыль, безъ засобу, безъ надіи. Що се таке було? Видкы надлетила та буря? Чы то бувъ сонъ страшенный, чы дійсна правда? Не знавъ. Чувъ тилькы, що въ голови йому шумило й очи меркли, чувъ глухий, упертый биль въ цилимъ тили; свидомисть засыпляла... Самъ не тямывъ винъ, колы й якъ замкнувъ хату й заснувъ на соломи, розстеленій насередъ хаты.

Прокинувся вже надъ ранкомъ. Розвыднювалася. Сырмы плямамы выризувалыся тисни виконця зъ мороку, що залягавъ хату. Яць видразу схопывся на ривни ноги, вставъ и почавъ збираты до купы розсыпани думкы, щобъ прыгадаты соби, що зъ нымъ діється й що йому діяты.

Перша думка його була: треба питы поглянуты, може що є въ ями. Уже кынувся до жердкы, щобъ зъ неи зняты кожухъ, колы втимъ наглий розблыскъ пам'яты видразу выявивъ йому його теперишне становыще.

— Боже мій! Адже жъ я теперъ самъ, самисинький, якъ былынка въ поли! Що жъ мени теперъ робытонькы?

Въ нимимъ переляку стоявъ бидолаха довгу хвюлю, заломавшы руки. Бачылося йому, що летыть кудысь въ бездонну западню й даремно махає рукамы, щобъ найты яку опору. Але джерело його надіи й енергіи ще не було до решты вычерпане. Въ його недужій

уяви почали снуватися рижни фантастични шасльви випадки, колы доля нагло поправляла все; на основи хыткого словечка— „а може“ живо здвигались блскучи будивли будушыны. Затоплений въ тыхъ мріяхъ, несвидомо надягъ кожуха, взявъ лампу и на пробу шнуръ зъ каменемъ на кинци й пишовъ до ямъ. Та шо то казаты—пишовъ? Побигъ, полетивъ, пидгонюваний якоюсь всеволодною сылою. Видчынывъ заткальницю, заглянувъ до ямы—темно. Спустывъ шнурокъ зъ каменемъ—по добрій хвыли каминь упавъ на вохке, лупанцеве дно зъ легкымъ стукотомъ. Вытягнувъ його зновъ на верхъ—сухисинький, ани слилу кыпячки. Яць и руки опустывъ.

Ажъ теперъ почувъ усю вельчъ своєї самогы, своего безсылля. На шо здались його порывы, його труды й муки? По шо закопавъ винъ усе, шо мавъ, у тыхъ проклятыхъ ямахъ? Завыдыва доля очевыдно пиднимае його на смихъ, збагачуе Юдку майже безъ труду, а його здавлюе, мовъ червака. И шо за прычына такой страшной неправды?... Яць чувъ, шо шось страшне клубыться въ його грудяхъ, пидступае пидъ горло, запирае духъ. Хвылю стоявъ нимый, на-пивъ неживый, посынилий, ныбы боровся зъ невыдымымъ ворогомъ, а въ кинци якъ стоявъ, такъ и впавъ на землю, грызъ їи зубамы, бивъ пястукамы и крычавъ скаженимъ голосомъ!

— На, на, отъ тоби, проклята! Ось тоби, зраднице! Жыдивська прыподобнице!

Втомывся и хвылю лежавъ, мовъ закостенилий, а дали, пиднимаючысь и пидводячы лице до захмареного, сирого неба, крыкнувъ шо сылы:

— Боже, Боже, шо я тоби выненъ? За шо ты мене

такъ тяжко карашъ? Негидныкамъ, п'явкамъ людськымъ добро посылаешъ, а мене водышъ, якъ кишку за стебломъ, ажъ покы не довивъ ось до якого кинця! Боже, невже ты все те бачышъ? Невже се твоя свята воля?..

Занимивъ, важко дышучы, немовъ у-разъ изъ сею промовою тяжкый каминь скотывся зъ його грудей. Але не успокоився, тилькы на хвылю нервы його отупили зъ надмирного болю.

— И шо жъ мени теперъ нещасному робыты? шо початы? —лементувавъ у голосъ, сившы на земли и вхопывшысь обиручъ за голову.—Чы кнутыся стримголовъ до тои заклятои ямы и кинецъ своему жыттю зробыты? И справди ничого иншого вже мени й не лышається. Ой, земле, матинко моя, прыймы мене до себе, нехай тутъ довше не мучуся!

И облываючыся слизьмы, зъ розпростертымы рукамы кынувся лыцемъ до земли й замеръ такъ, не то въ нимій молитви, не то въ остовпинню. Тилькы хлыпанья потрясало його тиломъ и свидчыло про те, шо то не трупъ, а живый чоловікъ лежавъ на земли.

Наразъ зиррався, немовъ гадюка його вкусыла. Шо се таке? Чы то сонъ? Чы прывидъ його уявы? Але ни, уява його була пидризана, зломана й безсыла. Ни, то шось далеко сыльнише видъ простого прывыду. Яць тремтивъ увесь въ несказаній тривози. Довгу хвылю стоявъ, протыраючы очи, не знаючы, на яку ступыты. Дали вхопывъ пробный шнуръ и зновъ кынувъ до ямы каминь прыв'язанный на його кинци. И зновъ каминь упавъ на дно зъ сухымъ стукотомъ. Вытягнувъ його, ще не вирычы самъ соби—каминь сухисинький.

Значить, и сымъ разомъ винъ ошукався, значить те булькотання, що винъ чувъ такъ выразно, колы лажавъ, лицемъ прыпавшы до земли, було лудою, було останньою дывоважною наругою доли надъ його нещастямъ! Будь же проклята, доле! Прощай ты, свите невдячний, ты жыття остогидле!

Яць поступивъ килька крокивъ назадъ, щобъ розигнатися й скочыты до ямы. Але що жъ то, що ледви видступивъ одъ ямы, почувъ зновъ те саме тихе булькотання. Натуживъ слухы, якъ мигъ—такъ и е! Булькотання не було вытворомъ його уявы. Поступивъ ще два крокы назадъ—ще выразнише чуты. Въ тій самій хвили въ нисъ його вдарылы густы нафтови сопухы.

Шо се? Видкы се? Оглянувся довокола—Боже! адже винъ стоить близько своєї давньої, зъ верху забытои й дерномъ заложенои ямы. Однимъ поскакомъ бувъ на самій ями. Въ першій хвили цилый туманъ сопуху, що пиднимався з-пидъ дерну й выразне булькотання пидъ землею переконало його, що мету його бажанъ осягнено, скарбъ найдено—отутъ, де винъ його найменше сподивався...

Але Яць ще самъ соби не виривъ. Третьячы, задыхавшысь, майже не тямлючы, що робить и що зъ нимъ дѣється, скинувъ зъ себе кожухъ, прыпавъ на коліна й почавъ руками виддыраты дерня, выкыдаты глыну, видгрибаты груби бруссы, що ными була яма забыта. Зъ горячковымъ поспихомъ, добуваючы всихъ своихъ силъ, видвалывъ одинъ брусъ. Сонце, що вже трохы пиднялось було надъ краечокъ земли, скоса заглянуло до ямы; його проминня, мовъ видъ гладкого

металевого зеркала, видбылося видъ поверху густого, чорного плыну, що наповнивъ яму ажъ до самого краю.

Шо Яць въ тій хвили не збожеволивъ, що зъ радости не вправъ до ямы—се було правдыве чудо. Очевидно самъ винъ почувавъ, що може зъ нимъ статися щось таке, бо облытый холоднымъ потомъ одкынувся назадъ одъ роззявленого гырла ямы, немовъ шукавъ безпечного мисця, заглянувшы такъ з-блызка въ очи страшній загадки буття.

Але по хвили остовпиння найшла на нього правдыва шальга. Кынувся до другои прысыпанои ямы, видкопавъ йи, видкрывъ—повна! До третьои—те саме! Значить, не марни булы ти сны, въ якихъ раз-у-разъ щось шептало йому: „е, е той скарбъ пожаданий!“ Тилькы його власна слепота була прычыною, що такъ багато мукъ мусивъ прыняты. А ти нарикання и прокльоны на долю—охъ, колы бъ вони теперъ не здумалы спасти на його власну голову!

Але ни! Геть усяки чорни думы! Мету осягнено! Скарбъ здобуто! Циною здоровля, терпиль, поныжень и розчарованъ, але здобуто... Шчо зъ нимъ теперъ робыты? Про те Яць не дбавъ. Те само собою покажетсяя.

Майже не думаючы, що робыты—попередними безсонными ночамы винъ такъ часто обдумувавъ се дило—Яць побигъ до Менделя. Заставъ жыда, колы той саме торгувався зъ робитныкамы. Не витаючыся, не кажучы ани слова, прыскочывъ, схопывъ Менделя за плечи й поволикъ навпередъ себе.

— Ны, що то такого?—крычавъ Мендель.—Яцю чы вы сказылыся? Чого хочете видъ мене?

— Ходы, ходы!—охрыплымъ, задыханымъ голосомъ кричавъ Яць, не выпускаючи його зъ рукъ.

— Куды? за чымъ?—пытавъ Мендель.

— Ходы, ходы, самъ побачышь!—кричавъ Яць и воликъ його дали.

Винъ спотыкався по глыняныхъ кипцяхъ та каминню, але що се йому значыло? Мендель зразу шарпався,—Яць не пускавъ. Дали жьдъ догадався, що мусило лучытхся щось незвычайне,—й пишовъ радо. Яць ще швидче. Почалы обьдва майже навьпередкы бигты. До першой ямы—

— Ады!

Ще Мендель не стямьвся, а вже Яць шарпнувъ його до другои ямы—

— Ады!

И зновъ дали, до третьои—

— Ады!

Мендель остовпивъ.

Яць обезсыленный сивъ на земли, важко дышучы, але не можучы й слова бильше промовыты. Добра хвьля пройшла въ мовчанци.

— Ны, и що жъ?—сказавъ вкинци Мендель, звертаючысь до Яця.

— Купы!—сказавъ коротко Яць.

— А сыла хочете?

— Мылiонъ!

— Спам'ятайтеся, Яцю! Що вы говорыте?...Хто вамъ дасть мылiонъ?

— Ты дасы!

— Але чы знаете вы, що то значыть мылiонъ? Силькы то грошей?

— Знаю, що багато... А якъ буду маты въ рукахъ, то й почыслыты зумiю. А ты думавъ, що я тоби се задармо виддамъ?

— Я не хочу задармо. Але говорить людську цину!

— Мылiонъ.

Жьдъ засмiявся на циле горло.

— Ны, що зъ нымъ говорыты! Вывчывся на пам'ять того одного слова тай товче!... Але жъ, Яцю, де я вамъ мылiона визьму?

— То твое дило.

— И що вы зъ нымъ зробыте?

— То мое дило.

Жьдъ зновъ засмiявся на циле горло. Наразъ зробьвся поважнымъ. Шаслыва думка шьбнула йому до головы.

— Ны, знаете що Яцю,—сказавъ, пристуаючы до нього бльжче.—Бачу, що вы не такый чоловикъ, щобъ зъ вами жартуваты. Нехай буде Божа воля, дамъ вамъ мылiонъ за ваши ямы.

— Я такъ и знавъ, що дасы,—спокiйно сказавъ Яць.

— Але вже за вси чотыри.

— Розумiеться.

— И за цилу решту ґрунту?

— А то хьба якъ?

— То йты по пьсаря и свидкивъ?

— Йды.

Коло полудня хата Яця Зеленугы повна була народу. Мендель казавъ поуоставляты передъ викнамы нашьвдкы зъ дощокъ збыты столы й лавкы; на ныхъ позасидало чымало хлопивъ и жьдививъ—то булы свидкы. И шо-разу нови прыбувалы.

По цилімъ Борыслави шибнула висть, що Зелепуга выкопавъ тры ямы кыпчакы и продае все Менделеву за мыліонъ. Жыды всмихалыся, хлопы зитхалы, хрестылыся хрестомъ святымъ, або миркували надъ тымъ, що почне старый, осамотниый и на-пывъ одуриый Яць зъ такымы страшенымы гришмы. А проте вси биглы до його хаты, знаючы, що тамъ частунокъ буде не абы-який.

Вси зибрани затыхлы. За столомъ сидять и вийтъ, и старшый братъ церковный, и панъ присяжный—се голони свидкы. Панъ писарь тилькы що скинчывъ пысаты контрактъ, посыпавъ пысьмо пыскомъ и голосно кречке на знакъ, що хоче зачаты чытання. Яць стоить насупроты пысаря, нимый, жовтый, якъ вискъ, зъ палаючымы очыма, и вдывляється въ його уста.

— Во имя Отца и Сына и святого Духа, аминь!—почынае рызкымъ голосомъ пысарь, и вси прысутни хлопы хрестятыся побожно.—Яко я, ныше подпысанный господарь Яць Зелепуга, пры прысутныхъ тутъ свидкахъ: пану вийтову борыславському Якимову Дурыгрошеви и пану присяжнимъ Олекси Бовти и пану старшимъ брати Грыцеву Тумани зъ прысутнымъ тутъ Менделемъ Лямпенлихтомъ зробывъ угоду або контрактъ слидуючою основы, що продаю тому Мендлеви грунтъ мій власный витцивський, сумежный зъ грунтомъ, того жъ Мендля власнымъ, видъ заходу сонця, а выносячый два моргы, вразъ изъ находячымыся на тымъ грунты ямамы нафтовымы и зъ усимъ, що е въ нимъ и на нимъ, и виддаю той грунтъ тутъ же пры свидкахъ тому Мендлеви на вичну й неогранычену власнисть... А Мендель мае мени передъ виддачею грунту

пры тыхъ самыхъ свидкахъ вручыты цину купна, выносячу мыліонъ... валюты австрійської.

— Чого, чого?—перебывъ чытання Яць.

— Валюты австрійської,—проказавъ у-друге панъ пысарь.—То значытъ—грошей австрійскыхъ, писарьскыхъ, розуміете?

— А, розумію! Ну, се певна ричъ, иннымы гришмы я не прыймаю. Ну, чытайте дали!

Дальша чытанняна пышла швыдко. Контрактъ подпысалы—розуміється, якъ Яць, такъ и вси свидкы,—тылькы знакамы хреста святого. Тоди выступывъ Мендель и положывъ на столи цилый мишокъ грошей. Розвязавъ його й почавъ выйматы пачку за пачкою банкнотывъ. Кожна пачка зложена була зъ дрибныхъ банкнотывъ, переважно паперовыхъ шистакывъ або гульденивъ и навхрестъ перевязана ныткою.

— Тутъ сто, тутъ сто, тутъ сто, тутъ сто!—пытлювавъ Мендель, и валывъ пачку за пачкою, ажъ уси духъ въ соби запыралы. Килька хвылынъ пройшло, пыкы выпакывавъ усе те, що було въ мишку.

— Ось вамъ вашъ мыліонъ, пане Яцю!—сказавъ, гордо поглядаючы на нього.

Яць стоявъ прыголошненный. Такой сылы грошей ше й не бачывъ, видколы живе, а теперь усе те було його власне!

— Гмъ, а хто знае, чы то добре раховано?—сказавъ отямывшысь.—Треба бъ перерахуваты.

— Я присягнуты можу, що добре раховано,—сказавъ Мендель.—Ны, але вы можете соби не вирыты—то вапа ричъ. Тилькы що мыліонъ перерахуваты не такъ легко, якъ вамъ здається. А щобъ вы на мене не на-

рикалы, що я вась оцганывъ, то я вамъ щось скажу. Зложимъ сигроши назадъ сюды до мишка, зав'яжимъ и запечатаймо ихъ пры свидкахъ, и нехай вамъ кого хочете зъ громады вызначуть, щобъ вамъ помигъ перерахуваты. А якъ вамъ одного рымського не стане, то я зобов'язуюся дати вамъ за одного десять.

— Добре, добре!—хоромъ закричали свидки.—Отъ видно, що чесный жыдъ, не хоче вашои кривды, куме Яцю!

— Простаю на те,—сказавъ Яць.—Але мишокъ зъ гришмы мусыть лышытыся въ моихъ рукахъ.

— А, то розуміється само зъ себе!—жыво пидхонывъ Мендель.—Адже жъ гроши ваши!

И быстро запакувавъ уси пачкы банкнотивъ до мишка й запечатавъ його зъ двохъ бокивъ велькою громадською печаткою, котру вйть усе носывъ пры соби въ халяви видъ чобота.

— Ну, теперъ та ричъ готова, куме Яцю. Теперъ ваша черга—виддаты Мендлеви грунтъ и ямы.—Встали вси й пишлы. Виддавшы все Мендлеви, Яць почувся спокойнымъ. Почався почастунокъ и, дякуваты надзвычайній Мендлеві гостынности, протягнувсь ажъ до пизнього вечера. Тилькы панъ пысарь, виддавшы Мендлеви пидписанный контрактъ и довго щось зъ нымъ перешептавшыся, пишовъ до-дому, не дожыдаючы трактamentу. Мавъ ще багато работы сьогодни, а въ самій ричи чувся трохы неспокойнымъ. Шо правда, зарибокъ мавъ ныни добрый. Кримъ звичайныхъ пяты рынськихъ „видъ руки“ диставъ видъ Менля цилыхъ сто рынськихъ та й то за найбильшу дрибныцю въ свити. Тилькы чортъ його знае, чы зъ тои дрибныци не

выросте яка велька ричъ. Бо тутъ про клято-вельки сумы разходьтсья. Шо правда, Мендель запевнывъ його, що нема тутъ чого боятыся, що винъ навмысне такъ багато свидкивъ спросывъ, що все робывъ по тверезому и зъ найбильшою осторогою, такъ що ниhto й не посміе заперечыты, щобъ контрактъ бувъ фалшывий, и що навить у нотаря його легализуваты не треба—ба, якъ бы то все такъ и сталось! Але лыхо не спыть, а жыдови—хто його знае, чы можна дати виру? Не вважаючы на всяки запевнення, панъ писарь бувъ неспокойный и бажавъ бодай якъ найшвыдше одійты зъ того мисця, де за-для стогульденового банкнота допустывся такой клятои... дрибнычкы.

Шо жъ се була за дрибнычка?

Дрибнычка справди невеличка! Мижъ словомъ „мыліонъ“ та словомъ „валюты“ въ контракты напысавъ винъ, а въ чытаню промовчавъ одно-однисеньке сливце „крейцаривъ“. Правда, се одно сливце зъ голосного Яцевого мыліона робыло досыть малу суму десяти тысячь, ну, але й се ще ажъ надто велька сума для такого дурного хлопа, якъ Яць Зелепуга,—думавъ панъ пысарь. И зъ тою сумою Яць не дасть соби рады... Тымъ часомъ Яць роскошувавъ у тому почуттю, шо мае мыліонъ. Шо зъ нымъ робыты, куды його повернуты—часъ про те буде подуматы завтра, позавтра, пизнише. Теперъ вже нищо видъ його не втече, доля въ його рукахъ... Той мишокъ зъ банкнотамы—се дужа пидпора й основа всихъ хочъ бы й найсмилывишыхъ його мрій. Мыліонъ! Адже жъ се вельчезный маетокъ, про яки хйба въ казкахъ розказують!... Пизня вже ничъ була, колы видъ Яця вйшлы останни гости—вйть, присяжный и старший

братъ. На ихъ честь Яць мусивъ выпити килька чарокъ солодкои горилкы, котру Мендель прынесь уже на самимъ послідку, колы вси инши люде розійшлись. И самъ Мендель, давшы Яцеви рещту тои горилкы, попрошався зъ нымъ и пишовъ спаты.

Колы розійшлись останни гости, Яць почувся такымъ щаслывымъ, такымъ супокійнымъ и здоровымъ, якъ никола. Якесь роскишне тепло розлылося по всимъ його тили. Ани слиду недавньої гарячки, що пожырала та грызла його безъ упыну. Сыдивъ на лави, спершысь обома ликтямы объ стиль и стыскаючы въ обіймахъ свои справджени мрії, свій мыліонъ, що лежавъ ось тутъ въ запечатанімъ мишку. Всмихався и проказувавъ якисъ слова безъ звязку. Сылувався прыгадаты соби щось, але довго не мигъ. Вкинци прыгадавъ такы, що треба бъ за гистымы двери позамыкаты, але не чувъ у соби на стилькы силы, щобъ устаты.

— Е, що тамъ мени двери!—подумавъ.—Маю мыліонъ, мыліонъ, мыліонъ!...

И шепочучы ти слова, схыльвъ голову на мишокъ зъ гришмы й заснувъ. Олійный каганецъ стоявъ насупроты нього на столи и своимъ мыхкотячимъ огнюкомъ надармо сылувався заглянуты йому въ очи...

По хвыли тыхо-тыхесенько видчнылыся хатни двери, й обережно ступаючы на босыхъ пальцахъ, увійшовъ Мендель.

Прыступывъ просто до Яця, оглянувъ його, а потому спокійно пиднявъ у-гору його ликти, вынявъ зъ пидъ ныхъ мишокъ и пидложывъ кругле полино, що лежало пидъ лавою. Дали взявъ мишокъ пидъ паху й попрямувавъ до дверей. Але швыдко вернувся, взявъ

зъ стола каганецъ и поставывъ на землю, де ше видъ учора розстеленный лежавъ околотъ соломы. Велька купа соломы лежала й пидъ лавою, на якій сыдивъ Яць.

— Такъ липше буде,—прошепотивъ Мендель.—Слиду не лыштыться!...

И поквапно выйшовъ зъ хаты, замкнувъ изъ синей передни двери, выйшовъ задными й засунувъ ихъ зъ надвору пшуркомъ, прывязанымъ до засува и продягненымъ на двиръ кризь дирку, проверчену въ стини. Засунувшы засувъ, винъ шарпнувъ мицно й видирвавъ пшуроку, такъ що кожному мусило здаватися, що ти двери засунени булы зъ середны. А потимъ шезъ у питыми.

— Обережно зъ огнемъ!—крычавъ протяжнымъ голосомъ вартовый громадськый, проходячы здовжъ улицы. Наразь скинувъ поглядомъ на хату Зелепугы, що стояла зъ прыбока, на якихъ сто крокивъ одъ улыци.

— Шо до биса той старый хринь тамъ выробляе?—подумавъ вартовый.—Чы ше въ печи топты въ таку пизню ничъ?

Але въ тій хвыли думкы його наразъ перервалыся. Могуче свитло, що наповнювало хату Зелепугы, наразъ вельчезными, кровавыми языками выскочыло на стриху кризь викна, кризь двери, обхопыло усю хату, що видразу запалахкотила, якъ свичка ярого воску.

— Горыть! Горыть!—заверешавъ вартовый шод мавъ силы й полетивъ до дзвиници, щобъ на гвалтъ ударыты въ дзвоны.

На другый день рано зновъ тыскъ народу стоявъ коло Яцевои хаты, тилькы шо замистъ хаты було теперъ чорне згарыще: лышь глыняна. четверогранна

пичь стырчала середь сумовытои руины. З-пидь печи видгреблы люде й на-пивъ перепаленого труппа Яця Зелепугы. Очеvidно небижчыкъ, прокынувшысь середь вогню, хотивъ сховаться пидь пичь, але не встыгъ се зробыты. Запхався тилькы половиною тила; ноги й ныжня частына толуба стырчали з-пидь печи и стали жертвою вогню. За те лице, прытулене до земли, й руки были зовсимъ цили. Въ рукахъ замисть мишка зъ гришмы державъ—грубе полино...

— Нещасный! — миркували люде,—певно здримався надъ гришмы й зипхнувся каганецъ изъ стола въ солому. А колы прокынувся, то въ нестями замисть рятуваты гроши вхопывъ полино. А гроши вси згорили. Такъ то вже, видно, самъ Богъ не щастывъ йому зъ тымъ скарбомъ!

А труппъ Зелепугы лежавъ передь хатою, стыскаючы ще й по смерти полино въ обіймахъ такъ мишно, що годи було його выйняты. Його посянили, перелякане лице звернене було до неба, немовъ з-по-за тыхъ судорожно затысненихъ зубивъ от-отъ вырветься пытанья:

— Боже, невже ты все те бачышь? Невже се все твоя свята воля?...

П о л у й к а.

Оповидання старого рипляка.

I.

То теперъ нашъ Борнславъ зовсимъ на пси зійшовъ! И жыды нарикають и паны нарикають и робитныкы нарикають. Усимъ не добре. Роблять людська, якъ ти кони въ кырати, довбають святу землю, черпають кыпячку, тягають вискъ. Сказавъ бы хто—даръ божый! золото! маеткы! А глядять-но вы, десь усе те такъ пропадае, що й слиду нема. Такъ наче бъ дидько всымъ тымъ давывся. Що бильше божого дару выдобувають изъ земли, то бильше вси биднють. Не розумію, якъ то воно такъ діеться, а такъ е. И заробиткивъ давнихъ нема, и веселосты та гулятыкы нема, якъ колысь бувало, а йде чоловикъ до того Борнслава такъ, якъ та худобына у ризныцю: ану жъ сьогодни на мене черга головою наложыты! А не пропаду, то й такъ не выиграю багато,—отъ, абы продыхаты.

Про те, щобъ допомогтись бідному чоловікови зъ то-го заробитку, придбати щось для господарства, або й зовсімъ на ноги стати, зъ наймыта зробитись господаремъ, якъ то давніше бувало,—про те нини нема що й думати. Жебрацтво та й годи!

А за моцхъ молодыхъ литъ не те було! Отакъ тридцять литъ тому було бъ вамъ зазрнуты до Борыслава, то було на що подивытись, було чого послухаты! Того теперишнього нибы мистечка оплаканого ще зовсімъ не було, тилькы ямы по-надъ потокомъ, тай то не глибоки. Тыхъ нинишнихъ зломыголовъ по сто та по пивтораста метривъ ништо тоди й у-ви снi не бачывъ. Прокопаешъ було п'ять, шистъ сажнивъ, а якъ десять, дванадцять, то вже вельке свято, и вже чуешъ: сопухъ б'є, на дни ямы проступають булькы, чуты якыйсь клекигъ, шпыгъ,—ого, то вже знакъ, що пора забываты яму! Заб'єшъ на одну ничъ,—другого дня видиб'єшъ—повна яма кыпачкы, лышъ беры та черпай!

Тамъ то було надывытись, якъ жыды скакалы коло такои ямы, якъ цмокалы, якъ прыпадалы коло настъ, робитныкывъ! Мало въ руки не цилувалы, а все частувалы та прыпрошувалы:

— Ивануню! Дай вамъ, Боже, здоровля! Ну, та напийтесе! А якъ гадаете, заб'ємо нини яму?

— Ни, ще треба покопаты.

— Ны, а може бъ нини забыты?

— Та забывай, колы хочешъ, але я тоби мовлю, що задарма буде!

И такъ було, якъ робитныкъ мовывъ. Е, стоялы тоди жыды за нашу ласку, поводылыся зъ нами не

такъ якъ нини, бо самы ще булы маленькы, ще, якъ то кажуть, тилькы зачалы коштуваты шыломъ па-токы!

А тодишни робитныкы! Що то за хлопци булы! Не таке харлацтво, якъ нини до Борыслава лизе. Тоди йшлы що найлиппши парубкы, не разъ господарськы сыны, але найчастише бидари, наймыты, кругли сыроты, що вкы прожывъ у наймахъ, у тяжкй працы, не разъ, видколы живъ, то не мавъ у свой кышени рынського пры купи, не знавъ иншого смаку въ роти, кримъ борщу та росолянкы та горилкы. А тутъ наразъ, рынськый денно! И твое все, никому не давай рахунку, ни зъ кымъ не дилыся, ни на кого не озырайся! Ништо на тебе не дывытись, ништо тебе не знае, ништо тоби въ руки не зазырае. Самъ соби въ компаніи такыхъ самыхъ, якъ ты—робы що хочешъ, жый якъ знаешъ! И жылы хлопци! Робота роботою, але по роботы, ввечери, якъ почнеться було гуляння, то було на що надывытись! Нини такыхъ гулянокъ ништо й думкою не збагне! Крыкы, спивы, п'ятыкы, бйкы, рижни збыткы й жаргы, абы грошамъ промыты очи. Для правдывого рипныка встыдъ було не пропыты въ недилю всього, що заробывъ у тыжни. Поплатывъ чы не поплатывъ за харчъ, видложывъ чы не видложывъ що на чорну годыну, але въ шынку, мижъ то-варышамы—винъ бувъ панъ. Горилкы, пыво, выно, пече-ни—все йому мусило буты.

— Напчыхаты мени на все! Завтра або позавтру може дидько вхопыть мене!... Гуляймо, хлопци, покы часъ, покы наше!

Недиля, а по-пры неі й понедилокъ, то бувъ у Борыслави такій ярмарокъ, такій клекиць и гарми-деръ, наче бъ сто жыдивськыхъ шкиль на одну купу зсыпавъ. П'емо, гуляемо, а потимъ, побравшыся за руки лавою, сунемо по дорози помижъ бараки—бо то бувъ тодишній Борыславъ, село оддаликъ, а тутъ, де нынишній Борыславъ, то була середньою дорога, а по обохъ бокахъ бараки, де починая будуваты хаты—отже сунемо по дорози й ревемо нелюдськымы голосамы:

Ой не жалуй, моя мыла,
Що я п'ю!
Тоди будешъ жалуваты,
Якъ я вмру!

А най но покажется жыдъ та заговорыть:
— Ивануню, часъ бы до роботы!

Ну, ну! Мавъ бы ся винъ! Заразъ його обступлять, нибы добри прыятели. Сей у бочку зъ кипячкою руку встромять тай на бекешу ззаду прылипыть йому здоровенну п'ятку! Другый у бочку руку встромять и наперфумуе йому нею всю бороду, третій такою жъ рукою пейсы йому пидкрутыть, четвертый обыдвѣ долони положить йому на плечи, ще й прыговорюе:

— Мошка! Та чого тоби квапытыся? Насъ дидько визьме и тебе визьме. Мы погынемо рипныкамы, ты здохнешъ багачемъ. Не бійся, твое не втече! Ходы, напыйся зъ нами! Але жъ бо ты файно выглядаешъ! Ай-ай, твоя ридна Сура тебе не пизнае!...

Жыдъ нибы всмихається, а самъ злый, мало не трисне! Але що мае робыты? Хлопы—якъ медведи, ще до того п'яни. Полициѣ нѣякои, ани шандаривъ тоди

ще въ Борыслави не було, не було пры кимъ жыдамъ брыкаты.

Але швыдко вони навчылися!...

II.

Ага, що то я хотивъ оповисты вамъ? Про полуикку! Теперъ уже про неі мало хто й тямить, а тоди то було для рипныкивъ такъ, якъ для дытны калачъ, що мама привезе зъ миста.

Бачыте, бувъ такій звычай, що въ котрій ями показала кыпячка, то перша бочка йшла на робитныкивъ, що працювали пры ній. Вони могли або взяты їи й продаты, кому хотили, або властитель мусивъ выкупыты їи у нихъ. Не велики то были гроши—десять, пизнише п'ятнадцать рынськыхъ—ну, але для тыхъ чотырьохъ людей, що робылы пры ями, то бувъ ладный крейцаръ. То вже якъ пишла чутка, що въ тій та тій ями докопуються до кыпячки, то йповъ гамиръ по всихъ кошарахъ:

— Ого, у Гершка, чы тамъ у Мошка, позавтру полуикку буде.

Ну, а того вамъ не треба й казаты, що то значыло. То значыло—пѣтыка така, що вси ти гроши тамъ на мисци мусяты мынутыся. То вже рипныки биглы на полуикку, якъ свахы на весилля.

Не знаю вже, хто то встановивъ той звычай, та здається, що не жыды. Вони дуже криво дывылыся на нього, але не могли ничего порадыты. Вже якъ разъ була така встанова, то рипныки были бъ йому кошару рознесли и його самого зъ головою въ ту бочку вса-

дылы, якъ бы винъ не захотивъ дати имъ полуйкы. Зразу жьды, покы були бидниши, радо давали; потимъ, якъ розпаношили трохи, почали кривытись, дали прыходыло до сварокъ, а вкинци, пился великого огню 1874 р. то й зовсимъ скасували сей звычай.

Отже то зъ тою полуйкою на моихъ очахъ була сторія.

Робылы мы—я й Грыць Хомякъ—винъ теперь е вйтомъ у Запалимъ, и Иванъ Карапузь, небижчыкъ уже—пры одной ями у Йойны. Якось винъ дивно прозывався, але мы называли його „Йойна зъ трьома бородамы,“ бо мавъ бороду роздилену на тры космы, тай то середній бувъ чорный, а два крайни сьви. Зовсимъ такъ выглядавъ, якъ грыва гуска. Давно його вже vyrвало, такы черезъ ту полуйку зо свиту зйшовъ, що вамъ хочу за неи розповисты, а отъ сыныше його Борухъ зкащанивъ зовсимъ, фурмануть теперь у Дрогобычи.

Той Йойна недавно прйшовъ бувъ до Борыслава десь видкысь зъ гиръ. Казалы, що доробывся маетку, гендлюючы воламы, а теперь хотивъ розбагатиты въ Борыслави. Заразь у одной бабы закупывъ частку поля—не скажу: за пивдармо, бо такы бь мусивъ йи щось дати, а такъ такы за ни за що, за пару квартъ солодкои горилкы. Баба була сама, стара, мала хату тай той кавалокъ поля далеко видъ села, на моклякахъ. Решту йи чоловикъ ще передъ смертю пропивъ. Отъ вона рада була, що позбулася тои решты, а выпывшы горилку и проспавшыся пошыла соби торбы, перехрестылася тай пишла по жебралимъ хлибу. А Йойна заразь зачавъ копаты два закопы на тимъ кусныку.

Якось йому не шастылося. Видно було по нимъ, що ажъ трясеться, щобъ швидко розбагатиты, бигае, нюхае, пидганяе робитныкывъ, зазирае до ямы. А наши рипныкы дуже того не любылы. Дурылы його. Визьмутъ, принесуть видкысь кыбель рошы, ввечери выллютъ у яму, а рано, колы выдвобують глыну зъ ямы, нашъ Йойна ажъ пидскакуе:

— Ого, е вже, е! Є кйпычка у мене! Ивануню, а багато тамъ йи е?—крычыть винъ у-нызь до робитныка.

— Тилькы, що ажъ не выдио!

— Якъ то? Якъ то? А отъ же на глыни е!

— Та то, Йойно, слынытсья зсмя!—видповидае той зъ ямы.

— Якъ то слынытсья? Я ще не чувъ, щобъ земля слынылася.

— Та такъ, що кыпячка е десь глыбоко, а тутъ тилькы така пина на глыни выступае.

— Ну, а швидко буде, Ивануню, швидко буде?

— Та переказувала, що буде, тилькы почекайте!—не радо видповидае робитныкъ и що сылы гепне дзюбакомъ у твердый лепъ.

— Ну, ну, ниврокі!—прыговорюе Йойна самъ до себе й видходыть, и не йде, а бижить до другои ямы. щобъ и тамъ довидатсья, що въ ями „слынытсья, але кыпячка казала зачекаты“.

Килька разивъ такъ дурылы хлоппи Йойну, а самы сміютсья, ажъ рака лязять. Та ба, имъ смихъ, а Йойни починае вже терпцю не ставаты. Й не такъ терпцю, якъ дрибныхъ. Грошей у нього въ запаси було не дуже багато, а дви ямы видразу копаты й

пямруваты, то день-у-день коштуе. Дояць його ти ямы такъ, шо дояць, а пожитку нема. Дали одной п'ятници винъ видно обрахувавсь зъ касою, прыйшовъ пополудни до кошары, ходыть, зазырае до ямъ, цмокае и въ пальци трискае та соби тры бороды розгортае, а дали каже до мене—я власне одну шахту пры млынку робывъ:

— Слухайте, Иванюню, якъ вамъ здається, швыдко буде у насъ кыпячка?

— А хто жъ їи у Бога знае?—видповивъ я.

— А земля слынытьсѣ въ ями?

— Шось перестала.

— А сопухъ чуты?

— Шось не чуты.

— То може мы не на добримъ мисци почалы копати?

— Га, може буты.

— Може бъ зачаты въ иншимъ мисци?

— Або я знаю.

— Я думаю, шо онъ тамъ у тій долынци... Якъ вы думаете, Иванюню, була бъ тамъ швыдче кыпячка?

— А хто їи знае.

— А я думаю, шо тамъ була бъ якъ не на п'ятимъ, то на шостимъ сяжни?

— А по чимъ вы миркуете?

— Бачыте, Нута Граубергъ онъ тамъ за межою въ тій самій долынци копае.

— То шо зъ того, шо копае? Ще ничого не докопавсь.

— Ропѣ вже показаласѣ.

— Га, якъ показаласѣ ропѣ, то певно швыдко буде й кыпячка.

— То шо, може зачнемо й мы тамъ одну яму копати?

— Якъ миркуете.

— Але тутъ жалъ покыдаты.

— Та жалъ.

— Якъ бы знаты, шо тутъ швыдше буде...

— Е, якъ бы знаты!

Такъ радывсь зо мною Йойна. Ховай, Боже—не мигъ сказаты, щобъ я намовлявъ його на сей або на той бикъ. Я такъ само не розумивсь на тимъ, де копати, а де не копати, якъ и винъ.

Ще килька день Йойна ходывъ, муркотивъ, мытыкувавъ, радывсь зъ иншымъ жыдамы, а дали сказавъ:

— Годи, хлопци! Забывайте ти ямы! Зачнемо нови въ иншимъ мисци.

Намъ те байдуже. Зачнемо, то значнемо. Намъ ще й лишше, бо на верси лекша работа.

III.

Нута Граубергъ—то бувъ найблизчий сусида й найтяжчий ворогъ нашого Йойны. Чы направду такъ було, чы тилькы такъ здавалося Йойни, шо Нута все робывъ йому наперекирь. Наперекирь йому купывъ частку заразы о-бикъ Йойны и то такъ само за пивдармо, якъ и сей. Наперекирь йому винъ зачавъ такъ само копати дви ямы, тилькы шо бувъ обережнишый и одинъ закипъ зробывъ на горбыку—тамъ, де булы

Йойныни обывда, а одынь на долынци—тамъ, де теперь збирався копаты Йойна. Сусиды ненавидили одынь одного страшенно. Колы Йойна здыбавъ рано Нуту, то плювавъ у слидъ за нымъ, а колы самъ винъ перейшовъ Нуту дорогу, то сей никола не занедбавъ буркнуты въ слидъ йому сердечно:

— А Richn da'n Tat'n aran Чортъ твоему батькови!

Та колы Йойна бувъ захланый, халчыый, пры тимъ облесляый и шывдыкый до гниву, то Нута бувъ спокойный, любывъ жарты и кпыны, а зъ робитныкамы поведывся якъ зъ добрымы сусидамы. Часомъ стававъ винъ коло своеи кошары й бачучы, якъ Йойна ныкас коло своихъ ямъ, та знаючы, якъ рипныкы кепкуютъ соби зъ нього, почывавъ и соби жъ жартуваты.

— Йойне,—мовывъ винъ.

— А що?—видмовлявъ Йойна по-жыдивскый.

— А слыныться въ твои ями?

— А фрасъ на твои кышки!—видповидавъ Йойна й видходывъ до кошары. Покрутыться тамъ, нобы забувъ щось, тай иде геть, а по хвыли вже чуемо оддаликъ, якъ Йойна говорыт:

— Нуте!

— Ны?

— Накажы своимъ людямъ, щобъ не сыпалы мени лепъ на мій грунтъ.

— Обгороды соби свій грунтъ,—видповидае Нута.

— Я тоби насампередъ загороджу зубы!—крычыть Нута.

— Biste meschüge? Чого чипаешся?—крычыть Нута.

— Самъ ты meschüge! Самъ ты чипаешся мене.

Свары бувалы зъ кожнымъ днемъ частиши, покы вкинци обывда протывныкы не згодылыся на одно: спиль-

нымъ коштомъ розгородыты свои частки высокымъ парканомъ. Але спокою мижъ нымы проте не було. Йойна завыслывымъ окомъ дывывся на Нуту, що-дня бажавъ, щобъ його ямы позавалювалыся, щобъ Нута „зломавъ кышки“ и щобъ винъ никола не бачывъ його на очи. Здається, що й Нута платывъ Йойни такую самую монетою. Колы жъ у Нуты въ тій ями, що була въ долынци, показалася ропа, се-бъ-то ридкый чорный плынь зъ нафтовымъ запахомъ, але не здалый до фабрыкацыи нафты, хйба тилькы на смаръ для возывъ, Йойна не мигъ заснуты, не мигъ знайты соби спокою, покы не забывъ обохъ своихъ ямъ на горбыку й не почавъ копаты дви нови ямы въ долынци.

— Йойне,—кпывъ соби з-за паркана Нута,—а слыныться въ твоихъ ямахъ?

— Такъ само, якъ у твоихъ.

— А колы буде полуйка?

— Разомъ одного дня справымо.

— А маешъ вже бочки на кыпячку?

— Якъ буде треба, то знайдуться.

— То певно твій бондаръ пишовъ сьогодни въ лисъ по обручи?

— Такой самый мій, якъ и твій.

— А я тоби мушу за одну ричъ подякуваты, Йойне...

— За що?

— За те, що ты вступывся мени зъ горбыка.

— Я—тоби?

— Ну, такъ. Ты выкопавъ десять сяжень и я десять. Теперь я прокопаю ще два и вся кыпячка зъ твоего закопу зйде до моего.

— Бери йи соби! Дай, Боже, щобъ ты до вику лышь тилькы мавъ, що е въ моимъ закопи!

Нута жартувавъ, а Йойна зъ цілого серця бажавъ йому того, що говорывъ. А тымъ часомъ доли инакше зажартувала собі зъ ныхъ обохъ. Не минуло два дни, колы въ Нутовимъ закопи на горби показалася кыпячка. Нута першый справлявъ полуйку и насъ запросывъ на гостыну. Йойна мало не стикся зо злосты.

— Ай вай! Що я варобывъ! По що мени було кыдаты свои ямы!—крычавъ винъ рвучы на собі пейсы.— Я бувъ бы теперь мавъ кыпячку, а такъ сей тrefнякъ выбере всю! Його яма глыбша, то зъ мого грунту вся стече до нього.

— Не бійтеса, Йойно,—мовывъ я,—колы у Нуты показалася, то й у васъ буде. Выкопавъ винъ дванадцять сяжень, то вы выкопайте чотырнацять, то тоди зъ його закону буде текты до вашого.

— Правда ваша, Ивануню, правда ваша!—скрыкнувъ Йойна.—Ану, хлопци! Покидыйте ти нови закопы, вертаймо до старыхъ.

— Слухайте, Йойно,—мовывъ я до нього,—не такъ вы зробить. Лышитъ одну компанію тутъ, нехай копають тутъ одынъ закипъ, а други нехай идутъ копаты тамъ.

— Добре мовыте, Ивануню, добре мовыте!—лебедивъ Йойна.—Лышь вы мени все такъ файно^{*)} радьте, то я вамъ таку полуйку справлю, таку полуйку... що ажъ!...

— Та вже мы надіємося, що вы не будете таки... кривды намъ не зробыте. Адже вы бачылы, яку Нута полуйку справлявъ?

*) Файно—добре, гарно (німцъке fein).

— Що Нута? До чого Нута? Нута капчанъ, пархъ, паскидныкъ! Що винъ розуміе! Я ще надіюся побачыты, якъ винъ буде тикаты видсы зъ торбамы!

А Нута тымъ часомъ черпае зъ своеи ямы кыпячку тай черпае, денно по двацять бочокъ видвозыты до дестылярни. А Йойна стоить передъ своею кошарою, рахуе бочки та ажъ душытыся, ажъ зубамы скрегоче зъ злосты та зъ заздрыты. У Нуты коло кошары гармидерь, крыкъ, повно жыдивъ, возивъ зъ киньмы, а у Йоны пусто та сумно, тилькы чуты скрыпъ корбы, що двыгае кыбель, повный сухого лепу, та пыскъ млынка, шо жене до ямы свиже повитря.

— Йойне,—крычыть из-за паркана Нута.

— Що?—видгукуюе Йойна.

— Чы то правда, що ты завтра забываешъ свою яму?

— Дай, Боже, щобъ твое слово було сказане въ щасливый часъ!

— Бо я хотивъ тоби щось сказаты.

— А шо таке?

— Якъ завтра не заб'ешъ, то продай їи мени.

— Давыся своею.

— Ны, чого гниваешся? Я тоби зверну кошть и дамъ п'ять шистокъ видчипного.

— Щобъ тоби языкъ видчепывся видъ твоего тrefного рота!

— А знаешъ шо, Йойне?

— Не потребую знаты.

— Я выджу, що ты добрый чоловикъ. Якъ закопашъ уси свои гроши, то прыходь до мене за касыра.

— А ты якъ будешъ жебракомъ, то прыходь до мене два разы на тыждень,—за кожнымъ разомъ дистаншь фенька.

— Добре, Йойно! Запам'ятаю соби се, а ты запам'ятай соби те, що я сказавъ. И пам'ятай, якъ буденгь продаваты закопы, то вже по сусидству удайся до мене першого. Добре заплачу.

— Щобъ ты не дочекавъ платыты, а я браты видь тебе!—крычавъ розлюченый Йойна й тикавъ до своєї кошары.

IV.

И сымъ разомъ Нутови жарты малы справдытсыя. Отсы пересварка була въ четверь, а въ п'ятницю по полудни роблю я шахту въ ями, чую—сопухъ пидходить, робытсыя, де дали, густипый, сыльнішый, почынае мени паморокы забываты. Дзвоню я до того, що пры млынку, щобъ дувъ що сылы.

— А що тамъ, Ивануню!—крычуть згоры Йойна,—е сопухъ?

— Та е.

— А слыньтсыя яма?

— Ни, не видно.

— А не булькоче ничого?

— Ни, не чуты.

Тутъ йому говорю, а тутъ дывысь! Що вдарю дзюбакомъ у глыну, а з-пидъ дзюбака: пшш! Сопухъ иде, мовъ изъ ковальского миха дуге. А дали почынае проступаты таке, мовъ пина, мовъ булькы.

— Е—думаю соби,—буде завтра полуйка! Або ни, ще сьогодни буде. Але не Йойна дасть намъ ии. Добре, що у нього швыдко шабасъ заходыть! Зробымо мы соби полуйку самы, та таку, що буде що спомынаты...

Тутъ соби миркую, а тутъ прыслухуюся. А пидо мною немовъ щось живе въ земли рушається, булькоче, клекоче,—здається, ось-ось блухне и залле мене. А сопухъ душыть мене, хочъ той пры млынку працюе зъ усеи сылы.

Ставь я, миркую, що тутъ дияты, а Йойна вже крычыть згоры:

— Ну, Ивануню, чого ты стоишь?

— Бо змучывся и сопухъ душыть.

— Може слыньтсыя?

— Та де тамъ слыньтсыя!...

— А може булькоче?

— Та булькоче, булькоче.

— Ой, чы направду? Ну, Ивануню, кажы!

— Та булькоче, але мени въ животи, бо писно обидавъ сьогодни.

— А бодай ты жартувавъ, а не хорувавъ! Ну, ну, дзюбай, дзюбай, нехай кыбель не чекае.

— Щобъ ты тамъ закаменивъ, жыдюго!—подумавъ я соби. А тутъ чую, що колы дзюбну ще разъ порядно у дно ямы, то готова видразу кыпячка бухнуты. Розуміється, жыдь побачыть се, наробыть гомону, поставыть варту й наша полуйка пропала,—дистанемо те, що жыдови зъ носа капне. А мени дуже сього не хотилося. Отъ я взявся дзюбаты землю, але не зъ дна, тилькы зъ бокивъ ямы. Ба, та бо й тутъ усюды зъ пидъ дзюбака: пшш та пшш! Що за дыво! Видразу не-

мовь десь пудамы прыгнало ту кыпячку, такъ и чуты, що зъ усихъ бокивъ преться й тыснетъся до ямы. То вже я то сяхъ, то такъ ныпаю та шолопаю, щобъ дотягты до вечера, а все подаю до видра саму суху глыну, безъ слиду кыпячки. Дали почала й моя лампа пчыхаты. Сопуху въ ями занадто багато. У мене голова хочъ и яка мицна, а такожъ почала не статкуваты. Свить крутуться, попередь очыма зачынають бигаты колеса, зразу зелени, дали червони, въ горли нудыть, мовь бы туды застромлявъ хто суху ложку—ни, довше не выдержу! Дзвоню я, щобъ тяглы мене до-горы.

— Ну, Ивануню,—крычыть Йойна згоры,—а що тамъ?

— Тягнить до-горы, мени недобре!—крычу я. И вхопившы обиручъ дзюбакъ, я шо сылы затывъ його въ ослызлу вже видъ кыпячки глыну на дни ямы, а до кинця ручки привязавъ тонкый та мицный шнуръ, шо бувъ у мене за поясомъ про усяку прыгоду.

— Тягнить!—крычу ше разъ.

Потяглы мене до-горы. Колы тяглы, я помаленьку розпускавъ той шнуръ из-за пояса, а кинецъ його зачепивъ за сучокъ цямрыны вже пры самимъ краю ямы. Въ ями темно, имъ згоры сього не видно, а я соби свое знаю.

Вытяглы мене, и я видразу повалывся на землю, мовь неживый.

— Ой, ой,—скрыкнувъ Йойна,—винъ замороченый. Ивануню! Ивануню! Шо тоби? Чы чуешъ мене?

Я чую добре, але вдаю зовсимъ небижчыка. Надувся, посынивъ. Жыдъ ажъ рукамы объ полы вдарывся.

— Ай, ай! Ратуйте! Видтырайте! Воды!

— Горилки!—крыкнувъ той, шо бувъ пры млынку.

Йойна кынувся выдобуваты зъ своеи торбы горилку. Покры мене терлы та видживлювалы та покриплялы, то вже почало смеркатыся. Мени тилькы того й треба.

— Ну, шо Ивануню,—допытуе мене Йойна, клячучы надо мною зъ горилкою,—е тамъ шо въ ями?

— А дидько е лабаты! Заморока та й годи.

— А кыпячки нема?

— А най вона тоби вся скипыть и ты самъ зъ нею!

— Ну, ну, по шо то таке говорыты? То жъ даръ божый.

— Дидьчий, не божый! Ще ничого нема, а я ледви души не загубивъ.

— Ну, але якъ гадаешъ, буде шо?

— Та певно, шо буде, але ше не знаты, колы. Сопухъ с, але кыпячки не чуты.

— Вона пидйде, Ивануню, вона пидйде!—ралисно говорыть жыдъ.

— Сама не пидйде. Треба прокопаты ше зъ сяжень, то може буде.

— Йой!—скрыкнувъ Йойна, мовь хто вкусывъ його.—Ще зъ сяжень? А я гадавъ сьогодни на ничъ забываты.

— Та можешъ соби забываты, колы хочешъ. Але зъ того такой буде пожытокъ, шо въ ями набереться стилькы сопуху, шо завтра треба буде до полудня двома млынками добре пращоваты, покы тамъ чоловікъ буде мигъ показаты носа въ долыну.

Йойна стоявъ ни въ сыхъ, ни въ тыхъ. Нимъ ажъ типало щось, ажъ была пропасныця зъ великой нетерплячки, але зъ другого боку винъ знавъ добре,

шо я такожъ не звыкъ говорыты на витерь, Ще хвиль-
ку винъ пробувавъ змагаться.

— Ей, Ивануню, а не дурышь ты мене?

— Ну, то лизь самъ у яму та переконайся.

— Ны, ны, то я ничего! Хиба я що? Нехай буде
такъ, якъ вы мовыте! То по вашому ше ныни нема
що забываты їи?

— Власне треба такъ лышыты, щобъ выходывъ со-
пухъ. До кипячки ше не близько.

— Але вы тутъ ночуйте! Ану жъ бы вночи кипячка
выбухла? А якъ бы щось до чогось—чуєте, Ивануню,
дайте мени знаты!

— Та вже вы, Йойно, не бійтеся,—мовлять рипныкы.—
Иванъ хочъ бы хотивъ питы, то не пиде никуды, бо
слабый.

— Але вы не лышайте його самого.

— Шо, й мы вси малы бъ тутъ ночуваты коло ва-
шої ямы? А нехай вона западеться вамъ! А де жъ то
хто бачывъ таке, щобъ рипныкъ, маючы гроши въ кы-
шени, не пишовъ погуляты соби? Чуєте, онъ у Мендльо-
вимъ барацци вже грае музыка. Давайте гроши.

— Ни, мовыте Йойна.—Знаете шо, люби мои,—но-
чуйте вы тутъ ныни! Я вамъ завтра выплачу, не буду
пытаты, шо шабасъ. А ныни я вамъ не дамъ ничего,
щобъ васъ не кортило на гуляння. Прынесить соби
сюды хлиба, горилкы, ковбасы,—я заразъ накажу Мен-
длеви, щобъ прыславъ вамъ усього досыть, а самы
не ходитъ никуды. Прошу васъ, вже сю ничъ не вид-
ходьте никуды. Прыпыльнуйте мени сеи ямы! Мени
все здається, шо сеи ночи тутъ буде щось. А якъ бы,

нивроку, шо до чого, то прошу васъ, хочъ бы о пив-
ночи, заразъ дайте мени знаты.

Винъ говорывъ, дриботивъ, гладывъ насъ по-пидъ
бороды, видходывъ и зновъ вертався, просывъ и пид-
лещувався. Видно було, шо страхъ йому не хотилося
видходыты видъ ямы. Шо хвилья стававъ надъ нею,
вдылявся въ їи темне гырло, нюхавъ важкый нафто-
вый сопухъ, шо валывъ зъ неи клубамы, та все прыслу-
хувався, чы не булькоче шо внизу. Ажъ трясяся, щобъ
узяты лампу и пры їи свитли заглянуты въ середыну
ямы, але се була небезпечна забава: мигъ зробытыся
выбухъ. Я все ше лежавъ нибы то недужый на око-
лоти соломы, шо розстеленый бувъ у кути кошары и
служывъ за постиль для того, хто ночувавъ коло ямы.
Лежу й потерпаю: ану жъ дидьча кипячка бухне въ
тій хвильи, засычыть, заклекотыть и забулькоче? Килька
разывъ мени навить прычувався той клекисть, але все
те була мана. Врешти якось-не-якось Йойна пишовъ.
На неби замыготила перша зирниця, йому пора була
засидаты на шабасъ. Я вставъ зъ своего околота и
проводывъ його очыма ажъ геть доли вулыцею. Винъ
жывъ зъ жинкою й дитымы въ сели, доброй чверть
мыли видъ ямы.

Ну, пишовъ! Шезъ! Теперь вже певно не вер-
нетсяя...

V.

— Гей, хлопци!—скрыкнувъ я до своихъ рипны-
кывъ.—Сюды! До мене!

— А шо тамъ?

— Буде полуйка.

— Колы?

— Заразь.

— Якъ то заразь? Хиба е кипячка?

— Нема ще, але якъ я захочу, то заразь буде. Бижить котрый до Нуты. Здається, винъ ще въ кошари?

— Я чувъ його,—ще тамъ щось гаркотить зъ своимъ касыромъ,—мовивъ одинъ рипныкъ.

— Бижить до нього, кльчте його сюды, та такъ, щобъ ниhto не знавъ, на шо.

Поки тамъ одинъ скочывъ, перекинувся мовъ собака черезъ парканъ и побигъ шукаты Нуты, я на помацкы полизъ до ямы.

— Хлопци! Два васъ до мене! Держить мене за ноги!—Тоди я звисывшысь головою внизъ у яму, а за головою поповзшы й цилымъ животомъ, налапавъ на сучку цямрыны кинецъ того шнура, що почевывъ тамъ, колы мене вытягали на верхъ. Сопухъ изъ ямы душивъ мене, але мени се байдуже. Обвывшы соби той шнурокъ мицно довокола руки, я щепнувъ своимъ хлопцямъ:

— Тягнитъ мене!

Потягли. Я мицно торгнувъ шнуромъ, пиднявъ дзюбакъ, що бувъ застромлений у землю на дни ямы; його вистря—я чувъ се—видвалыло тамъ добрый кусень глыны. И въ тій хвyli въ ями засвыстало, засычало, зашыпило мовъ пивъ копы лютыхъ гадюкъ, а дали забулькотило, заклекотило, мовъ окришъ у великимъ казани. Мои товариши зрозумили.

— Кпячка!

Въ тій хвyli вбигъ Нута до кошары.

— Ны, шо тутъ чуваты?

— Слушайте, Нуту!

Винъ не довго й надслукувавъ.

— Ны, нивроку, нивроку!—сказавъ винъ якосъ такъ, мовъ раптомъ диставъ велику оскомыну.

— А чого вы мене клькалы?

— Не знаете чого? Адже се наша полуйка. Купить соби йи.

— А!...

Винъ скрыкнувъ се такъ радисно, немовъ знайшовъ на дорози цилу сотку.

— Добре.

— По чому даете?

— Якъ звычайно: десятка за бочку.

— Килько маєте бочокъ порожнихъ?

— Ти, шо на возахъ, уси двадцять порожни. Моя яма ныни вычерпалася; я забывъ йи.

— Добре. Ладъте гроши. А мы, хлопци, до работы!

Заразь мои хлопци кынулыся, розибралы одно перыло паркана, прыкотылы визъ зъ бочкою, вложиы въ видро тяжкый камень и спустылы його въ яму. Недалеко и йшло внызъ! За хвylie вернуло назадъ повне. Заразь мы видъ Нуты принесли ще тры видра, почепылы уси чотыри на одинъ валъ на дви лынви й давай черпаты. За пивъ годыны бочка повна—назадъ зъ нею на Нутивъ грунтъ! Свижу сюды! За пивъ годыны и ся повна—назадъ зъ нею! Свижу сюды!...

Попрацювали мы отакъ до самого рана. Нута не сыдивъ пры насъ, але його касыръ, видправывшы свойого сторожа, самъ сыдивъ цилу ничъ у свой кошари. Ще не свить, не зоря, а уси двадцять бочокъ Нутывыхъ булы повни. Тоди мы парканъ назадъ поставылы,

слиды позагрибалы, въ свой кошари зробылы поря-
докъ, а диставшы кожный, якъ насъ було висимъ, по
двацять и п'ять рынськихъ на руку, а надто ще де-
сятку на почесне, полягали спаты, мовъ и нигде ничего.

Ледви мы хвyleчку полежали, не встыгли й за-
дриматы, ажъ бижить нашъ Йойна.

— Що тутъ чуваты?—то были перши його слова.
Й не чекаючи видповиди, винъ просто бижить до ямы.
Не потребувавъ и заглядаты до неи: корбы, лынвы, вси
цямыны, все було чорне, все такъ и капало видъ
кыпячки.

— Иване, Иване!—крыкнувъ винъ не своимъ голо-
сомъ, торгаючи мене за плече.

— А що тамъ?—буркнувъ я мовъ зъ просоння, хочъ
я не спавъ и чувъ усе добре.

— Ны, що тутъ сталося?

— Та самы бачыте.

— Є кыпячка?

— А е.

— А чого корба мокра? Чого цямына мокра?

— Бо выбухла и все забрызкала.

— Ой, ой! Выбухла? Такъ мицно выбухла?

— Адить, насъ усихъ обляпала.

— Васъ усихъ? А то якъ?

— То якъ зачало въ ями щось шыпыты та свыстаты,
ажъ мы побудылыся и скочылы вси до ямы. А въ тій
хвyleи якъ не бухне кыпячка, такъ насъ усихъ и об-
ляпала.

— Ны, Ивануню, то не може буты! Вы мене дурите

— Та подивитыся на мене, якъ я выглядаю!

Справди я выглядавъ, якъ дидько,—весь обмаза-
ный кыпячкою. Мы вночи про се й не подумалы, а
теперь мусивъ чоловикъ выбрихуватыся. Але жыдъ,
якъ учора бувъ розгарячкованный та самъ не свій, такъ
теперь, колы вже бувъ певный свойого, бувъ холод-
ный, немовъ бы обиллявъ його холодною водою.

— Ей, Ивануню, якось то мени не виритыся! Я ще
не чувъ, щобъ кыпячка такъ бухала.

— А я чувъ и самъ на свои очи бачывъ.

Тымъ часомъ у кошари робылося, де дали, все
выднише й выдно було слиды свижо розрытой земли,
перемишанои зъ кыпячкою, та слиды колись, що вель
ажъ до Нутового паркану. Йойна мало не пожыравъ
очыма ти слиды.

— Ивануню, а то що за слиды?

— Яки слиды?

— Та отъ такъ, якъ бы возы зайиздылы й выйизды-
лы зъ кошары.

— Ще може й кинськи копыта побачыте? Певно, дидько
чвиркою зайиздывъ и вамъ маетокъ у яму кынувъ.

— Ни, Ивануню, не жартуй! Що то за слиды?

— Та то видъ нашихъ тачокъ слиды. Мы ще вчора
ввечери вывозылы лепъ зъ кошары.

— Ага! Ну, але жъ бо тутъ усюды кыпячки на-
капано?

— Та що вамъ, Йойно, прывыджуется? Чого вы
чипляетесь? Накапано, бо зъ ямы бухнуло та накапало.
Адже жъ мы вашу нафту не закралы. Визьмиты йи
соби! Онъ тамъ вамъ йи певно повна яма!

— А може вы й закралы, Ивануню, га? Знаете, я не хочу вамъ сказаты злого слова, але мени здається, що вы вже трохи черпалы йи?

— Ага!—скрыкнулы рипныкы, що лежалы въ кошари й доси мовчки прыслухувалыся до тои розмовы.—Теперь мы все розуміемо, Йойно! Вы заговорюете такъ, щобъ не даты намъ полуйкы?

— Певно, що не дамъ!—скрыкнувъ наразъ Йойна, ажъ пидскочывшы зъ пересердя.—За що маю даты? Вы самы взяли соби. Вы не дали знаты мени! Вы обикралы мене! Вы цилу ничъ черпалы мою кыпячку! Гвалтъ! Злодіи! Гвалтъ! Розбійныкы! Що я маю робыты?

Йойна зачавъ крычаты и скакаты по кошари, мовъ божевильный.

— Будьте тыхо, Йойно,—промовылы мы до нього помалу, але зъ прытыскомъ.—Будьте тыхо, бо вамъ буде гирше. Де маєте хочъ одного свидка на те, що говорыте?

— Я знайду!

— Якъ знайдете, тоди говорыть. Скаржете насъ до суду. А теперь будьте тыхо! И заплатитъ намъ за роботу.

— Заплатыты? За що я вамъ буду платыты? Вы обикралы, обрабувалы мене, а я ще маю вамъ платыты?

Сього було для насъ за багато. Бачу, що мои хлопци зубы закусують, а се злый знакъ. Колы чоловикъ натще, а зубы закусюе, то стережыся його.

— Хлопци,—мовлю до нихъ.—Будьте spokійни. Йойна на жартуе.

Але Йойни не до жартивъ. Його очи мовъ мышы раз-у-разъ бигають за слидамы колысь зъ кошари до

паркана й назадъ. Дали винъ не вытрымавъ, скочывъ зъ кошары, мовъ китъ выдрапався на парканъ и зырнувъ на той бикъ.

— Ай, ай! А тутъ що! А тутъ що!—скрыкнувъ винъ и вхопывъ себе за пейсы и въ тій хвыли якъ довгий гримнувъ зъ паркана.

— Та що тамъ Йойно?

— Я заразы бижу до Дрогобыча! Даю знаты до крыминалу. Пишлю по шандаривъ. Се крадижъ! Се розбій на гладкій дорози. Та жъ тамъ якъ на долони видно цилый гостынець, куды мою кыпячку возылы! Цили калюжи накапано!...

— Не робить зъ себе дурня, Йойно! Адже пры васъ учора Нута возывъ кыпячку—свою, не вашу. Ще якъ разъ пидъ парканомъ одна бочка трисла. Вы самы бачылы, самы сміялыся!—Такъ говорылы Йойни рипныкы, але Йойна не перестававъ йойкаты и вайкаты.

— Слухайте, Йойно,—мовывъ я до нього, колы винъ увійшовъ до кошары,—не шукайте соби напасты на насъ. Заплатитъ намъ за роботу, дайте намъ за полуйку, що намъ належытся и розстанемося по доброму.

— Розстанемося?

— Ну, та певно!—скрыкнулы рипныкы.—Колы вы ни за що, ни про що позлодіялы насъ, то мы у васъ довше не будемо робыты. Шукайте соби иншыхъ робитныкывъ.

— Ова! И знайду!—скрыкнувъ Йойна.

Зъ тяжкымъ болемъ серця винъ выплатывъ намъ заробитокъ, ще зъ пивъ годыны мы мусылы торгува-

тыся зъ нымъ за полуїку й ледви выдерлы їи у нього, мовъ у собаки зъ зубивъ, и тоди попрощалыся зъ нымъ.

— Бувайте здорови, Йойно! Дай вамъ, Боже, щобъ та яма була така щедра для васъ, якъ вы для насъ!—крыкнувъ йому одынъ на видхиднимъ.

— И щобъ вы не дочекалы бильше никому полуїкы даваты!—поправивъ другый.

А Йойна все ще стоявъ у кошари, вайкотивъ потыху и зъ острахомъ та цикавистю вдывлявся въ недобре затерты слиды, що вель зъ його кошары до Нутотова паркана.

VI.

Чы не смиха? Якъ йому заклялы рипныкы, такъ усе до разу зъ нымъ сталося!

Цилый той шабасъ ныпавъ Йойна, муркотивъ, цмокавъ, йойкавъ, а дали зибрався й рушывъ до рабына. Заскарживъ Нуту. А я у Нуты ставъ на роботу, то все знаю видъ нього самого. Заскарживъ Нуту у рабына, що той обикравъ його, а Нута соби байдуже. Смиеться. Що йому рабынъ зробить? Винъ за нашу полуїку взявъ чыстыхъ п'ять сотокъ и що йому бида зробить!

Почавъ Йойна на вулыци чиплятысь до Нуты, почавъ кыдатыся на нього зовсимъ безъ пам'яты. Видно було, що чоловикъ помалу зъ глузду зсувається. А все одно торочыть: обикралы мене, обрабувалы мене!

Та бо й яма, въ котрій показалася кыпячка, зробила йому збытка. Йойна нанявъ новыхъ робитныкывъ почалы черпаты, начерпалы щось прять бочокъ кыпячки,

та й годи. Забывъ Йойна яму, переждавъ день—пусто, переждавъ другый—пусто. А у Нуты, хочъ яма плытша, кыпячка йде та йде. Я, роблячы у Нуты, бачу бувало, якъ Йойна ходыть коло своєї кошары, розводыть руками, муркоче щось, стае и зновъ бигае й заглядае до ямы и самъ не знае, що зъ собою дияты. Не разъ ажъ языкъ мени свербыть, щобъ закпыты соби зъ нього, але зновъ и жаль мени його стане. Мы справи трохы скрывдылы його. Але хто жъ знавъ, що яма такъ живо вычерпається?

— Йойно,—мовлю разъ до нього з-за паркана.

Винъ ажъ кынувся, почувшы мій голосъ, немовъ бы хто наглымъ выстриломъ пробудывъ його зо сну.

— Не бййтесь! Се я, Иванъ.

— Ну, чоґо тоби треба?

— Послухайте вы мене, Йойно,—мовлю йому шыро,—покыньте вы теперь сю яму, копайте онъ тамъ у долынци.

Винъ не видповивъ ничего, але справи послухавъ мене. Другого дня його робитныкы забывалы сю нещасну яму и взялыся до той, що була розпочата въ долынци. Працювалы коло неи килька день. Здавалося, що Йойна заспокоився трохы, тилькы очи його блыщалы якымсь несамовытымъ огнемъ, а на вулыци колы йшовъ, то не пизнававъ никого.

Ажъ одного дня чуемо: крикъ коло Йойнової ямы. Рипныкы покынули роботу и клычуть Йойну. А винъ якъ разъ тоди сыдивъ чы може дримавъ у тій самій кошари, де мы зробылы соби полуїку.

— Господару! Господару!—крычатъ рипныкы зъ долыны.—А ходыть-но сюды!

Х Було саме полудне. Мы спочывали, въ ями не було никого, то мы, почувшы крыкъ, повыбигали зъ кошары.

— Ого,—мовлю я,—у Йойны сьогодни полуйка буде!

Саме въ тій хвили выбигъ Йойна зъ кошары й мабутъ почувъ мои слова, бо бижучы крыкнувъ у нашъ бикъ:

— Ага, чорта зйисте, не полуйку!

Мы зареготались, повылазлы на парканъ и ды-
вымося, шд буде. А Йойна ще не добигъ до ямы и
крычыть здалека:

— А шо, е кпячка?

— Е.

— А не бухае?

— Ни.

— А багато?

— Та вже пивъ ямы.

И на пивъ жартомъ, на пивъ радисно одынъ
додавъ:

— Але то полуйка буде!

Въ тій хвили Йойна зовсимъ сказывся. Винъ кы-
нувся на бидного рипныка та й лусъ його въ лице!

— Ось тобі полуйка! А драбы! А розбійныкы! И вы
мене хочете обикрасты? Не дамъ! Не дамъ! Ничого
не дамъ!...

И винъ у якійсь шаленій нестями кынувся до ямы,
й розхрестывшы руки, прыпавъ ныць, шобъ закрыты
собою все джерело своего баацтва. Гырло ямы було
досыть вузьке. Винъ, опершысь колинами на одній
пямрыни и вхопывшы розхрещенымы руками обыдв

сумежни, заслонювавъ собою яму, немовъ хтось хо-
тивъ видибраты йи у нього, и все крычавъ:

— Не дамъ! Ничого не дамъ! Гвалтъ! Ратуйте! Роз-
бійныкы!

Почалы збигатися люде зъ усихъ бокивъ, а по-
бачывшы Йойну надъ ямою й не розуміючы, чого винъ
хоче, думалы, шо сталося якесь нещастя, шо хтось
упавъ до ямы або задушывся.

— Хлопци!—скрыкнувъ я до рипныкивъ, шо стоялы
довкола ямы.—Винъ здуривъ! Видтягните його видъ
ямы! Живо!

— А нехай його дидько визьме!—буркнувъ, не ру-
шаючы зъ мисця той, шо диставъ невынно ляпаса.

И въ тій хвили Йойна отуманилый видъ заморокы,
шо валыла зъ ямы, вхопывся обома руками за груди,
бо йому не ставало духу, и стратывшы пидпору, тиль-
кы мыгнувъ, замахавъ патынками и мовъ галушка буль-
кнувъ у яму. Кпячка, шо мала даты йому баацтво,
дала йому смерть. А полуйкы своимъ рипныкамъ такы
вже не давъ!

Його вытягли ажъ за тры дни, бо до ямы черезъ
замороку не можна було доступыты.

Вивчарь.

то метривъ пидъ землю, въ глыбни десяти-метровои штольни, въ духоти и нафтовимъ сопуси працѣе робитныкъ. Разъ за разомъ гатать винъ дзюбакомъ въ иловату опоку*) и видривае видъ неи кусни лепу. Але опока тверда, скупа й тилькы по невеличкому шматочку дае соби выдраты часткы своего тила. Вона глухо гуде й стогне пидъ ударами дзюбака, мовъ плаче, мовъ грозить; вона прие вонючимъ потомъ, але не подается, уперто держить зловани свои таемни скарбы. Робитныкъ, здоровый парубокъ, що недавно прыбувъ зъ гирь до Борыслава на роботу, починае злытѣся.

— Г-ге!—прыговорюе винъ, гепаячы що силы въ ямку, въ котру гепавъ уже тры разы, не можучы видлупыты грудку лепу.—А, мать твоя скаличена! Та докы ты будешъ стояты? Пускай!

*) М'якый каминь, льось.

И винъ шо-силы заважывъ дзюбакомъ у ямци, щобъ видлупыты грудку. Грудка врешти подалася й винъ узявъ їи обиручъ и кынувъ у кыбель.*)

— Отъ тамъ до пса! Йды на свить! Покоштуй сонця!—прыговорювавъ винъ.—Го-го, небоже! Я не жартую. Зо мною не нагварайся, бо я вмюу даты раду й не такому, якъ ты! Ты не знаещъ, що значыты симъ сотъ овецъ? То не те, що одна зъ другою грудка, а я й имъ умивъ даты раду!

И винъ бере за вухо кыбель, повенъ лепу, несе його до шахты, привишуе до лынвы й дзвонить, щобъ тяглы, а самъ зъ порожнимъ кыблемъ вертае назадъ до штольни й беретъся дали дзюбаты землю. Його думкы бигають за вивцями по полонныи, и винъ, щобъ розбыты самоту й темноту, любуется тымы думками, гуторыты про ныхъ и зъ глыною, и зъ дзюбакомъ, и зъ порожнимъ кыблемъ, и зъ сокырою,—бо тилькы й усього його товариства тутъ у глыбокой безодни.

— Ты гадаешъ, небоже, що то мала работа симсотъ овецъ! Адже то живе, адже то кожне свій розумъ мае. Невелькый розумець,—звычайно, нимына,—а все такы такый, якъ Богъ йому давъ. Ады, въ лись зайде, чы въ полонну, то вже держытыся купы. Не разбигаются одно туды, друге суды, такъ якъ рогата худоба. А все купкою... Г-ге!

— А медвидъ-злодій тилькы й чекае на те. О, винъ такожъ мае розумъ! Ще й якый! Не даромъ вуйко, панъ Кулаковскый! Сыдыты за колодою й чекае, ажъ

*) Бляшане вудро.

цилий гуртъ овецъ увйде мижъ выверты, а тоди тилькы скикъ, и мае ихъ уси, якъ у стайни. И вси выдушыть до одной. А вони, биднятка, вже навить не бегечуть, тилькы зиб'ються въ купку й чекають тыхо своеи смерти... Г-ге!

— Пальця въ руци, цивка черезъ плече, пыщавка за поясомъ—такъ я, небоже, шо-рана вырушавъ за вивцями. Тры пси—цуцу! Напередъ турмы*) одынь, а два по бокахъ, а я ззаду. Йду та й постою. Овечкы, якъ рй пчиль, розсыпалыся по зеленому. Чорна купка, била купка... чорна купка, била купка. Тутъ ушипне травку, тамъ ушипне та й дали, та й дали. Не па-сеться такъ, якъ худобына, тилькы щипле, якъ дытна, нибы бавыться, нибы поспишае десь кудысь. А передомъ бараны, коменданты. Турмы не треба завертаты, тилькы ихъ. А бырь-бырь!—А дря-у!

Вивчарськи окрыкы лунають по темній штольни, перемишуючыся зъ глухымъ гепаннямъ дзюбака.

— А гарно тамъ у насъ у горахъ, у полоньни! Ой гарно! Деликатно! Не те, шо тутъ у васъ, бодай вы...

Винъ хотивъ заклъсты, але вдарывъ себе долоню по роти. Його душа була теперь у атмосфери поезиі, середъ живои прыроды, чутливои та выдючои, й винъ боявся образыты йи, бо бувъ у йи власти.

— Гарно тамъ у насъ! Ой Господы! Досыть чоловикъ наймытувавъ, гирко бидывъ, на чужыхъ робывъ, а проте не жаль згадаты. Выйдешъ у полоньну—зелено

*) Отара.

довкола, тилькы головатни*) тулять до земли свои били головки, мовъ цикави очи вызырають з-помижъ травы та моху. Холодно. Витерь тягне. Дыхаешъ шыроко повнымы грудьмы. Все довкола пахне, все такъ и дыхае на тебе здоровляемъ и сылою. Вызыу лись оперизуе полоньну чорною стиною, а надъ тобою нидни-мається круглый шпыль горы. Тыхо довкола, тилькы вивци шелестять у папороти, десь колысь песь гавкне, зелена жовна застукае въ лиси, або закрычыть вывирка. А я йду соби помалу, стану, сопилку з-за реминя, якъ не заграю, якъ не задрибочу, якъ не заведу думкы—ажъ сердце въ грудяхъ пидскакуе, або слъозы на очи навертаються!... Г-ге! Пекъ тоби! Пускай! Г-ге!

Дзвинокъ згоры. Прыбувъ порожній кыбель. Робитныкъ бере свй повный кыбель, выносыть до шахты й выправляе вгору, а самъ вертае зъ порожнимъ. Вертае въ войовничимъ настрою, бо вже почынае голодниты. Люто б'е дзюбакомъ, лупае глыну велькымы куснямы, въ мрйяхъ бореться зъ медведемъ.

— Го-го! Вуйку-небоже! То такъ не йде! Одна вивця, то нибы ничого, але теперь ты заризавъ одну, завтра заряджешъ дви, а позавтрому передумышь мени пивъ турмы. Ни, небоже! Такой згоды у насъ нема! Ты гадаешъ, шо я пивку**) тилькы на пострахъ ношу? Го-го! Уже я виджалую ноци, вже я засяду на тебе въ тимъ выверти! Все мени одно—смерть або жыття, а зъ тобою мушу зробыты справу!

*) Гирський будякъ, дуже низенькый, такъ шо його цвить завбільпкы якъ кулакъ, стырчыть пры самй земли.

**) Рущныця.

Винь цюкнувъ пару разивъ и зупынувся, видпочывае, спершысь на держально дзюбака.

— Злодѣй вуйко! Тры ночи вымучывъ мене! Мабуть занюхавъ пысьмо носомъ—не приходывъ. Але не мене здурты. Вже якъ я завзявся, то не попушу. На четверту такы прыйшовъ. Темно, хочъ око выймы. Витеръ стогне въ верхив'яхъ смерикъ*). Потикъ шумить у-нызу, а я, скульшыся середъ кориння величезного выверту, цивку пры оци, сыджу, чекаю, надслухую. Вже чую, що йде; знаю, що мусыть надійты по-пры мене й сыджу, духъ у соби запираю. Хрусь-хрусь—уже близько. Вытрищаю очи—суне мій вуйко, мовъ копыця сина въ темноти. Морду пиднявъ до-горы, вигрыть, суне звильна, обережно. У мене очи мало зъ головы не выскочать, такъ прыдывляюся, щобъ выщилыты йому просто пидъ ливу лопатку. Наразъ винь ставъ, голову на бикъ—фукнувъ. Занюхавъ порохъ. Обертається на мисци, щобъ даты драла—и въ тій хвыли бухъ-бухъ! Зъ обохъ люфъ**) по льотци такъ и впакувавъ. Навить не зипнувъ вуйко, мовъ видъ грому гепнувся на землю. Але то лыше хвыля була така. За хвылю винь зиррався зъ земли, рыкнувъ, звився на задни ноги та й просто до мене. Выдно, не диставъ у саме серце. Я вже сыджу, не рушаюся. Втикаты никуды, набываты не часъ. „Ну, — думаю соби,—колы я кепсько трафывъ, тилькы задряпнувъ його, то буде по мни. А втимъ — божа

*) Смерека—дерево ныбы сосна; росте по горахъ карпатськихъ.

**) Люфа—дуло.

воля. Разъ маты родыла...“ Та покы що буде—маю ше сокыру за ременемъ. Сплюнувъ у жменю, вхопывъ сокыру, перехрестывся, поправывъ ноги, шо булы сперти на двохъ кориняхъ, плечыма сперся объ силетене кориняччя выверту, шо мовъ стина стырчало до-горы, закусывъ зубы, похыльвъ голову вынзъ, щобъ бачыты добре, тай жду вуйка. А винь уже ось-ось. Хапається лапамы за кориння, нюхае й рычыть—такъ рычыть, мовъ розгниваный п'яныця, шо не може сказаты слова розумного, тилькы чуе, шо лютый, и рычыть и пхається напередъ. Ось винь занюхавъ мою ногу тай досягае йи лапою. Такъ немовъ бы опикъ мене кропывою, не гирше. И въ тій хвыли вистря моеи сокыры по самъ обухъ утесалося въ вуйкову голову, розчерепыло до-тла. Винь ще разъ застогнавъ—такъ тяжко, такъ жалибно, мовъ гришна душа на мѹкахъ, и повальвся до-долу, щезъ у непрозорій питьми, въ ями пидъ вывертомъ. Я й сокыры не встыгъ выйняты, такы зъ нымъ покотылася вынзъ. А тоди якъ не скочу зъ выверту, та хашама, та на плай*), та лисомъ, та на поляну, та по-надъ яръ, яливцямы—однымъ духомъ опынывся на полонныни коло кошары. Стукаю. „То ты, Паньку?“—пытае баць**) изъ середныны.—Та, я видчынить.—Уставъ винь, засвитывъ лихтарню, видчынывъ. „Ну, що?“ Та ничого!—кажу.—„Бувъ вуйко?“ —Та бувъ.—„И пишовъ?“—Ни, не пишовъ.—„А де жъ?“—Лежыть!—„Шо, ты...—баць не договорывъ,—ой, любойкы, а тоби шо въ нози?“—скрыкнувъ.—У нози?—Я й самъ не

*) Гирська стежка.

**) Старшына вивчаривъ.

знавъ, що мени въ нози, й тильки теперь поглянувши, я побачывъ, що весь ходакъ и вся онуча и вся волока—кровава и кровь слиды залывае. Разъ, однисинькый разъ мацнувъ мене вуйко пазуромъ по нози й видразу продерь ходакъ и онучу й ногу ажъ до самой кости!... Колы розвынули ногу, то я зомливъ—кровы багато вытекло. Але баць, спасыби йому, вивъ примовыты, спынывъ кровь, прыложывъ якоись масты й за тыждень я бувъ уже здоровъ. А вуйка на другый день знайшлы неживого, зъ мою сокырою въ голыщу...

Зновъ дзвинокъ, зновъ робитникъ двыгае повный кыбель лепу до шахты и прыносять новый, и зновъ, копаючи, розмовляе самъ изъ собою, наповное глухе пидземеля не тильки стукомъ своего дзюбака, але такожъ гомономъ своихъ сливъ, поезією своихъ лисивъ и полонинъ. Въ миру того, якъ винъ голоднїе та слабне видъ утомы й задухы, його думкы робляться сумниши. Винъ згадуе про важке жыття вивчаря въ зими, про вивсяный ощыпокъ*), бульбу й писный чыръ**), що бувають у зими всею його стравою, про нудну молотьбу й ще нуднишу бездіяльність у великимъ пости, про важки передникы, хоробы та сваркы з-за кусныка хлиба або недопеченои бульбыци... Винъ згадуе про те, якъ то теперь переводыться вивчарство черезъ те, що полонины позакупувалы жыды, а имъ бильше выплачується выпасаты волы, нижъ вивци. А

*) Коржъ изъ некъслои вивсяной муки.

**) Ридка лемчица зъ вивсяной муки.

пры волахъ вже не та служба, що пры вивцяхъ. О, тутъ тяжка, погана служба! Тутъ вже не покушаешъ ани жентыци*), ани будза**), ани брындзи, ани бануша***). Жый якъ песь ивартуй якъ песь!... И винъ швыдко покынувъ сю службу, послухавъ одного товариша, що нараявъ йому йты до Борислава, заробыты грошей, прыстаты на грунтъ (зъ гришмы теперь усюды прыймутъ!) и господарюваты. И винъ прыгадавъ соби навить спиванку, якои навчывъ його той то-варышъ:

Ой пиду я въ Буриславку
Грошей заробляты;
Повернуся зъ Буриславкы,
Буду гавдуваты.

Винъ попробувавъ вывести сю спиванку своимъ здоровымъ, вивчарськымъ голосомъ, але ни—якось не йшло. Шо якъ що, а спиванка у штольни сто метривъ пидъ землею не йшла!

И винъ зъ якымось пересердяемъ дзюбае дали землю. Винъ почынае ненавидиты йи, оту темну, важку, немилосердно тверду землю, що такъ уперто не даеъся його дзюбакови.

— Та й тверда жъ бо ты, святенька!—говорыть винъ.— И Богъ тебе знае, чы святенька ты, чы ни?

Винъ зупыняеъся, выпростовуеъся й почынае мркуваты надъ сымъ пытаннямъ, немовъ воно не зна-ты яке важне.

*) Овеча сыроватка.

**) Овечый свижий сыръ.

***) Кукурузяный кулишъ на овечимъ масли.

— Тай справди, чи свята вона тутъ? Тамъ, зверху, то вже певна ричь. И воду святять, и кроплять, и боже слово на ній чытають. Але тутъ? Адже жъ видколы свить наставъ, сюды певне ани краплина свяченой воды не доходыла, ани голосъ божого слова. Не даромъ тутъ такій сопухъ. Певне, що се не видъ святого, а видъ проклятого. Адже жъ изъ сього воску не вильно ~~свечокъ~~ свичокъ до церкви—видно, що то нечысть, погань! Видпусты, Господы, гриха! Чоловикъ и въ таке мисле пхаеться, забирає нечысте добро. И се має выйти йому на добре? Ой, ни, любойкы, ни! Не на добро воно выходить! А той товаришъ, що справывъ мене сюды, хиба не згыбъ у такій самій штольні? Засыпало його, задушыло, навить тила не выдубулы. Вдавывся нымъ нечыстый! Ой, Господы!..

И винъ хрестыться й починає ще завзятише дзюбаты. По бурчанню въ животи винъ чує, що вже швидко мусыть буты полудне й жде потрійного дзвинка—хвыли, колы йому звелять вылизаты наверхъ. А тымъ часомъ його уява працює невгамовно, розвертає передъ нымъ усе нови образы, а найрадніше—чудови, тыхи, ясни образы полонныны, лисивъ, овечои турмы и всихъ нехыстрыхъ прыгодъ вивчарського жыття. Кынений долею въ глыбоку пидземну штольнію, винъ чує самъ по соби, що ти давни дни мынулы безъ поворо-ту, що його шляхъ звернувъ у иншый бикъ, що винъ изъ давнього патрыярхального жыття перейшовъ у нове, незвисне його дидамъ и прадидамъ, зразу страш-не й дывоглядне, та не въ одному липше, вильнише, шырше видъ старого. Але се старе живе въ його спо-мынахъ; изъ його лышылося ще стилькы, щобъ поетыч-

нымъ чаромъ заповныты й оживыты питьму й самоту нового жыття. Такъ не разъ сонце зайде за хмару, и зъ усеи пышноты литнього дня, зъ усього багатства свитла й кольоривъ лышыться лышь стилькы, щобъ золотымъ сяевомъ обилляты крайчыкы важкыхъ хмаръ, що навислы надъ заходомъ...

Оглавъ.

Сторинкы.

Рипныкъ	5
Наверненный гришныкъ	69
Яць Зелепуга	170
Полуйка	235
Вивчарь	264
